

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

**Η Γυναίκα στην Εθνική Αντίσταση και στον Εμφύλιο. Το
παράδειγμα της Λάρισας**

Ρίτα Γ. Παπαϊωάννου

Μεταπτυχιακή Εργασία

Φλώρινα, Νοέμβριος 2020

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη θέση και τον ρόλο της γυναίκας στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο και, πιο συγκεκριμένα, περιλαμβάνει μελέτη περίπτωσης όσον αφορά την περιοχή της Λάρισας. Πρόκειται για ένα θέμα που βρίσκεται συνεχώς στο κέντρο του ενδιαφέροντος των ιστορικών και των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, δεδομένου ότι τόσο η θέση της γυναίκας είναι πολυδιάστατο ζήτημα, όσο και η συγκεκριμένη εποχή μπορεί να παρέχει πλήθος σημαντικών πληροφοριών.

Η δεκαετία του 1940 στην Ελλάδα ξεκινά με τον ελληνοϊταλικό πόλεμο και σημαδεύεται από τη γερμανική κατοχή αρχικά και έπειτα από τον εμφύλιο πόλεμο, ο οποίος άφησε μεγάλες πληγές στην ελληνική κοινωνία. Κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής, η ελληνική κοινωνία βίωσε πολύ θλιβερά γεγονότα, ενώ πολύ γρήγορα άρχισε να εκδηλώνεται ένα κύμα αντίστασης με διάφορους τρόπους, τόσο στα αστικά κέντρα όσο και στην ύπαιθρο, το οποίο μακροπρόθεσμα, συνέβαλε σημαντικά στην απελευθέρωση της χώρας. Στη συνέχεια, ξεκίνησε ο εμφύλιος πόλεμος, ανάμεσα στα δύο κυρίαρχα πολιτικά στρατόπεδα, την Αριστερά από τη μία και τη Δεξιά, από την άλλη.

Η θέση της γυναίκας άρχισε να μεταβάλλεται από τον 19^ο αιώνα, με την εμφάνιση των πρώτων κινήσεων και διεκδικήσεων του γυναικείου κινήματος, το οποίο κορυφώθηκε ως τα μέσα του 20ού αιώνα και στο οποίο συνετέλεσε το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και ο αγώνας ενάντια στον φασισμό, καθώς και ο εκδημοκρατισμός των μεταπολεμικών κοινωνιών. Στην Ελλάδα, η αρχή της κατοχής βρήκε τις γυναίκες κλεισμένες στο σπίτι, αποκλεισμένες από τον δημόσιο βίο και αφοσιωμένες στην οικογένεια, ενώ λίγες ήταν αυτές που μορφώνονταν και εργάζονταν. Ωστόσο, με την εκδήλωση των πρώτων κινήσεων αντίστασης, οι γυναίκες άρχισαν να συμμετέχουν ενεργά και μαζικά σε αυτή με διάφορους τρόπους, είτε στον ένοπλο αγώνα είτε όχι. Παρόλο που στην αρχή, αυτό ήταν σκανδαλιστικό, τελικά το αντιστασιακό κίνημα τις αγκάλιασε και τις περιέλαβε στους κόλπους του ως ισότιμα μέλη. Το ίδιο συνέβη και κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, όταν οι γυναίκες μαζικά εντάχθηκαν στον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας και πολέμησαν με γενναιότητα, φυλακίστηκαν, βασανίστηκαν, εκτελέστηκαν. Μία νέα εποχή για τη θέση της γυναίκας στην Ελλάδα είχε ξεκινήσει, η οποία θα είχε ως μετέπειτα αποτελέσματα τη χειραφέτησή της και τη δυναμική της είσοδο στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή της χώρας.

Λέξεις- κλειδιά: γυναικείο κίνημα, αντίσταση, εμφύλιος πόλεμος, Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, Λάρισα.

Abstract

The present study reviews women's position and role in Greek resistance and civil war and, more specifically, it includes a case study concerning Larissa. This subject is always in the centre of the researchers' interest, given the fact that woman's position is a multidimensional issue and that review of that period can give a lot of important information.

1940 decade in Greece begins with the Greek- Italian war and is marked from the German occupation, at first, and the civil war, which hurt Greek society. During the German occupation, Greeks lived very sad moments, but, very quickly, a resistance wave started expressing with a lot of ways, in the cities and in the countryside. These resistance expressions, in long terms, contributed significantly in the victory and country's liberation. Then the civil war started, between the parts oh Left and Right.

Women's position started changing from 19th century, with the beginning of the first movements and claims of the feminist movement, which peaked in the middle of 20th century. The explosion of the 2nd World War, the combat against fascism and the postwar societies' democratization have contributed importantly to this peak. In Greece, the beginning of the German occupation found women in the house, excluded from the public life and dedicated to their families, while not many of them could take education and work.

However, the same time with the first resistance movements' expression, women started participating actively and in bulk with lots of ways, in armed combat or not. Although in the beginning, this fact was shocking, finally, the resistance movement included them as equivalent members. The same thing happened and during the civil war, when women participated in bulk in the Greek Democratic Army and fought bravely, were imprisoned, tortured and executed. A new era had began for Greek women, which would have as a result their emancipation and their dynamic entrance in political, social and financial life of the country.

Key-words: *feminist movement, resistance, civil war, Greek Democratic Army, Larissa.*

Πρόλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται τη θέση και τον ρόλο της γυναίκας στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο, εστιάζοντας σε μεγαλύτερο βαθμό στην περιοχή της Λάρισας. Πρόκειται για μία ιστορική μελέτη περίπτωσης, η οποία αξιοποιεί τη συναφή βιβλιογραφία, αλλά και πρωτογενείς πηγές από την εποχή, όπως μαρτυρίες, άρθρα εφημερίδων και φωτογραφικό υλικό.

Οι λόγοι για τους οποίους επέλεξα το συγκεκριμένο θέμα είναι πολλοί, ένας από τους οποίους είναι η μεγάλη σημασία που έχει σήμερα η μελέτη του ρόλου της γυναίκας σε διαφορετικές κοινωνίες και ιστορικές συγκυρίες, σε μία εποχή κατά την οποία τυπικά έχει επέλθει η χειραφέτηση της, ωστόσο, ακόμη παρατηρούνται φαινόμενα σεξισμού και ανισότητας. Επίσης, ένας ακόμη λόγος αφορά στην καθοριστική δράση των γυναικών κατά την εποχή εκείνη, οι οποίες συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στην κατάκτηση της ελευθερίας και στην προώθηση του αντιφασισμού.

Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να ευχαριστήσω την καθηγήτριά μου κ. Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, η οποία ενέπνευσε για τη γραφή της συγκεκριμένης εργασίας και ήταν ο στυλοβάτης του συγκεκριμένου μεταπτυχιακού. Επίσης, ευχαριστώ θερμά τον αδελφό μου, Αθανάσιο Παπαϊωάννου, ο οποίος με προέτρεψε να ξεκινήσω και με υποστήριξε ώστε να ολοκληρώσω το συγκεκριμένο μεταπτυχιακό πρόγραμμα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	i
Abstract.....	ii
Πρόλογος	iii
Εισαγωγή	1
Κεφάλαιο 1: Ιστορικό πλαίσιο (1941-1950).....	4
1.1 Ξέσπασμα του πολέμου στην Ελλάδα-η συμμετοχή της γυναίκας.....	4
1.1.1 Ελληνοϊταλικός πόλεμος, εμπλοκή Γερμανίας.....	4
1.1.2 Η γυναίκα στον ελληνοαλβανικό μέτωπο.....	5
1.2 Κατοχή (1941-1945)	7
1.2.1 Το Ελληνικό Έθνος υποφέρει.....	7
1.2.2 Εθνική Αντίσταση.....	9
1.2.3 Οι γυναίκες στην Κατοχή και στην Εθνική Αντίσταση.....	12
1.3 Ο εμφύλιος πόλεμος (1946-1949).....	16
1.3.1 Ιστορικό Πλαίσιο	16
1.3.2 Η παρουσία των γυναικών στον εμφύλιο	18
Κεφάλαιο 2: Διατύπωση σκοπού και ερευνητικών ερωτημάτων- Μεθοδολογικό πλαίσιο	23
2.1 Σημασία και πρωτοτυπία της έρευνας	23
2.2 Προβολή και αξιολόγηση πηγών	24
2.3 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα	34
2.4 Μεθοδολογία.....	35
Κεφάλαιο 3: Η θέση της γυναίκας στα μέσα του 20ού αιώνα.....	36
3.1 Η γυναίκα στην Ελλάδα.....	36
3.2 Από την Κατοχή στον Εμφύλιο: αλλαγές στη θέση και τον ρόλο της γυναίκας	40
Κεφάλαιο 4: Η γυναίκα στον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδος.....	48
4.1 Η δράση και η φιλοσοφία του ΔΣΕ	48

4.2 Ο ρόλος των γυναικών στον ΔΣΕ	53
Κεφάλαιο 5. Η γυναίκα σε Αντίσταση και Εμφύλιο στη Λάρισα	58
5.1 Ιστορικό της εποχής στη Θεσσαλία και τη Λάρισα.....	58
5.1.1 Τα γεγονότα της Κατοχής και της Αντίστασης στη Θεσσαλία και τη Λάρισα	59
5.1.2 Τα γεγονότα του Εμφυλίου στη Θεσσαλία και τη Λάρισα.....	69
Ερευνητικά ερωτήματα-απαντήσεις	72
Συμπεράσματα	72
Αντί επιλόγου: Η γυναίκα σήμερα.....	76
Βιβλιογραφία	77
Παραρτήματα.....	87
Παράρτημα 1. Το Καρναβάλι της Νίνας Ξανθού.....	87
Παράρτημα 2. Στις Ελληνίδες Αδερφές μου	88
Παράρτημα 3. Στα άρματα, στα άρματα.....	89
Παράρτημα 4. Το κείμενο της Συμφωνίας της Βάρκιζας.....	90
Παράρτημα 5. Μαρτυρία του Θ. Κουβαρά για τη Θύελλα	93
Παράρτημα 6. Παράδειγμα σφαγής μαχητών του ΔΣΕ από ακροδεξιές παρακρατικές οργανώσεις.....	94
Παράρτημα 7. Μαρτυρία για τη μάχη της Φλώρινας και τον ρόλο των γυναικών σε αυτή.....	96
Παράρτημα 8. Η τιμωρία των γυναικών της Θεσσαλίας στον Αλμυρό για τη σύμπραξή τους με τους εχθρούς	97
Παράρτημα 9. Διακήρυξη των καθηκόντων του ΕΑΜ σχετικά με τις γυναίκες που εκδόθηκε σε εαμική εφημερίδα της εποχής.....	98
Παράρτημα 10. Μαρτυρία για τη θέση των γυναικών της Θεσσαλίας πριν και μετά την οργάνωσή τους στον αντιστασιακό αγώνα.....	99
Παράρτημα 11. Μαρτυρία γυναίκας από το Παλιούρι Καρδίτσας για την εισχώρηση της στην αντίσταση σε ηλικία 15 ετών	100

Παράρτημα 12. Μαρτυρία για τη δράση των γυναικών της επαρχίας στον ΔΣΕ κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου	101
Παράρτημα 13. Πίνακας περιεχομένων.....	102

Εισαγωγή

Είναι πολλοί που αναρωτιούνται πόσο αδύναμη θα ήταν πραγματικά η κοινωνία χωρίς την ύπαρξη αλλά και τη συμβολή της γυναίκας σε αυτή. Δεν είναι η θέση αυτής της μελέτης να περιγράψει το πόσο δυνατή είναι η αυτή η ύπαρξη και πόσο ζωογόνος είναι για την ίδια την κοινωνία, όμως μια περιγραφή της αξίας και δράσης της μέσα σε μια δεκαετία που ο ελλαδικός χώρος υπέφερε αρκετά και κοινωνικά και οικονομικά τονώνει και ενδυναμώνει ακόμη περισσότερο αυτή την θέση.

Η αυγή της δεκαετίας του '40 (1941-1950) βρίσκει τη χώρα μας σε εμπόλεμη κατάσταση, το τέλος της δε την βρίσκει να προσπαθεί να επουλώσει τις πληγές της μετά το τέλος ενός πολέμου και την δίνει ενός εμφύλιου. Η συμμετοχή της γυναίκας σε αυτή την δύσκολη περίοδο έπαιξε τον ρόλο της. Αρχής γενομένης στον ελληνοϊταλικό πόλεμο με την ατέρμονη μάχη της στα μετόπισθεν και στην υποστήριξη του Έλληνα στρατιώτη μέχρι και την δράση της ως αγωνίστρια στον εμφύλιο να υποστηρίξει τα παιδιά της, τον άνδρα της, την οικογένειά της. Η θέση της στην Ελληνική κοινωνία μέσα από τις κάπνες του πολέμου ενδυναμώνεται, διαλαμβάνει τα εύσημα από την κοινωνία και έτσι με το τέλος της δεκαετίας η γυναίκα παίρνει αποφάσεις στα κοινά, στην πολιτική με την δυναμική της και την αξία της.

Η θέση και ο ρόλος της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία εξετάζεται πάντα σε σχέση με τις επιδράσεις που δέχεται από το περιβάλλον, είτε αυτό είναι κοινωνικό, είτε πολιτικό. Οι διάφορες ιστορικές συγκυρίες που εμφανίζονται σε αυτή την δεκαετία παίζουν επιπλέον σημαντικό ρόλο ακόμη και στην εξέλιξη του γυναικείου κινήματος, πανελλαδικά αλλά και σε όλο το δυτικό κόσμο. Η πορεία προς τη γυναικεία χειραφέτηση αποτέλεσε μία πορεία παράλληλη προς τον εκδημοκρατισμό των δυτικών κοινωνιών και προς τη ριζοσπαστικοποίηση των ιδεολογιών.

Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος ήταν παγκόσμια μία εποχή μεγάλων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων και αλλαγών που αναδείχθηκαν και στιγμάτισαν τον κόσμο και μετά τη λήξη του. Η Ευρώπη ερειπωμένη και πληγωμένη σε όλους τους τομείς, όπως βρέθηκε δίνει την ώθηση για την έναρξη μίας νέας εποχής με κοινωνικό μπροστάρη την δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Μελανές σελίδες υπήρξαν σε αυτήν την εξέλιξη και δυστυχώς μία εξ αυτών αφορά τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, ο οποίος απλά καθυστέρησε τις εξελίξεις και τις αλλαγές και έβγαλε στο τέλος του την ελληνική κοινωνία δυνατότερη και σοφότερη. Η γυναίκα σε όλες αυτές τις εξελίξεις με τη σειρά της ενδυνάμωσε την ήδη ανίσχυρη, έναντι του άντρα,

κοινωνική θέση, ενδυνάμωσε όμως και την πίστη πολλών ότι μέσα της δρα σαν άνθρωπος και σαν ισότιμο και ισοδύναμο μέλος της κοινωνίας. Η δράση της κατά την δεκαετία του 40 αποδεικνύει αυτή την επιχειρηματολογία αλλά και θέτει τις βάσεις για την συνέχιση της θέσης αυτής και στις επόμενες δεκαετίες που θα έρθουν.

Η παρούσα μελέτη εξιστορεί την εποχή και τονίζει την πολύ σημαντική θέση των γυναικών. Ψηλαφώντας την ιστορική δράση της γυναίκας υπάρχει η φιλοδοξία να φωτογραφηθεί μία ολόκληρη εποχή, αλλά και να κατανοηθεί η γυναίκα ως πολιτική οντότητα με ιδεολογία που την κάνει πράξη, ιδιαίτερα στο χώρο της Αριστεράς.

Η διερεύνηση της περίπτωσης της Λάρισας την δεκαετία του 40, σε αυτό το συγκεκριμένο γεωγραφικό και ιστορικό πλαίσιο έχει ως σκοπό να αναδείξει την θέση αυτή της γυναίκας.

Για να ολοκληρωθεί η παρούσα μελέτη αναζητήθηκαν ελληνικές και διεθνείς βιβλιογραφικές πηγές, όπως επίσης και ιστορικά ντοκουμέντα της εποχής, που συνιστούν τεκμήρια, όπως μαρτυρίες, φωτογραφίες, άρθρα από τον Τύπο και άλλο πρωτογενές υλικό.

Η εργασία αποτελείται από πέντε κεφάλαια:

Στο πρώτο κεφάλαιο καταγράφονται τα ιστορικά γεγονότα της δεκαετίας, δηλαδή μεταξύ 1941-1950, ενώ παράλληλα ανιχνεύεται και αναδεικνύεται ο ρόλος της γυναίκας μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναλύεται η σημασία διεξαγωγής της έρευνας, καθώς και η πρωτοτυπία της, διατυπώνεται ο σκοπός και τα ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης, ώστε να εστιάσουμε στα θέματα τα οποία πρόκειται να διερευνηθούν, ενώ παρουσιάζονται και συγκεκριμένες ερευνητικές υποθέσεις. Στη συνέχεια, περιγράφεται η μεθοδολογία η οποία υιοθετήθηκε.

Στο τρίτο κεφάλαιο, διερευνάται η θέση της γυναίκας κατά τα μέσα του 20ού αιώνα, αρχικά, όσον αφορά στο δυτικό κόσμο και έπειτα στην ελληνική πραγματικότητα, ενώ εξετάζονται και οι μεταβολές που συντελέστηκαν στο ρόλο και τη δράση της κατά το πέρασμα από την Κατοχή στην απελευθέρωση και τον εμφύλιο πόλεμο.

Το θέμα του τέταρτου κεφαλαίου είναι η δράση του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος (ΔΣΕ) και, πιο συγκεκριμένα, εξετάζεται η ιδεολογία, η δραστηριότητα του, η οργάνωση και ο τρόπος λειτουργίας του, καθώς και η θέση και η δράση των γυναικών μέσα σε αυτόν.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, επιχειρείται μελέτη περίπτωσης της περιοχής της Λάρισας και, κυρίως, η εποχή της Αντίστασης και του Εμφυλίου μέσα από τη δράση των γυναικών. Τέλος, παρουσιάζονται τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη μελέτη και διατυπώνονται προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

Κεφάλαιο 1: Ιστορικό πλαίσιο (1941-1950)

Η θέση της γυναίκας μέσα σε ένα σύνολο ιστορικών γεγονότων, λόγω της υποβάθμισής της σε πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο αφενός, αλλά και της αναβάθμισής της στο οικογενειακό περιβάλλον, που ο ρόλος της μάνας, συγκριτικά με εκείνο του πατέρα, ιδιαίτερα στην ελληνική κοινωνία, είναι σημαντικός και διαχρονικός αφετέρου, είναι δυσανάγνωστη αλλά και διφορούμενη. Η καταγραφή των ιστορικών γεγονότων της δεκαετίας του 40 (1941-1950) φυσικά λόγω της ελληνικής κουλτούρας και νοοτροπίας δεν ξεμακραίνει, ούτε φυσικά αποστασιοποιεί το ρόλο της γυναίκας. Στην επόμενη κατά συνέπεια ενότητα γίνεται καταγραφή του ιστορικού πλαισίου αυτής της δεκαετίας ενώ παράλληλα περιγράφεται η θέση της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία, μια κοινωνία χτυπημένη από πολέμους και εθνικό διχασμό καθώς και οικονομικές και φυσικές καταστροφές.

1.1 Ξέσπασμα του πολέμου στην Ελλάδα-η συμμετοχή της γυναίκας

1.1.1 Ελληνοϊταλικός πόλεμος, εμπλοκή Γερμανίας

Οι ορέξεις των Ιταλών, συνεταιρι οι στον άξονα, για πόλεμο και για επέκτασή τους στην Ελληνική επικράτεια, είχαν δειχθεί από το καλοκαίρι του 40, με βομβαρδισμό στο αντιτορπιλικό Ύδρα¹ στα ανοιχτά της Γραμβούσας² (12 Ιουλίου) και σε ελληνικά υποβρύχια στον κόλπο της Ιτέας (16 Ιουλίου) και στα αντιτορπιλικά Βασιλεύς Γεώργιος³ και Βασίλισσα Όλγα⁴ (τέλη Ιουλίου) με τελικό χτύπημα του τορπιλισμού και καταβύθισης του καταδρομικού Έλλη⁵ (15 Αυγούστου) στο λιμάνι της Τήνου. Η κυβέρνηση Μεταξά αν και γνώριζε από τα θραύσματα την πηγή της άνανδρης αυτής επίθεσης απέφυγε να εμπλακεί σε πόλεμο κάτι όμως που ξεκίνησε τα ξημερώματα της 28^{ης} Οκτωβρίου. Το θράσος των άνανδρων Ιταλών έπεσε σε ένα τοίχο ποτισμένο με το αίμα, ατσαλωμένο με τη θέληση και την οργή των ειρηνικών Ελλήνων.

¹ Το «Ύδρα IV» / D-97 ήταν αντιτορπιλικό τύπου 'DARDO' από το 1932 στο Ελληνικό Ναυτικό. Ομοίου τύπου πλοία 'ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ II', 'ΣΠΕΤΣΑΙ IV' και 'Ψαρά IV'.

² Γραμβούσα είναι όνομα δύο μικρών νησιών της Κρήτης. Τα δύο νησιά βρίσκονται στο βορειοδυτικό τμήμα του Νομού Χανίων.

³ Το Β.Π.Α/Γ Βασιλεύς Γεώργιος Α' (D-14) ήταν τύπου Greyhound, Βρετανικής κατασκευής, ναυπηγήθηκε στα ναυπηγεία 'Yarrow & Company' το διάστημα 1936 – 1938 και ήταν αδελφό πλοίο του Αντιτορπιλικού Βασίλισσα Όλγα D-15.

⁴ Το αντιτορπιλικό Βασίλισσα Όλγα (D-15) ήταν ένα από τα ενδοξότερα πλοία του Βασιλικού Πολεμικού Ναυτικού και ακόμη το πιο επιτυχημένο ελληνικό πολεμικό πλοίο κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, μέχρι και την απώλειά του το 1943.

⁵ Το Έλλη ήταν Πολεμικό πλοίο που αποτελούσε στόλο του Ελληνικού Ναυτικού. Το πλοίο αυτό ήταν καταδρομικό. Πήρε το όνομά του από την ναυμαχία της Έλλης που είχε λάβει χώρα στην διάρκεια του Α' Βαλκανικού Πολέμου, στην οποία η Ελλάδα ήταν νικήτρια.

Κάθε αξίωση για διέλευση επί του Ελληνικού εδάφους και κατάληψη στρατηγικών σημείων για ανεφοδιασμό του άξονα προς την Αίγυπτο και την Αφρική καταπατήθηκε από μια χούφτα φτωχούς ανθρώπους που πιστεύουν στο νόημα που τονίζει η ίδια η σημαία τους, «Ελευθερία ή Θάνατος»... Ο ελληνικός στρατός στάθηκε ακοίμητος υπερασπιστής φρουρός της εθνικής ανεξαρτησίας του περήφανου λαού του, δικαιώνοντάς τον για πολλοστή φορά, αρχικά αποκρούοντας και μετέπειτα ωθώντας σε οπισθοχώρηση τις Ιταλικές φασιστικές δυνάμεις του άξονα φθάνοντας μέχρι τον Δεκέμβριο να κατέχουν το 1/4 σχεδόν της Αλβανίας (Βόγλης, 2010:31-34). Ακόμη και η Εαρινή επίθεση των Ιταλών τον Μάρτιο του 1941 απέτυχε οικτρά, δείχνοντας το δρόμο που δικαιώνει, τον δύσβατο και συνάμα ηρωικό. Είναι πρώτη φορά που το ηχηρό χαστούκι στους μέχρι τότε ανίκητους εκπροσώπους του Άξονα ακούστηκε στα πέρατα του πλανήτη τονίζοντας ότι ο επίδοξος κατακτητής δεν είναι αήττητος, δεν είναι ατρόμητος. Ένα χαστούκι που πυροδότησε την επίθεση της Ναζιστικής Γερμανίας που, τα ξημερώματα της 6^η Απριλίου 1941, παράλληλα με το τελεσίγραφο που επέδωσαν στον Έλληνα Πρωθυπουργό Αλέξανδρο Κορυζή, εξαπέλυσαν κατά μήκος της Γραμμής Μεταξά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα. Στις 7 Απριλίου τα αεροπλάνα της Βέρμαχτ βομβάρδιζαν στρατηγικές θέσεις με πιο καταστροφικό τον βομβαρδισμό του Πειραιά. Η αντίσταση στα οχυρά των Ελλήνων υπήρξε παροιμιώδης, επήλθε όμως η

Εικόνα 1. Θεραπεία κρυσπαγιμάτων σε νοσοκομείο του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, Αθήνα 1940-1941, Πηγή: Βούλα Θεοχάρη Παπαϊωάννου.

κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας και οι γερμανικές δυνάμεις εισήλθαν στο ελληνικό έδαφος παρακάμπτοντας τα οχυρά μέσω της κοιλάδας του Αξιού. Στις 9 Απριλίου παρέλαυναν στην Θεσσαλονίκη και επήλθε συνθηκολόγηση του τμήματος στρατιάς Ανατολικής Μακεδονίας. Στις 20 Απριλίου στο Μέτσοβο συνθηκολόγησε και το τμήμα της στρατιάς Ηπείρου. Στην Αθήνα έφθασαν στις 27 Απριλίου και την 1^η Ιουνίου η χώρα ήταν στα χέρια του Άξονα μετά την κατάληψη και της Κρήτης (Mazower, 1994).

1.1.2 Η γυναίκα στον ελληνοαλβανικό μέτωπο

Η αυγή της δεκαετίας βρίσκει την Ελλάδα σε εμπόλεμη κατάσταση με την Ιταλία, σύμμαχο και συνέταιρο με τις δυνάμεις του άξονα. Οι Έλληνες, ένας φιλήσυχος και ειρηνικός λαός, δεν δέχονται επ' ουδενί το ζυγό του κατακτητή και έχουν από τον

Οκτώβριο του '40 ξεκινήσει τον δικό τους αγώνα, εμπλεκόμενοι και συμμετέχοντες στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο που είχε ξεσπάσει από τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας. Ο αντρικός πληθυσμός βρίσκεται στο μέτωπο πολεμώντας, ενώ η υποστήριξη έρχεται από τα μετόπισθεν. Ποτέ κανένας πόλεμος δεν νικιέται χωρίς τις γυναίκες. Αυτές με κάθε τρόπο και κάθε μέσο υποστηρίζουν τον άντρα, σύζυγο, πατέρα, γιό, αδερφό, ακόμη και φίλο, υποστηρίζουν το έθνος με γενναιότητα, με περηφάνεια, με θυσίες και με αυταπάρνηση. Οι μαρτυρίες πολλές και χιλιογραμμένες. Γυναίκες της Πίνδου, με τους άντρες να πολεμάνε στα βουνά και στα χιόνια, ανέβαιναν πίσω τους ζωσμένες πυρομαχικά, τρόφιμα, ζεστά ρούχα πλεγμένα από τις νέες του χωριού, φανέλες, κάλτσες, μπλούζες. Όσες δεν έπλεκαν στα χωριά ξεχύνονταν στους δρόμους και μάζευαν πέτρες και τις έριχναν στις λάσπες, φτιάχνοντάς τους για να περάσουν τα ελληνικά στρατεύματα χωρίς να καθυστερούν. Αυτές που γύριζαν μετέφεραν τραυματίες και τους πήγαιναν στα νοσοκομεία, σε γυναίκες νοσοκόμους που δούλευαν εθελοντικά και ασταμάτητα προσφέροντας το δικό τους λιθαράκι στον κατευνασμό του ανθρώπινου πόνου, στην επούλωση των πληγών (Χατζηπατέρας, Φαφαλιού, 1982).

Εικόνα 2. Αφίσα για τη "Φανέλα του Στρατιώτη" στο Ζαχαροπλαστέιο Φλόκα στην οδό Κοραή, Αθήνα, Νοέμβριος 1940, Πηγή: Βούλα Θεοχάρη Παπαϊωάννου

Γυναίκες από όλα τα μέρη του τόπου, μετέφεραν με κόπο και υπό δύσκολες καιρικές συνθήκες, όπλα, πολυβόλα, πυροβόλα, στις κορυφές των βουνών, οβίδες, πυρομαχικά μέχρι την πρώτη γραμμή εφοδιασμού. Η δράση τους όμως δεν σταματούσε ως εκεί. Είναι γνωστή η δράση της οργάνωσης «Η Φανέλα του Στρατιώτη». Μια γυναικεία οργάνωση που ιδρύθηκε το 1939 από μια ομάδα Αθηναίων κυριών με πρόεδρο τους την Ελμίνα Βότση. Η κα Βότση ήταν έφορος

του τμήματος εορτών του Λυκείου Ελληνίδων. Η οργάνωση αυτή έκανε συστηματικές και αποτελεσματικές προσπάθειες πλήρωσης ελλείψεων ειδικής στρατιωτικής ένδυσης το χειμώνα του 41. Μια προσπάθεια που επεκτάθηκε σε όλη την χώρα δημιουργώντας ένα μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία όλων των πολεμικών αναμετρήσεων. Οι δήμοι

ήταν υπεύθυνοι να προμηθεύουν μαλλί είτε λευκό, είτε γκρι, είτε χακί τις κυρίες σε κάθε άκρη της Ελλάδος (Πετράκη, 2014: 164).

Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Σπύρου Παπαδογιάννη (Πετράκη, 2014: 171) για την γιαγιά του. Αυτή ήταν που μάζεψε όλες τις γυναίκες του χωριού, παντρεμένες ή ανύπαντρες και αυτή τις έβαζε να δουλεύουν. Τους ζητούσε να πλέξουν κάλτσες, φανέλες, γάντια, σώβρακα, σκούφιες, ότι χρειαζόταν ο φαντάρος για να ζεσταθεί στο μέτωπο. Τους έλεγε χαρακτηριστικά: «Τα παιδιά μας, μωρή, δεν φοβούνται τον εχθρό, ούτε τα βόλια του. Το κρύο όμως;». Τις έπειθε όλες. Όταν τελείωσε το νήμα και χρειαζόταν μαλλί τις έβαζε να κουρεύουν τις προβατίνες τους, μέσα στο χειμώνα. Αυτό είχε γίνει για πρώτη φορά στο χωριό εκείνο τον καιρό. Ξαναπήραν λοιπόν «φωτιά» τα βελονάκια και οι μπανέλες και τα δέματα έφευγαν για το μέτωπο το ένα πίσω από το άλλο. Όταν δε τελείωσε και το τελευταίο νήμα, τότε η παμπόνηρη γιαγιά πήρε τις «ρούγες σβάρνα» στα μαντριά της περιοχής, πήρε και άλλες κυράδες μαζί της για να πάρει κουράγιο και να που τα κατάφερνε και τους έπειθε... τους τσοπαναραίους... τους έβαζε να κουρεύουν τα δικά τους πρόβατα, να τις δώσουν νέο νήμα, νέο μαλλί. Και όταν πια τέλειωσε και η τελευταία κλωστή, τότε η «αθεόφοβη» γιαγιά, έβγαλε τη μάλλινη φανέλα της, την ξήλωσε και χωρίς να πει τίποτε σε καμμία τους άρχισε να πλέκει με το ξεπλεγμένο νήμα της μια νέα φανέλα. Την είδαν οι άλλες, που ξέμειναν και αυτές και κάνανε το ίδιο. Πανηγύρι ακολούθησε. Όλα τα μάλλινα ρούχα ξεπλέχτηκαν και ξανά τα δέματα έφευγαν το ένα πίσω από το άλλο. Για το μέτωπο. Για τους ανθρώπους τους, ακόμη και αν δεν είχαν καμία σχέση.

Η συγκινητική στάση των γυναικών αυτές τις δύσκολες μέρες του Ελληνοϊταλικού πολέμου δεν είχε τελειωμό. Οι γυναίκες είχαν την ευθύνη για τα οικόσιτα ζώα, αυτές δούλευαν το μαλλί και εκτός των αγροτικών εργασιών είχαν και το νοικοκυριό. Ασταμάτητα εργάζονταν και όλα είχαν μείνει στην αρμοδιότητά τους. Αυτές ήταν υπεύθυνες για την φροντίδα του σπιτιού, για τη διατροφή της οικογένειας και μέσα σ' όλα έραβαν και έπλεκαν.

1.2 Κατοχή (1941-1945)

1.2.1 Το Ελληνικό Έθνος υποφέρει

Η χώρα διαιρέθηκε σε γερμανική, ιταλική και βουλγαρική ζώνη ελέγχου. Όσον αφορά τις στρατηγικές θέσεις αυτές διατηρήθηκαν υπό τον έλεγχο των γερμανικών δυνάμεων με την Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Κεντρική Μακεδονία και ορισμένα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη και ένα μεγάλο μέρος του νομού Έβρου. Τον υπόλοιπο Έβρο,

η Ανατολική Μακεδονία και όλη η υπόλοιπη Θράκη προσαρτήθηκε στους Βουλγάρους. Οι υπόλοιπες περιοχές που συνιστούν το μεγαλύτερο εδαφικό μέρος της χώρας έμεινε υπό την Ιταλικό έλεγχο με τα Ιόνια νησιά να προσαρτώνται και επίσημα στο Ιταλικό κράτος μέχρι και την ανακωχή της Ιταλίας το Σεπτέμβριο του 1943 οπότε και μετά πέρασαν και αυτές στον έλεγχο της Γερμανίας (Γκορέζης, 1999:18).

Κατά την διάρκεια της κατοχής η χώρα πέρασε δύσκολες στιγμές. Η οικονομία της ήταν μετά τον εξάμηνο πόλεμο με Ιταλούς και Γερμανούς υπό κατάρρευση όπου και το τελειωτικό της χτύπημα επήλθε την περίοδο της κατοχής όπου οι πρώτες ύλες και τα τρόφιμα επιτάχθηκαν από τους κατακτητές (Γερμανοί, Ιταλοί, Βούλγαροι) με αποτέλεσμα την εκτίναξη του τιμάριθμου και την αλματώδη ανάπτυξη του πληθωρισμού. Το 1944 δόθηκε με τη χορήγηση του κατοχικού δανείου στην Γερμανία η χαριστική βολή στην ήδη θανούσα οικονομία της χώρας. Το χειμώνα του 1941-1942 λόγω της μεγάλης έλλειψης ειδών πρώτης ανάγκης ξέσπασε λιμός με αποτέλεσμα να χαθούν 300.000 ψυχές (Mazower, 2001: 155).

Μέσα στη δύνη της κατοχής επήλθε και ο λιμός που θεωρήθηκε μία από τις πιο σημαντικές ανθρωπιστικές τραγωδίες κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Οι σύμμαχοι κατηγορούσαν ο ένας τον άλλον ή και τον εχθρό για να δικαιολογήσουν τους θανάτους από τον λιμό. Οι Άγγλοι κατηγορούσαν του Γερμανούς επειδή λεηλάτησαν την χώρα, οι Γερμανοί κατηγορούσαν τους Άγγλους επειδή ασκήσαν στρατηγικές αποκλεισμού εμποδίζοντας κάθε ανθρωπιστική βοήθεια να χορηγηθεί στην Ελλάδα. Τελικά τον Μάρτιο του 1942, και όταν οι άνθρωποι είχαν φθάσει πια να πεθαίνουν από την πείνα στους δρόμους των μεγάλων κέντρων, τελικά συμφώνησαν ώστε να γίνει διανομή τροφίμων, η οποία επιτεύχθηκε με τη βοήθεια σουηδικών πλοίων υπό την αιγίδα του Ερυθρού Σταυρού. Το Φθινόπωρο του ίδιου έτους συμφωνήθηκαν λεπτομερώς τα σχέδια επισιτισμού και ξεκίνησαν τα τρόφιμα του Ερυθρού Σταυρού να εφοδιάζουν διάφορα μέρη της χώρας. Αυτά προέρχονταν αρχικά από τον Καναδά και μετά το 1943 από τις ΗΠΑ (Γκορέζης, 1999:25-28).

Η σημαντική έλλειψη σε τρόφιμα είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση μιας ακόμη χειρότερης μάστιγας. Της Μαύρης αγοράς. Έμποροι μαυραγορίτες, με διασυνδέσεις με τις κατοχικές δυνάμεις, εξασφάλιζαν βασικά αγαθά και τα μεταπωλούσαν στον πληθυσμό με εξαιρετικά υψηλές τιμές. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και οι αντάρτες της εθνικής αντίστασης είχαν έσοδα φορολογώντας την μαύρη αγορά με αντάλλαγμα την ελεύθερη λειτουργία και διακίνηση σε εδάφη που είχαν υπό τον έλεγχό τους (Τσουτσούμπης, 2016: 128).

1.2.2 *Εθνική Αντίσταση*

Η αντίσταση ξεκίνησε από την πρώτη μέρα της κατοχής. Ο ελληνικός πληθυσμός αμέσως μετά την τριπλή στρατιωτική επιβολή στην χώρα μας άρχισε να αναζητεί τρόπους αντίστασης. Η «Ελευθερία» που συνιστά την πρώτη αντιστασιακή οργάνωση στη χώρα ιδρύθηκε στις 15 Μαΐου 1941, μόλις έναν μήνα μετά την κατάληψη της χώρας από τους κατακτητές, με ομώνυμη εφημερίδα και το πρώτο παράνομο τυπογραφείο της πόλης της Θεσσαλονίκης, στην περιοχή των συνοικιών Ξηροκρήνης και Επταλόφου (Καζάνας, 2020).

Πρώτη πράξη αντίστασης ήταν το κατέβασμα της γερμανικής σημαίας από τον βράχο της Ακροπόλεως στην Αθήνα στις 30 Μαΐου 1941 από δύο νεαρούς φοιτητές των Μανώλη Γλέζο και τον Απόστολο Σάντα. Δεν άργησε να έρθει και η οργανωμένη δημιουργία αντιστασιακών ομάδων. Ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ) – ίδρυση: 11 Σεπτεμβρίου 1941 –, με πολιτικό ηγέτη τον στρατηγό Νικόλαο Πλαστήρα και στρατιωτικό ηγέτη τον στρατηγό Ναπολέοντα Ζέρβα. Το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) – ίδρυση: 27 Σεπτεμβρίου 1941 – με συνεργασία των κομμάτων: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος, Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας, Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος (Καραγκιαούρης, 2003: 31).

Η «Ελευθερία» δημιουργήθηκε από στελέχη του ΚΚΕ. Η ένοπλη δράση που ανέπτυξαν οι αντάρτες και η οποία κορυφώθηκε με τις επιθέσεις εναντίον των στρατιωτικών εγκαταστάσεων των Γερμανών κατέληξε σε ευρεία έκταση αντιποίνων σε βάρος χωριών και κατοίκων τους. Τα αντίποινα αυτά γέννησαν αρνητική τοποθέτηση έναντι της αντίστασης ένα γεγονός που περιόρισε σημαντικά τις δυνατότητες διατήρησης και ενδυνάμωσής της. Με την πίεση των αντιποίνων η επικεφαλής Χρύσα Χατζηβασιλείου, διέταξε την αναστολή δράσης ανταρτικών ομάδων μια απόφαση που στην ουσία κατέληξε ώστε η οργάνωση να περιπέσει σε αδράνεια, τουλάχιστον στην επαρχία. Η αποχώρηση της Χατζηβασιλείου και η έλευση στη Θεσσαλονίκη του Μάρκου Βαφειάδη (Δεκέμβριο 1941) είχαν σαν αποτέλεσμα να τεθούν νέες βάσεις ένοπλης αντίστασης στην επαρχία. Δημιουργήθηκε μια πενταμελής στρατιωτική επιτροπή που σαν στόχο της είχε τον συντονισμό και την συγκρότηση ανταρτικών ομάδων αντίστασης (Δορδανάς, 2002:133-134).

Παράλληλα την νύχτα 28-29 Σεπτεμβρίου 1941 γίνεται εξέγερση στη Δράμα, μια μαζική λαϊκή εξέγερση με μαχητικό και επαναστατικό χαρακτήρα με αποτέλεσμα την κατάλυση των βουλγαρικών αρχών, οι οποίες μέσω του στρατού τους αντέδρασαν

με θηριωδίες εκτελώντας ομαδικά 3.000 πατριώτες στην Δράμα και σε γύρω περιοχές και χωριά (Σκουλάτος και συν., 2002: 524).

Επιπλέον ιδρύθηκαν σωρεία οργανώσεων και αντιστασιακών ομάδων. Τον Οκτώβριο του 1942 ιδρύθηκε η οργάνωση Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση. Άλλες αντιστασιακές ομάδες που αναγνωρίζονται επίσημα από το ελληνικό κράτος (ΦΕΚ 115Α/20-9-1982, Νόμος 1285) και δε σχετίζονται με τις προαναφερόμενες είναι η Εθνική Αλληλεγγύη, η Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων (ΠΕΑΝ), η Εθνική Δημοκρατική Ένωση Ελληνοπαίδων, τα ΕΛΛΗΝΟΠΟΥΛΑ, η Έφεδρων Αξιωματικών Πατριωτική Οργάνωση (ΕΑΠΟ), η Ιερή Ταξιαρχία και η Ομοσπονδία Ελληνικών Ναυτεργατικών Οργανώσεων (ΟΕΝΟ). Άλλες οργανώσεις υπήρξαν επίσης η Επιτροπή Εθνικής Σωτηρίας, το Μέτωπο Εθνικής Σωτηρίας, η οργάνωση Μπουμπουλίνα, η ΕΣΕΑ (Ένωσις Συμπολεμιστών Εθνικού Αγώνα) και η ΠΑΟ (Πανελλήνιος Απελευθερωτική Οργάνωση). Περισσότερο μαζική από τις αντιστασιακές οργανώσεις κατάφερε να γίνει το ΕΑΜ (Βουρνάς, 2013:77, 78).

Το Φεβρουάριο του 1942 η κεντρική επιτροπή του ΕΑΜ αποφασίζει την ίδρυση ένοπλων ανταρτικών σωμάτων, στα οποία δόθηκε η ονομασία Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ). Επικεφαλής τους ορίστηκε από το ΕΑΜ ο γεωπόνος από τη Λαμία Θανάσης Κλάρας, ο οποίος έλαβε αμέσως το ψευδώνυμο Άρης Βελουχιώτης. Το ένοπλο σώμα του ΕΔΕΣ ιδρύθηκε στις 28 Ιουλίου 1942 με το όνομα Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών (ΕΟΕΑ). Οι δύο ομάδες συνεργάστηκαν στην ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου στις 25 Νοεμβρίου 1942. Στις 23 Φεβρουαρίου του 1943 ιδρύθηκε Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων, που υπήρξε μέλος του ΕΑΜ. Στις 5 Μαΐου 1943 ιδρύεται το γενικό στρατηγείο του ΕΛΑΣ, που του έδωσε την δυνατότητα να αυξήσει αριθμητικά τις δυνάμεις του. Στα τέλη του 1943 ο ΕΛΑΣ είχε προχωρήσει στην απελευθέρωση σημαντικού τμήματος της ορεινής Ελλάδας (Βουρνάς, 2004: 69).

Παράλληλα άρχισε να εκδηλώνεται ανταγωνισμός με πολιτικές αποχρώσεις μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων, ο οποίος οδήγησε στην ένοπλη σύγκρουση μεταξύ τους. Τον Απρίλιο του 1944 οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ πέτυχαν να εξουδετερώσουν τις δυνάμεις του ΕΚΚΑ στην περιοχή της Γκιώνας (Μαμαρέλης, 2012), ενώ παράλληλα πραγματοποιούνταν συγκρούσεις με τις δυνάμεις του ΕΔΕΣ κυρίως στα ορεινά της Άρτας (Τζούκας, 2011).

Εικόνα 3. Ενέδρα, Πηγή: Σπ. Μελετετζή, *Με τους αντάρτες στα βουνά, Αθήνα, 1996, εικ. 228.*

Η δράση της αντίστασης δεν υπήρξε μόνο στην επαρχία. Η αντίσταση στις πόλεις με τις πολλές και οργανωμένες ομάδες αντιστασιακών ήταν και πλούσια και καταστρεπτική για τους κατακτητές. Η αντιστασιακή οργάνωση ΠΕΑΝ ανατίναξε τα γραφεία του φιλογερμανικού φασιστικού κόμματος ΕΣΠΟ, στις 20 Σεπτεμβρίου 1942. Η ενέργεια αυτή που είχε ως αποτέλεσμα τον θάνατο 29 μελών της ΕΣΠΟ και 48 Γερμανών αξιωματικών θεωρείται ένα από τα μεγαλύτερα σαμποτάζ που διοργανώθηκαν στην κατεχόμενη Ευρώπη (Χατζηβασιλείου, 2010).

Στις 24 και 25 Μαρτίου του 1942 κηρύχθηκε στην Αθήνα η πρώτη απεργία στην κατεχόμενη Ευρώπη. Στις 16 Απριλίου κηρύχθηκε νέα απεργία που έληξε στις 21 Απριλίου με ικανοποίηση των αιτημάτων των απεργών. Στις 24 Φεβρουαρίου και στις 5 Μαρτίου του 1943 κηρύχθηκε μεγάλη απεργία ενώ παράλληλα το ΕΑΜ οργάνωσε ογκώδεις διαδηλώσεις στην Αθήνα με σκοπό την ματαίωση της επαπειλούμενης επιστράτευσης Ελλήνων για να σταλούν εργάτες στην Γερμανία. Η απεργία οδήγησε σε ματαίωση των σχεδίων για επιστράτευση (Μαργαρίτης, 2008).

Εικόνα 4. Από την κηδεία του Κωστή Παλαμά. 28 Φεβρουαρίου 1943. Στην πρώτη σειρά από αριστερά, διακρίνονται ο Σπ. Μελάς, Η Μαρίκα Κοτοπούλη και ο Άγγελος Σικελιανός. Πίσω του ο Ηλ. Βενέζης. Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο Κώστα Μεγαλοκονόμου, Αθήνα.

Στο ενδιάμεσο διάστημα, στις 27 Φεβρουαρίου 1943, πέθανε ο ποιητής Κωστής Παλαμάς. Η κηδεία του μετατράπηκε σε αυθόρμητη λαϊκή διαδήλωση του λαού της Αθήνας κατά των κατακτητών (Μελετετζής, 1996). Μεγάλα συλλαλητήρια πραγματοποιήθηκαν στη Θεσσαλονίκη και άλλες πόλεις της Βόρειας Ελλάδας στις 10 Ιουλίου 1943 εναντίον της πιθανολογούμενης επέκτασης της βουλγαρικής ζώνης κατοχής. Για τον ίδιο λόγο πραγματοποιήθηκε μεγάλη απεργία στην Αθήνα, στις 22 Ιουλίου 1943. Η διαδήλωση που υπήρξε ογκώδης αντιμετωπίστηκε βίαια από τις δυνάμεις κατοχής και σκοτώθηκαν τριάντα συνολικά

διαδηλωτές. Γενικά για έναν γερμανό στρατιώτη, οι Γερμανοί σκότωναν 10 Έλληνες, για έναν αξιωματικό 100 και για συνταγματάρχες και στρατηγούς πάνω από 1000 (Διαδίκτυο: Αντίσταση, 2020).

Τον Σεπτέμβριο του 1944 στην Προσοτσάνη και ενώ η ευρύτερη Ανατολική Μακεδονία βρισκόταν ακόμη υπό την κατοχή των Βουλγάρων, ο δημοδιδάσκαλος Κώστας Καζάνας μαζί με τον Αστέριο Αστεριάδη υπέστειλαν τη βουλγαρική σημαία και ύψωσαν την ελληνική, στην κεντρική πλατεία της πόλης, παρά την τρομοκρατία και τις απειλές των κατακτητών (Διαδίκτυο: Ριζοσπάστης, 2000). Το γεγονός αυτό καταδίκασε τον Κώστα Καζάνα σε εξορία στις φυλακές στη Σόφια αλλά αποτέλεσε πλήγμα προς τις φασιστικές βουλγαρικές δυνάμεις κατοχής και ταυτόχρονα αναπτέρωσε το ηθικό των Ελλήνων αγωνιστών και του τοπικού πληθυσμού. Είναι η μοναδική υποστολή σημαίας Δύναμης του Άξονα που συνέβη υπό το φως της ημέρας και υπό το βλέμμα των Στρατιωτικών Δυνάμεων Κατοχής, σε ολόκληρη την κατακτημένη Ευρώπη (Βουλτσιάδης, 1995).

1.2.3 Οι γυναίκες στην Κατοχή και στην Εθνική Αντίσταση

Η ιστορία σχετικά με το πως ο Άξονας τελικά επικράτησε με την τελική συνθηκολόγηση του έθνους είναι γνωστή. Όπως γνωστή είναι και η αντίσταση των μη υποδουλωμένων Ελλήνων που από τη στιγμή που γύρισαν πληγωμένοι από τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο και από τη στιγμή της παράδοσης και συνθηκολόγησης δημιούργησαν με κάθε τρόπο την δική τους «επανάσταση» την δική τους αντίσταση μέχρι να ξαναβρεθούν ελεύθεροι από το ζυγό του «κατακτητή». Εκείνο όμως που δεν είναι ευρύτερα γνωστό είναι η συμμετοχή των γυναικών στην Εθνική Αντίσταση. Πρόκειται για μια μεγάλη, σημαντική, πολύπλευρη και αξιόλογη συμμετοχή. Μια ένδειξη της συμμετοχής των γυναικών στην προσπάθεια αντίστασης είναι το γεγονός ότι στο συλλαλητήριο στην Αθήνα στις 22 Ιουλίου 1943 δύο από τα θύματα ήταν γυναίκες. Οι γυναίκες από την στιγμή της υποδούλωσης προσφέρουν την εργασία τους, γενναιόδωρα μέχρι η χώρα να αναπνεύσει τον αέρα της λευτεριάς. Συμμετέχουν σε οργανώσεις, η οποία ενώ αρχικά έχουν αργό ρυθμό προς το τέλος της κατοχής αυξάνεται με γεωμετρική πρόοδο. Πιο πολλές γυναίκες οργανώνονται μετά την άνοιξη του 1943. Η έντονη δράση των γυναικών επέφερε αναμενόμενες αντιδράσεις από τα σώματα κατοχής. Η ενεργή συμμετοχή τους έφερε σοβαρά πλήγματα στο στρατό κατοχής όχι μόνο σε υλικές φθορές αλλά και από το γεγονός ότι οι γυναίκες αυτές με τις ενέργειές τους τονώνουν το γενικότερο αίσθημα προς αντίσταση αλλά και βοηθούν στη συνέχιση του αγώνα. Η δράση των γυναικών φέρει συνέπειες τόσο στις ίδιες όσο

όμως και στις οικογένειές τους ή ακόμη και σε πολλές των περιπτώσεων και πέραν αυτών και στα χωριά τους. Είναι πολλά τα παραδείγματα που δυστυχώς επιβεβαιώνουν την εκδικητική διάθεση του κατακτητή αλλά και τη βαρυσόφρονα και βιαιότητα που επεδείχθη σε όλους τους κατοίκους ολόκληρων χωριών με δεκάδες θύματα σε όλη την επικράτεια. Η δράση των αντιστασιακών που δημιουργούσε διολιοφθορά στα στρατεύματα κατοχής ήταν μια πράξη για τον κατακτητή που έχριζε βαριά αντίποινα, τόσο που έφθανε σε απάνθρωπα επίπεδα. Δυστυχώς ανάμεσα στους βασανιστές και στους δολοφόνους κατακτητές των γυναικών υπήρξαν και αρκετοί Έλληνες συνεργάτες τους (Κηπουροπούλου, 2014: Περίληψη).

Όταν μιλάμε για αντίσταση, δεν πρέπει να τρέχει ο νους μας μόνο στην ένοπλη πάλη και στον ένοπλο αγώνα στα πολεμικά μέτωπα στα βουνά. Όταν λέμε Εθνική Αντίσταση δεν εννοούμε μόνον εκείνους που συμμετείχαν ενεργητικά στον αγώνα, ή ανήκαν σε αντιστασιακές οργανώσεις. Δε λογαριάζουμε μόνο τους αντιστασιακούς, αυτούς που παίζαν τη ζωή τους κορώνα-γράμματα, κάθε μέρα, τους πρωτοπόρους, τους τολμηρούς, τα παλληκάρια, τους μπροστάρηδες. Όταν αναφερόμαστε στην Εθνική Αντίσταση, δεν εννοούμε μόνο τους φυλακισμένους, τους ομήρους, τους εκτελεσμένους. Συμπεριλαμβάνουμε όλους όσους αντιστέκονταν με οποιονδήποτε τρόπο στην κατακτητή. Όλους εκείνους οι οποίοι με την ανυπακοή τους να πειθαρχήσουν στις εντολές του κατακτητή, με την άρνησή τους, με την εναντίωσή τους να αποδεχτούν οποιαδήποτε εντολή του, δεν υπέκυπταν, αλλά αγωνίζονταν. Αντίσταση έκανε και ο μαχητής και εκείνος που δεν πίστευε σε όσα του κανοναρχούσε ο κατακτητής. Αντίσταση έκανε κι όποιος έδινε μια μπουκιά ψωμί στον πεινασμένο και μια κούπα νερό στο διψασμένο να ξεδιψάσει.

Αντίσταση έκανε και η μάνα του αγωνιστή, του ομήρου, του φυλακισμένου, που ξεροστάλιαζε ώρες, μεσάνυχτα, μήνες και χρόνια να τον περιμένει μπροστά στις θύρες της αγωνίας και προσμονής, κι εκείνος να μην έρχεται κι ούτε να παίρνει μήνυμά του.

Αντίσταση σημαίνει η ικανότητα να μετατρέπεται από το κάθε άτομο το καθεστώς της δουλείας με την πείνα τις αρρώστιες τους βασανισμούς και τις εκτελέσεις σε καθεστώς που έπρεπε να ανατραπεί αυτό αποτελούσε κατάφαση στη ζωή και κατάφαση αγώνα για τη ζωή. Η αντίσταση προσδιορίζει την έννοια της προσφοράς για τη σωτηρία του συνόλου την υπέρτατη έγνοια για το κοινωνικό σύνολο για το έθνος (Γλέζος, 2006:61-63).

Εικόνα 5. Σπύρου Μελετζή: "Αποφασισμένοι για όλα", Άγραφα, Άνοιξη 1944, Πηγή: Με τους αντάρτες στα βουνά, Αθήνα, 1966, σ. 242

Ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας του ΕΑΜ είχε μια άλλη διάσταση. Ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της ριζοσπαστικοποίησης που δημιούργησε το κίνημα της Εαμικής Αντίστασης αφορούσε την κινητοποίηση των γυναικών. Ιδιαίτερα στην επαρχία η μαζικότητα της συμμετοχής των γυναικών μόνο εντυπωσιακή μπορεί να χαρακτηριστεί. Οι διαδηλώσεις γυναικών για την απελευθέρωση συλληφθέντων

από τους Ναζί ή για τη διανομή τροφίμων, η κινητοποίηση των γυναικών για την επιμελητειακή υποστήριξη του ΕΛΑΣ, η μαζική ένταξη γυναικών στο ΕΑΜ (όχι μόνο στην Αθήνα, αλλά και στην ύπαιθρο, όπου σε κάποιες περιοχές όπως η Θεσσαλία ίσως και να έφτανε το 40% του συνόλου των μελών το 1944), η συμμετοχή των γυναικών στις εκλογές της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), η αύξηση γυναικών - μελών του ΚΚΕ ήταν ενδεικτικές μια αθόρυβης επανάστασης που συντελούνταν. Η συμμετοχή των γυναικών στο ΕΑΜ δεν σηματοδότησε την ανατροπή των κυρίαρχων έμφυλων σχέσεων και ρόλων ή, πολύ περισσότερο, τη χειραφέτηση των γυναικών. Από την άλλη, σίγουρα πρόσφερε νέες δυνατότητες στις ίδιες τις γυναίκες ατομικά και συλλογικά, έστω και αν τις έφερνε, όπως έχει σωστά υποστηριχθεί, «αντιμέτωπες με έναν έμφυλο κανόνα, ο οποίος καθόρισε τις αναμονές του κινήματος από την εμπλοκή τους και προδιέγραψε ως ένα βαθμό τα περιθώρια της δράσης τους (Βόγλης, 2014: 63).

Εικόνα 6. Συναγερμός. *The Alarm*. του Φ. Δημητριάδη, <http://sendec.blogspot.gr/2009/10/blo-spot28.html>

Στη χώρα μας η συμμετοχή των γυναικών στην εθνική αντίσταση υπήρξε μεγάλη, σημαντική, πολύπλευρη και αξιόλογη. Στην αντιφασιστική πάλη ενάντια στην ξενική κατοχή ξεπηδά ένας νέος παράγοντας, πρώτη φορά τόσο σημαντικός και τόσο μαζικός, στην ιστορία των ελληνικών αγώνων. Είναι η γυναικεία συμβολή. Επί τέσσερα χρόνια η Ελληνίδα έδωσε στον αγώνα αυτόν τα πάντα. Θυσίασε επάγγελμα, υπάρχοντα, την υγεία της, τα παιδιά της και τη ζωή της. Κορίτσια του θρανίου μέσα στα ιδανικά της Ε.Π.Ο.Ν. κι αγρότισσες γιαγιάδες κάτω από τα συνθήματα του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. κατάφεραν απίστευτα πράγματα. Τη βρίσκουμε ζωσμένη τ' άρματα και να πολεμά στα βουνά. Τη βρίσκουμε Ελασίτισσα φρουρό διαφεντεύοντας της Ελλάδας τις πόρτες. Κύματα κοριτσιών στη διαδήλωση να καλύπτουν τα τανκς. Τα εκτελεστικά αποσπάσματα να γαζώνουν το στήθος της κι αυτή να στέκει αγέρωχη φωνάζοντας: Ζήτω η λευτεριά. Τη βρίσκομε να υφαίνει, να πλένει, να μοχθεί μέρα-νύχτα για τους αντάρτες μας. Να κουβαλά Ζαλίγκα τ' αντάρτικα πολεμοφόδια στ' απάτητα ρουμάνια, όπου δεν επλησίαζε μήτε πουλί πετάμενο. Να θάβει τα πρώτα παιδιά της και να ετοιμάζει γρήγορα να ρίξει και τα υπόλοιπα στου χάρου τον αγώνα. Οι γυναίκες που σκίζανε το μοναδικό τους πουκάμισο και το' καναν σημαία. Οι γυναίκες που φούσκωναν τ' ανύπαρκτα από τη στέρηση στήθια τους με τον παράνομό μας τύπο και μας τον κουβαλούσανε. Οι γυναίκες που κρύβανε, που θρέψανε, που πλέναν τις πληγές στα ξένα παλικάρια μας όταν τα δικά τους παιδιά δεν υπήρχανε πια. Κι οι γυναικείοι σύνδεσμοι που σκαμπανέβαζαν βουνά να συναντήσουν τους πολεμιστές μας. Κι εκείνες οι αξέχαστες κινητοποιήσεις των γιαγιάδων, όταν "συντεταγμένες" ζητούσαν

από τους δολοφόνους ψωμί για τα εγγόνια τους. Αυτών όλων τη θυσία δε θα τη λησμονήσει η Γη... (Αξιώτη, 1980: 195-198).

1.3 Ο εμφύλιος πόλεμος (1946-1949)

1.3.1 Ιστορικό Πλαίσιο

Από την απελευθέρωση μέχρι και την έναρξη του εμφυλίου πολέμου μεσολάβησε ένα χρονικό διάστημα που ονομάστηκε «Λευκή τρομοκρατία», αρχίζει χρονικά με τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ – Φεβρουάριος 1945 – και ολοκληρώθηκε με την έναρξη του εμφυλίου τον Μάρτιο του 1946. Κατά την περίοδο αυτή μέρος του πληθυσμού που συμμετείχε στην Εαμική Αντίσταση υπέστη διώξεις από κρατικούς φορείς, από τρομοκρατικές και παρακρατικές ομάδες, γεγονότα που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις μετέπειτα εξελίξεις. Οι κάτοικοι δε των αγροτικών περιοχών βίωναν μια τρομοκρατία εξαιτίας του ότι πολέμησαν για την πατρίδα, οι κάτοικοι αυτοί θεωρούσαν εαυτούς περήφανους για την προσφορά τους. Το κράτος με τρομοκρατία προσπάθησε να ακυρώσει αυτή την υπερηφάνεια και να παροπλίσει το αντιστασιακό κίνημα με φυλακίσεις, βιασμούς, αναγκαστική απομάκρυνση από το σπίτι ή το χωριό, με θανάτους. Όλες αυτές οι ενέργειες έδωσαν το έναυσμα για τον πόλεμο που θα ακολουθούσε (Σαράφη, 2002: 165-175).

Στο διεθνές πολιτικό πεδίο τον Οκτώβριο του 1944 υπάρχει συμφωνία μεταξύ των χωρών επιρροής στην Ελλάδα, μεταξύ Βρετανίας του Τσώρτσιλ και Ρωσίας του Στάλιν, όπου πλέον αποφασίζεται η κυριαρχική επιρροή της Βρετανίας επί της Ελλάδος. Το Δεκέμβριο του ίδιου έτους ξεσπά κρίση λόγω της άρνησης των δυνάμεων του ΕΛΑΣ να αφοπλιστούν, ενώ παράλληλα ξεσπά ένας περιορισμένου εύρους εμφύλιος μεταξύ των Βρετανικών δυνάμεων και ανταρτών του ΕΛΑΣ, με αποτέλεσμα να παρέμβει ο διεθνής παράγοντας στα κοινά της χώρας. Η αγγλοαμερικάνικη επέμβαση συνεχίστηκε και μετά την απελευθέρωση και έγινε πιο σαφής επικαλούμενη το δόγμα Τρούμαν το Μάρτιο του 1947, ενώ είχε προηγηθεί καταγγελία ότι ο Βρετανικός στρατός απειλεί την ειρήνη στην Ελλάδα, από τους Σοβιετικούς στις 21 Ιανουαρίου του 1946 στον ΟΗΕ. Στις 28 Αυγούστου 1946 νέα καταγγελία των Ουκρανών για την κατάσταση στα Βαλκάνια, με υπαίτιο την Ελληνική Κυβέρνηση. Στις 19 Δεκεμβρίου 1946 διατυπώνεται η Καταγγελία των Αθηνών στον ΟΗΕ για στήριξη των «ανταρτών» που δρούσαν στην Βόρεια Ελλάδα από τα γειτονικά κομμουνιστικά κράτη. Αυτή η καταγγελία γέννησε την UNISCOM στις 21 Οκτωβρίου

1947 που συνιστούσε επιτροπή για την εξέταση της καταγγελίας, την άσκηση διεθνούς πίεσης και την αντιμετώπιση του προβλήματος (Ηλιάδου-Ανδρέου, 2014).

Εν τω μεταξύ, τον Μάρτιο του 1946 ξεσπά ο πόλεμος ανάμεσα στον κυβερνητικό Ελληνικό Στρατό και τις αντάρτικες δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας. Διήρκεσε έως τον Αύγουστο του 1949 και είχε ως αποτέλεσμα την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ). Ο Ελληνικός Εμφύλιος θεωρείται διεθνώς ως η πρώτη πράξη του ψυχρού πολέμου στη μεταπολεμική ιστορία και ήταν η πολεμική σύγκρουση με τις μεγαλύτερες απώλειες που γνώρισε η χώρα από το 1830 έως σήμερα (Μαργαρίτης, 2002:51)

Σημαντικό είναι να τονιστεί εδώ ότι με το επίσημο ξέσπασμα του εμφυλίου πολέμου, ο αμερικανικός παράγοντας στήριξε οικονομικά τη βασιλική κυβέρνηση, επιδρώντας με ουσιαστικό τρόπο στην έκβασή και διαμορφώνοντας παράλληλα ένα ουσιαστικό πλαίσιο διείσδυσης στα ελληνικά πράγματα (Ηλιάδου, Ανδρέου 2014).

Παραδοσιακά σημείο έναρξης του Εμφυλίου Πολέμου θεωρείται η επίθεση ομάδας πρώην ανταρτών του ΕΛΑΣ υπό την ηγεσία του Αλέξη Ρόσιου («Καπετάν Υψηλάντης») στο Σταθμό Χωροφυλακής Λιτοχώρου Πιερίας την νύχτα της 30ής Μαρτίου 1946, παραμονή των εκλογών με σκοπό την απελευθέρωση ΕΛΑΣιτών και ΕΑΜιτών κρατουμένων. Η επίθεση θεωρήθηκε απάντηση στις εκτελέσεις, διώξεις, εξορίες και φυλακίσεις που υφίσταντο οι πολίτες που ανήκαν στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας και ήταν προσωπική εντολή του Γραμματέα του ΚΚΕ Νίκου Ζαχαριάδη. Ο εμφύλιος πόλεμος έχει περιγραφεί επίσης ως «Συμμοριτοπόλεμος» από την εθνικόφρονα παράταξη ή «Δεύτερο Αντάρτικο» από την κομμουνιστική για να δηλωθεί ότι ήταν η συνέχεια της αντίστασης ενάντια στην κατοχή (Γρηγοριάδης, 1980).

Από το διάστημα 1946-1949, οι νεκροί κυμαίνονται στους 30.000. Συγκεκριμένα στις μάχες του Γράμμου- Βίτσι το 1948 και που διήρκεσαν πάνω από 2 μήνες (Ιούνιος-Αύγουστος) σκοτώθηκαν 7.000 – 12.000 άτομα ανάλογα τις εκτιμήσεις των διαφόρων ιστορικών (Μαραντζίδης, Καλύβας, 2003:51-53).

Η τραγωδία συνεχίστηκε τα επόμενα χρόνια στα στρατοδικεία με χιλιάδες φυλακισμένους στρατιωτών του ΔΣΕ και μαζικές εξορίες στα ξερονήσια του Αιγαίου (Αη Στράτης, Μακρόνησος, Γυάρος). Οι διωγμοί και οι συστηματικοί βασανισμοί αριστερών εξακολούθησαν για πολλά χρόνια και τελείωσαν ουσιαστικά με τη μεταπολίτευση, μετά την πτώση της χούντας το 1974 (Μαραντζίδης, 2003:174-176).

Μία άλλη επίπτωση ήταν ο εξαιρετικά μεγάλος αριθμός των προσφύγων ή με τη βία μετακινηθέντων (μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονταν και χιλιάδες παιδιά, που είτε στάλθηκαν από τον ΔΣΕ σε ανατολικές χώρες, είτε μετακινήθηκαν και εγκαταστάθηκαν προσωρινά σε "παιδοπόλεις") κυρίως στη βόρεια Ελλάδα, που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια και τα χωριά τους είτε για να μη βρεθούν στο επίκεντρο των μαχών κυβερνητικού στρατού-ανταρτών, είτε επειδή εξαναγκάστηκαν κατά τη διάρκεια των μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του Εθνικού Στρατού, ώστε να αποκοπεί με οποιαδήποτε τρόπο ο εφοδιασμός έμψυχου υλικού των ανταρτικών τμημάτων, είτε πάλι λόγω της βίαιης προσαγωγής από τον ΔΣΕ προκειμένου να αντιμετωπιστεί το σοβαρότατο πρόβλημα προσέλευσης μαχητών. Χαρακτηριστικό του αριθμού των προσφύγων είναι ότι σύμφωνα με το "Μνημόνιο για το ελληνικό προσφυγικό πρόβλημα", που εστάλη στις 8 Οκτωβρίου 1949 προς το αμερικανικό υπουργείο Εξωτερικών από την Ελληνική κυβέρνηση, ο πρωθυπουργός Κ. Τσαλδάρης δήλωνε πως ο αριθμός των καταφυγόντων και φυγόντων του εμφυλίου πολέμου ανέρχονταν σε 684.607 άτομα (μεταξύ των οποίων 77.822 καταφυγόντες από την πληττόμενη περιοχή στην πόλη της Καστοριάς) και από αυτά 166.000 πρόσφυγες είχαν επαναπατριστεί και ότι άλλοι 225.000 θα επαναπατρίζονταν σύντομα. Επίσης μέχρι το 1956 υπήρχαν αιχμάλωτοι στρατιωτικοί του Εθνικού Στρατού σε στρατόπεδα εργασίας στην Αλβανία και σε άλλες χώρες του Ανατολικού Μπλοκ (Σβορώνος, 2006: 37-38).

1.3.2 Η παρουσία των γυναικών στον εμφύλιο

Η παρουσία των γυναικών ήταν ιδιαίτερα έντονη στον Ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο (1946-1949). Ιστορικά, έχει αποδειχτεί ότι σε περιόδους κρίσεων επιτρέπεται στις γυναίκες, όχι μόνο να προεκτείνουν, αλλά και να υπερβαίνουν τους κοινωνικά καθορισμένους ρόλους και τα καθήκοντα τους που απορρέουν από αυτούς.

Ήδη το 1949, οι γυναίκες αποτελούσαν περίπου το μισό του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας. Από την πλευρά των κυβερνητικών δυνάμεων (Εθνικός Στρατός, Βασιλικό Ναυτικό και Βασιλική Αεροπορία), παρόλο που η οργανωτική τους δομή και η ιδεολογία της «εθνικοφροσύνης» ήταν αποτρεπτικές για μια πιο ενεργό γυναικεία σύμπραξη, φαίνεται ότι αυτή υπήρξε.

Στον Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό (ΕΛΑΣ), οι γυναίκες που δούλεψαν στις διαβιβάσεις, στις μεταφορές ή ακόμα και στα σαμποτάζ, δεν θεωρούνταν αντάρτισσες. Το κυρίαρχο επιχείρημα ήταν ότι δεν κατείχαν όπλα, αφού

αυτά δεν τους δόθηκαν. Υπήρξαν, όμως, και οι πιο δυναμικές που απέκτησαν από μόνες τους όπλα.

Αντάρτισσες ονομάζονται οι ένοπλες γυναίκες που έδρασαν στον Ελληνικό Λαϊκό Στρατό και μαχήτριες, όσες πολέμησαν με το Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας. Η χρήση του όρου μαχήτρια ισχύει κυρίως για γραπτές πηγές, το δημόσιο αριστερό λόγο και την ιστοριογραφία. Ο όρος συχνά δεν χρησιμοποιείται ούτε από τις ίδιες τις μαχήτριες στις γραπτές ή προφορικές μαρτυρίες τους. Αυτό συνέβαινε διότι στη συλλογική μνήμη, το αντάρτικο δεν διαχωριζόταν και αντιδιαστέλλεται είτε με τις Δυνάμεις Κατοχής (Ναζί), είτε στον Εμφύλιο με τον στρατό. Εξάλλου, ο χώρος δράσης του αντάρτικου ήταν κοινός: το Βουνό με πηγή εξουσίας το ΚΚΕ.

Εικόνα 7. Οι γυναίκες του εμφυλίου (1946-1949). Πηγή Solidaritywebradio.gr

Οι όροι “αντάρτισσες” και “μαχήτριες” χρησιμοποιούνται κυρίως για να δηλώσουν τη χρονική, αλλά και ουσιαστική διαφοροποίηση που ενυπήρχε στη θέση των γυναικών στον ΕΛΑΣ και τον ΔΣΕ αντίστοιχα.

Οι δύο αντάρτικοι στρατοί ήταν παράνομοι, με την έννοια ότι αντιμάχονταν κάποια επίσημη/νόμιμη εξουσία και για αυτό η δράση των τμημάτων τους δεν ήταν απόλυτα ομοιόμορφη. Για παράδειγμα, στη Ρούμελη ο εφεδρικός ΕΛΑΣ ήταν ανύπαρκτος, ενώ στην Θεσσαλία έπαιζε σημαντικό ρόλο. Αντίθετα, το 1947 ο ΔΣΕ βρέθηκε εκτός Θεσσαλίας, ενώ η Ρούμελη ήταν η δεύτερη σε δυναμικότητα βάση του.

Η δράση των ανταρτισσών που ήταν μέλη των Υποδειγματικών Διμοιριών και Ομάδων ΕΛΑΣ-ΕΠΟΝ (ΕΠΟΝ=Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων) ήταν συνδεδεμένη με των ανταρτοεπονιτών. Τα καθήκοντα που τους ανέθεταν ήταν στρατιωτικά, πολιτικά και εκπολιτιστικά. Έπαιρναν μέρος στις μάχες, αναλάμβαναν τη φρούρηση της Μερραρχίας, ενημέρωναν τον κόσμο στα χωριά. Επίσης, συνεργάζονται με τις οργανώσεις της ΕΠΟΝ και οργάνωναν πολιτιστικές εκδηλώσεις, θέατρα, χορούς και συγκέντρωναν υλικά εφόδια για τους αντάρτες.

Αντίστοιχη ήταν και η δράση των μαχητριών του ΔΣΕ (στρατιωτική, πολιτική και εκπολιτιστική)

Στον ΕΛΑΣ, η παρουσία μάχιμων γυναικών διακρίνεται σε δύο φάσεις. Στην πρώτη οι αντάρτισσες έδρασαν μεμονωμένα στα τμήματα μαζί με τους αντάρτες. Στη δεύτερη δημιουργήθηκαν ομάδες και διμοιρίες που αποτελούνταν μόνο από γυναίκες. Η χρονική τομή ανάμεσα στις δύο φάσεις βρίσκεται στα τέλη του 1943. Στον ΔΣΕ, η ένταξη των μαχητριών μπορεί να διακριθεί σε τρεις φάσεις, οι δύο από τις οποίες συμπίπτουν με αυτές του ΕΛΑΣ. Αρχικά, οι γυναίκες καταφεύγουν στο βουνό και στη συνέχεια οργανώνονται σε διμοιρίες. Στη Ρούμελη, οι διμοιρίες σχηματίστηκαν στα τέλη του 1947 με αρχές του 1948. Στη τρίτη φάση, οι γυναίκες εντάσσονται στα μάχιμα τμήματα.

Τόσο οι νέοι όσο και οι γυναίκες θεωρούνταν από το ΚΚΕ κοινωνικές κατηγορίες εν δυνάμει επαναστατικές. Πάντα, όμως, τις συμπεριλάμβανε στις αποφάσεις του στο τέλος.

Συνολικά σχηματίστηκαν 8 διμοιρίες: 5 στη Μακεδονία, και 3 στη Ρούμελη, την Αττική-Βοιωτία και την Θεσσαλία. Ανταρτοομάδες από γυναίκες υπήρξαν πολύ περισσότερες. Ο συνολικός αριθμός των ανταρτισσών μαζί με αυτές του Εφεδρικού ΕΛΑΣ δεν ξεπέρασε το 10%. Από την άλλη, ο ΔΣΕ απαριθμούσε ένα 29% το καλοκαίρι του 1949. Στην Μονάδα Εφοδιασμού Γράμμου, όμως, οι γυναίκες αποτελούσαν το 40%.

Στον ΕΛΑΣ, τα αίτια για την επίσημη αποδοχή της «ύπαρξης» ένοπλων γυναικών αφορούν κυρίως τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε το ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο) στο επίπεδο της προπαγάνδας και της διαπλάτυνσης της κοινωνικής του βάσης. Ωστόσο, τα επιχειρήματα αντλήθηκαν από την επανάσταση του 1821, την Μπουμπουλίνα, την Μαντώ Μαυρογένους. Πέρα από αυτές τις μορφές, όμως, προβαλλόταν και το παράδειγμα των σοβιετικών γυναικών και των γειτόνων Γιουγκοσλάβων. Η κατάταξη των γυναικών στον ΕΛΑΣ συνδέεται άμεσα με την

επιθυμία τους για προσωπική και κοινωνική απελευθέρωση. Ωστόσο, οι περιορισμοί από την στρατιωτική ηγεσία του ΕΛΑΣ δεν έπαψαν να υφίστανται για τις γυναίκες. Για να καταταγεί μια κοπέλα χρειαζόταν αφενός την συγκατάθεση της οργάνωσης που ανήκε και αφετέρου την συγκατάθεση των γονιών της.

Οι πρώτες αντάρτισσες του ΕΛΑΣ βγήκαν στο βουνό με τον άντρα ή τον αρραβωνιαστικό τους. Υπήρξαν, όμως, και κορίτσια που πήραν μέρος στις μάχες απρόσκλητες και συνέχισαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους και μετά από αυτές. Οι περισσότερες γυναίκες που βγήκαν στο βουνό ήταν ήδη μέλη πολιτικών οργανώσεων πόλεων που κατέφυγαν στον ΕΛΑΣ, επειδή κινδύνευαν.

Μια γυναίκα “ξένη” δεν μπορούσε εύκολα να δράσει στην πολιτική οργάνωση του ορεινού – συνήθως – χωριού, αφού ο ΕΛΑΣ αποτελούσε τη μόνη οργανωμένη δύναμη. Αντίθετα, οι γυναίκες μέλη των διμοιριών ΕΛΑΣ-ΕΠΙΟΝ κατάγονταν από τα γύρω χωριά και ήταν ηλικίας 17-23 ετών. Το όριο ηλικία έπαιξε σημαντικό ρόλο, ωστόσο όμως, υπήρξαν και εξαιρέσεις ανταρτισσών μεγαλύτερων σε ηλικία.

Στο ΔΣΕ δεν υπήρξε θέμα ηλικίας. Από την αρχή είχαν βγει στο βουνό γυναίκες παντρεμένες και μητέρες παιδιών. Προς το τέλος των ένοπλων συγκρούσεων και λόγω των μαζικών επιστρατεύσεων υπήρχαν πάρα πολλές νέες κοπέλες ηλικίας 15-16 ετών.

Ως προς την καταγωγή τους, ισχύει ότι η πλειοψηφία αποτελούνταν από αγρότισσες. Ένα μεγάλο ποσοστό – περίπου το 1/3 – υπολογίζεται πως ήταν σλαβόφωνες. Πολλές από αυτές ήταν αναλφάβητες, για αυτό και στους δύο ανταρτικούς στρατούς λειτουργούσαν σχολές αγράμματων, όταν το επέτρεπαν οι συνθήκες.

Ο Εμφύλιος αποτελεί ένα τεράστιο τραύμα για όλη την ελληνική κοινωνία. Το πρώτο συνέδριο για τον ελληνικό εμφύλιο έγινε το 1999. Επίσης, είναι δύσκολο ακόμη και σήμερα για την ελληνική κοινωνία να κατανοήσει ότι υπήρχε ένας στρατός, ο οποίος κατά το ήμισυ αποτελούνταν από γυναίκες. Ακόμα πιο δύσκολα κατανοητό το καθιστά το γεγονός πως ορισμένοι ιστορικοί σε έρευνες τους για τον Εμφύλιο και για τη συμμετοχή των γυναικών αφιερώνουν δυσανάλογα λιγότερες σελίδες στις γυναίκες. «Δεν καταλαβαίνουν τι σημαίνει να έχεις έναν στρατό που ο μισός να είναι γυναίκες» (Μαργαρίτης, 2002: 45-47).

Από την άλλη όμως υπάρχουν και γραπτές απεικονίσεις της θέλησης και της δύναμης της γυναίκας. Μια τέτοια είναι το τραγούδι που τραγουδούσαν οι φυλακισμένες στις φυλακές Αβέρωφ γραμμένο σε στίχους Νίνας Ξανθού και ηχογραφημένο από τη χορωδία των φυλακών. Στις φυλακές αυτές εξέτισαν την ποινή

τους πολιτικές κρατούμενες, μαζί με τα παιδιά τους, κατά τη μετεμφυλιακή εποχή. Οι γυναίκες, πίσω από τα σίδερα της φυλακής, συνέχισαν να ελπίζουν στην ελευθερία και τη δικαίωση του αγώνα τους, σε μία εποχή κατά την οποία οι πολιτικές πεποιθήσεις διώκονταν από τους νικητές του εμφυλίου πολέμου. Οι γυναίκες των φυλακών δεν τα παρατούν και αντιμετωπίζουν τον πόνο και τα βάσανα με τραγούδι, ώστε να παίρνουν κουράγιο. Ακόμη ένα στοιχείο της γυναικείας γενναιότητας και μαχητικότητας (Παράρτημα 1).

Κεφάλαιο 2: Διατύπωση σκοπού και ερευνητικών ερωτημάτων- Μεθοδολογικό πλαίσιο

2.1 Σημασία και πρωτοτυπία της έρευνας

Η σημασία διερεύνησης του συγκεκριμένου θέματος έγκειται στο γεγονός ότι κατά τις τελευταίες δεκαετίες άρχισε η βαθύτερη διερεύνηση ευαίσθητων ιστορικών περιόδων όπως είναι η εξεταζόμενη και, μάλιστα, από πτυχές πέραν της επίσημης ιστορίας, μέσα από την σκιαγράφηση άλλων κοινωνικών ομάδων, για τις οποίες ως τότε δεν είχε εκδηλωθεί μεγάλο ερευνητικό ενδιαφέρον. Ακόμη ένας λόγος για τον οποίον είναι σημαντική η διερεύνηση αυτή είναι το γεγονός ότι οι γυναίκες διαδραμάτισαν πολύ σημαντικό ρόλο στα γεγονότα τόσο της Αντίστασης όσο και του Εμφυλίου Πολέμου, γεγονός το οποίο μάλιστα μετέβαλε τη θέση της στην ελληνική κοινωνία, συμβάλλοντας στη χειραφέτηση της.

Το ζήτημα της θέσης και του ρόλου της γυναίκας στην κοινωνία δεν είναι δυνατόν να εξετάζεται ανεξάρτητα από άλλους κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες και φαινόμενα, καθώς πρόκειται για στοιχεία που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, καθώς διαμορφώνουν την εκάστοτε κοινωνία. Άλλωστε, οι διάφορες ιστορικές συγκυρίες που παρουσιάστηκαν έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του γυναικείου κινήματος, όχι μόνο στην περίπτωση της Ελλάδας, αλλά και σε ολόκληρο τον δυτικό κόσμο. Η πορεία προς τη γυναικεία χειραφέτηση αποτέλεσε μία πορεία παράλληλη προς τον εκδημοκρατισμό των δυτικών κοινωνιών και προς τη ριζοσπαστικοποίηση των ιδεολογιών.

Με θέματα που αφορούν στη θέση της γυναίκας στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο έχουν ασχοληθεί σε παγκόσμιο επίπεδο πολλοί ερευνητές. Ωστόσο, θεωρούμε ότι, όσον αφορά την ελληνική αντίσταση και τον εμφύλιο πόλεμο, οι έρευνες που έχουν γίνει είναι λίγες και έχει σημασία το θέμα να διερευνηθεί σε βάθος, αλλά και να μελετηθούν αρχεία και πρωτογενείς πηγές, οι οποίες να δίνουν σημαντικές πληροφορίες για την εποχή. Μάλιστα, είναι σημαντικό οι πηγές να εστιάζουν σε μία συγκεκριμένη περιοχή, καθώς μπορεί να κατανοούνται καλύτερα οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικράτησαν εκεί και ο τρόπος με τον οποίο αυτές συνδέονται με τις γενικότερες συνθήκες και εξελίξεις.

Τέλος, όσον αφορά την πρωτοτυπία της έρευνας, υπάρχουν και άλλοι ερευνητές οι οποίοι έχουν διεξάγει μελέτες περίπτωσης όσον αφορά τον ρόλο των γυναικών στην

αντίσταση, το υλικό όμως δεν είναι ιδιαίτερα πλούσιο όσον αφορά το ίδιο θέμα στην εποχή του εμφυλίου πολέμου. Για παράδειγμα, η Γεωργία Κηπουροπούλου εξέδωσε έρευνες με μαρτυρίες γυναικών της Φλώρινας από την εποχή της κατοχής και της αντίστασης, οι οποίες είναι ιδιαίτερα κατατοπιστικές για την κατανόηση της εποχής και των έμφυλων σχέσεων στην Φλώρινα και τη Μακεδονία γενικότερα, ενώ η περίπτωση της κατοχικής Φλώρινας αποτέλεσε και το αντικείμενο της διδακτορικής της διατριβής που αναφέρεται επίσης στον ρόλο της γυναίκας (Κηπουροπούλου, 2019:107-110).

Με τον ρόλο της γυναίκας κατά την περίοδο της κατοχής και της αντίστασης ασχολήθηκε και η Τασούλα Βερβενιώτη, η οποία μάλιστα, επικεντρώθηκε κυρίως στην περίπτωση της περιοχής της Θεσσαλίας (Βερβενιώτη, 2013). Μάλιστα, το έργο της καθίσταται ιδιαίτερα χρήσιμο και για την παρούσα έρευνα, ωστόσο, είναι δυνατόν να διαπιστώσει κανείς ότι και πάλι η εποχή της αντίστασης υπερισχύει σε σχέση με εκείνη του εμφυλίου όσον αφορά τον πλούτο της βιβλιογραφίας.

2.2 Προβολή και αξιολόγηση πηγών

Η παρούσα μελέτη βασίζεται σε διάφορες ιστορικές πηγές και τεκμήρια, για την άντληση και την παρουσίαση των στοιχείων. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται τόσο από πρωτογενείς όσο και από δευτερογενείς πηγές. Οι πρωτογενείς πηγές προέρχονται από μαρτυρίες ανθρώπων, αλλά και από τον Τύπο της εποχής που εξετάζεται, πιο συγκεκριμένα από εφημερίδες της Θεσσαλίας και το αντίστοιχο φωτογραφικό υλικό, ενώ οι δευτερογενείς πηγές αποτελούν μεταγενέστερες μελέτες για την εποχή και, συγκεκριμένα, για την περιοχή της Λάρισας. Πιο συγκεκριμένα, οι εφημερίδες οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν και μελετήθηκαν είναι οι εξής:

ΛΑΟΚΡΑΤΙΑ

Ο ΨΕΥΤΗΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Ο Ελέω Λήπερ «πρωθυπουργός» χωρίς κυβέρνηση Παπανδρέου είχε τό θράσος νά κάνει δηλώσεις στους «ξένους δημοσιογράφους. Και ο μοιραίος άνθρωπος, που γιά τίς πολιτικές του άπάτες ο λαός τόν όνόμασε «παπατζή», είπτε μία σειρά από άναίσχυντα ψέματα.

1) Ότι ο ΕΛΑΣ ζήτησε να διαλυθούν όλα τα άλλα σώματα και να μη διαλυθή ο ΕΛΑΣ. Η αλήθεια είναι, όπως ζαίρουν όλοι, ότι ο Παπανδρέου και ο Σκόμπυ ζήτησαν να διαλυθώ μόνον ο ΕΛΑΣ και να παραμείνη η Ορεινή, ο λεγόμενος Ίερως Λόχος, η Χωροφυλακή, ή ακαθάριστη Αστυνομία με τούς Μπουραντάδες. Φυσικά δέν έπρόκειτο να άφωλιση ο

Παπανδρέου και τούς συμμορίτες «Χ», τούς τσολιάδες, τούς Έδεοίτες.

2) Ότι τό συλλαλητήριο της Κυριακής, που τό έπέτρεψε κι ύστερα τό άπαγόρευσε, ήταν άνατρεπτικό. Τό συλλαλητήριο είχε άναφοίρετο δημοκρατικό δικαίωμα τού Αθηναϊκού και Πειραιϊκού λαού.

3) Ότι τό συλλαλητήριο ήταν έν σπλο. Η αλήθεια είναι ότι είχαν τε λείως άσπλο. Ο Παπανδρέου έπαυαλαμβάνει τόν ισχυρισμό τών άνταξιών τού Έβερτ ότι...τό άσπλο πλήθος πυροβόλησε κατά τών άθώων περιστερών της Αστυνομίας. Οί ξένοι άναποκριτές είχαν μπροστά και είδαν ποιός πυροβόλησε.

4) Ότι ή «βοήθεια» που μάς παρέχει ο Σκόμπυ δέν είναι έπίμβαση. Οί έκατοντάδες θύματα τών άεροπορικών έπιθέσεων στις συνοικίες και τών βρετανικών βομβαρδισμών στόν Πειραιά και τήν Αθήνα ζέ-

ρουν καλύτερά από τόν πορομένο δολοφόνο Παπανδρέου ότι ή «βοήθεια» τού Λήπερ και τού Σκόμπυ είναι μία έπαισχυντος και πρωτακουστος στά παγκόσμια χρονικά της εποχής μας έπίμβαση εναντίον ενός ηρώϊκού και περήφανου λαού.

5) Ο Παπανδρέου μιλάει γιά τή «συμμαχική» έπίμβαση τού Σκόμπυ. Είναι ψεύτης. Ο Σκόμπυ όπογράφει σαν «Αρχηγός τών Βρετανικών και Έλληνικών Δυνάμεων». Κι αυτό γιά τό λόγο ότι οί Αμερικανοί και Ρώσοι δέν έχουν καμμία σχέση με τή βάρβαρη έπίθεση τού Σκόμπυ κατά τού λαού μας.

6) Ο Παπανδρέου λέει ότι ή κυβέρνηση του «δέν είναι αντίδραστική». Ώραϊά—πρώτα κυβέρνηση δέν υπάρχει, υπάρχει μόνον ο καλήντος ο Παπανδρέου. Κι έπειτα αυτός ο Παπανδρέου είναι άνοικτος φασίστας, άουενίδητος έγκληματίας κατά τού λαού, και γελοίο όργανο στά χέρια τού «κακού δαίμονα της Ελλάδας», τού πρεσβευτή Λήπερ.

ΝΙΚΕΣ ΣΤΕΦΑΝΩΝΟΥ ΤΩΝ ΑΓΩΝΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΟΧΤΩ ΜΕΡΕΣ ΠΑΛΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΛΕΥΤΕΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ

Κλείνουν σήμερα όχτώ μέρες που ο λαός της Αθήνας και τού Πειραιά συνεχίζει με ηρώϊσμό τήν έχουν στεφανώσει ως τώρα τό δικαιο άγώνα τού λαού μας γιά τή λευτεριά και τήν ανεξαρτησία. Τά 56 της Αθήνας και όλόκληρος σχεδόν ο Πειραιάς, βλοσκοται στά χέρια του. Τά περισσότερα φρούρια της αντίδρασης τών δολοφόνων και τών προδοτών έχουν έκποσθήσει. Από τά 24 φουτιονικά τμήματα της Αθήνας, μόνο τά 4 μένουν στά χέρια τού δολοφόνου Παπανδρέου. Τό Αρχηγείον Χωροφυλακής, ή Ανώτερη Διοίκηση, ή Ειδική Ασφάλεια έπεσαν επίσης. Από χθές ο ένοπλος λαός μαζί με τόν ΕΛΑΣ άρχισε σοβαρή έπίθεση κατά της Σχολής τών Εδελπίδων όπου έχουν συγκεντρωθεί, χωροφυλακες, χίτες και Άγγλοι. Η πρώτη έπίθεση σύντριψε τό βορεινό τείχος της Σχολής και ή έπιχείρηση προχωρεί εύνοϊκά. Η Καισαριανή άντιμετωπίζει νικηφόρα όλα τά φοβερά μέσα που διάθεσαν γιά τήν εκπόρθησή της και με συνεχείς άντεπιθέσεις άπώθει τίς έπιτιθέμενες δυνάμεις. Ο λαός τού Πειραιά ένεργεί άπό τά άδοφράγματά του άδϊάκτες έβουρμίσεις και άπώθει τίς προδοτικές δυνάμεις και τούς Άγγλους που συνεργάζονται μ' αútές

Πολλά Άγγλοι έπεσαν αιχμαλώτοι στά χέρια τού λαού και άρκετά λάφυρα κυριεύτηκαν. Άνταρτικα τμήματα τών επαρχιών μάχονται στό πλευρό τού λαού της Αθήνας και τού Πειραιά. Τρία Άγγλικά τάνκς που έπεχείρησαν έπίθεση στό Γου-

δι καταστράφηκαν από τά άντιταρματικά πυροβόλα τού λαού. Τά Άγγλικά τάνκς συνεχίζουν τήν τρομακτική πορεία τους στό κέντρο της Αθήνας. Ο λαός με άκλόνητο τό ήλικό του συνεχίζει άδάμαστος τήν πύλη βέβαιος γιά τή τελική τού νίκη.

ΤΡΟΦΙΜΑ ΚΑΙ ΦΑΡΜΑΚΑ ΣΤΗΝ ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗ ΚΑΙ ΒΥΡΩΝΑ

Στήν Καισαριανή και στό Βυρώνα δά μοιραστούν σήμερα τρία αυτοκίνητα με τρόφιμα και φάρμακα, άπό τό Διεθνή Έρυθρό σταυρό.

Χθές μοιράσηκαν στό Νοσοκομείο 4 αυτοκίνητα με τρόφιμα. Σήμερα δά μοιραστούν επίσης άλλα 14 αυτοκίνητα με φάρμακα και τρόφιμα.

ΡΑΤΙΖΕΙ Η ΚΑΡΔΙΑ ΚΑΘΕ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ο Γαλλικός Ραδιοφωνικός σταθμός ελαε στη βροδινή έκπομή του «έπίσημο» ένας «έλεγχος» ά θάνατος στον κόσμο που να μην ένοιασε να ραγίσει ή καρδιά του όταν άκουσε ότι Άγγλικά όπλα χτυπούν τίς δυνάμεις άντίστασης της Ελλάδος.

Ο ΣΥΝΑΓΕΡΜΟΣ ΣΤΙΣ ΕΠΑΡΧΙΕΣ

Ογκόδη συλλαλητήρια στό Βαϊα, Λάρισα, Τρίκαλα, Κοζάνη και ο' όλα τά επαρχιακά μέντια άπείτησαν τό σταμάτημα της δημοκρατικής δράσης τών Άγγλων κατά τού άγαιου πληθυσμού της Αθήνας και τού Πειραιά. Διαδήλωσαν άπόφαση Θεσσαλικού λαού να πολεμήσει μέχρις ίσχύων γιά τήν Ανεξαρτησία της Ελλάδας. Ψηφίσματα σταλθήκαν και στον κ. Σκόμπυ μέσω τών συμμηλικών στρατιωτικών άπιστολών.

Στό Συλλαλητήριο της Θεσσαλονίκης πήραν μέρος 350 χιλιάδες. Βαδίζουν προς τήν Αθήνα συνεχώς ένοπλα έθελοντικά σώματα, γιά να βοηθήσουν τόν άγώνα τού Αθηναϊκού και Πειραιϊκού λαού.

ΠΟΛΥΒΟΛΟΥΝ ΤΑ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑ

Άγγλικά αεροπλάνα στη Γουββα πολυβόλησαν Νοσοκομείο που είχε ευδίακρεια τά σήματα τού Έρυθρού Σταυρού.

Εικόνα 8. Εφημερίδα Λαοκρατία, ΕΑΜ Τρικάλων, φ. 24, 10/12/1944 Πηγή:
<http://62.103.28.111/askijpg2/paranomos%20tipos/efimerides%201936-1967/Συλλογή%20παράνομου%20τύπου%20ΑΣΚΙ/3176007.jpg>

ΛΑΪΚΗ ΦΩΝΗ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

Χρόνος Α' — Αριθ. Φύλλου 7 — Αθήνα 10 Σεπτεμβρίου 1943 — Τιμή Δραχ. 500

ΟΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΜΑΣ ΑΞΙΩΣΕΙΣ

Ο πόλεμος δέν γίνεται για τόν πόλεμο αλλά για τήν ειρήνη. Σκοπός επομένως του πολέμου γιά μās πρέπει νά είναι ή έξασφάλιση της ζωής του Έλληνικού Λαού μέσα σ' ένα πλαίσιο έθνικής ανεξαρτησίας, πολιτικής έλευθερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης.

Γι' αυτό τό λόγο έχει μεγάλη σημασία ποιό πρέπει νά είναι ούριο τό ελάχιστο όριο των Έθνικών μας επίδιώξεων. Πρώτιστο ρόλο στο ζήτημα αυτό παίζει τό πρόβλημα των βορείων ελληνικών συνόρων, καθοριζόμενο από τις επόμενες αρχές:

1) Τά μελλοντικά βόρρεια ελληνικά σύνορα πρέπει νά παρέχουν τήν απαραίτητη στρατηγική ασφάλεια, γιά νά μήν υπόκειται τό ελληνικό έδαφος σέ έθνική εισβολή από Βορρά και από δυσμών.

2) Πρέπει νά έξασφαλίζουν τήν ελληνικήν έδαφικήν περιοχήν όλων των πληθυσμών που έχουν ελληνική κατογωγή, ελληνική συνείδηση και ελληνική παράδοση.

3) Πρέπει νά έξασφαλίζουν τή μελλοντική αντιμετώπιση του ελληνικού δημογραφικού προβλήματος και

4) Πρέπει νά παρέχουν έπαρκεις οικονομικές δυνατότητες γιά τήν άξασφάλιση των προϋποθέσεων της αύξησης του έθνικού μας εισοδήματος.

Υπό τούς όρους αυτούς τά βόρρεια σύνορα μας από δυσ-

μών πρός ανατολάς πρέπει νά ακολουθήσουν τήν επόμενη γραμμή:

Ρεϋμα του ποταμού Σκούμπη έως τή βορρεια όχθη της λίμνης Όχρίδος, έτσι θ' αφήνη μέσα στο ελληνικό έδαφος τήν Αύλωνά και τό Βεράτι, — Μοναστηρι — συμβολή του ποταμού Μπρεγκαλνίτσα μέ τόν Άξιό — Στραμνίτσα — Πετρίτσι — Άνω Νευροκόπι — Κιρτζαλί — δόκληρη ή κοιλάς Άρδα — Όρτάκιοί — Η γενική αυτή χάραξη δέν εμπνέεται από ιμπεριαλιστικές τάσεις, ούτε απεπάγεται τήν υποδούλωση άλλοφύλων πληθυσμών. Άρκει νά σημειωθί πώς

**Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΛΑΟΣ ΖΗΤΕΙ:
ΙΣΧΥΡΗ ΒΙΩΣΙΜΗ ΕΛΛΑΔΑ,
ΔΙΚΑΙΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ, ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ, ΗΘΙΚΟ ΚΑΘΑΡΜΟ, ΝΕΟΥΣ ΑΝΔΡΕΣ**

μόνο 70 000 βούλγαροι θά ύπαρχοϋν στήν ελληνική διοίκηση γιατί όλος ό άλλος πληθυσμός, είναι Πομάκοι - Μωαμεθανοί και όχι βούλγαροι. Πολύ ολιγώτερος θά είναι ακόμα ό αριθμός των Σέρβων. Τά σύνορα αυτά άποτελοϋν τό ελάχιστο όριο μέσα στο όποιο μελλοντικά ή έθνική ελληνική κοινότης θά μπορέση νά βρῆ τούς πόρους που τις χρειάζονται γιά νά άναπτυχθῆ ειρηνικά, χωρίς

φόβους έθνικών εισβολών και γιά νά εκπληρωση τις άποστολές που θά αναλάβη σάν φρουρός του πολιτισμού στή Νοτιοανατολική Εύρώπη.

Είναι βέβαια αυτόνοητό πώς ή δλοκλήρωση της πολιτικής ένότητος του Έλληνικού Έθους δέν είναι πλήρης χωρίς τήν ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων και της Κύπρου.

Μ' αυτό τόν τρόπο ή μεταπολεμική Έλλάς, μέ Ισχυρά χερσσία σύνορα και μέ φυσιολογική επέκταση στήν Άνατολική Μεσόγειο, θά μπορέση νά συμμετάσχη στήν μεταπολεμική οικονομική οργάνωση του κόσμου και νά συνεχίση τήν τρισχιλιετή πνευματική άποστολήν της.

Τό έπιχείρημα πώς δέν θά πρέπει νά θιγῆ ή ανεξαρτησία ένός Κράτους όπως π. χ. της Άλβανίας είναι τελείως σαθρό.

Η Άλβανία οϋδέποτε ύπήρξε οϋτε είναι δυνατόν νά ύπάρξη σάν ανεξάρτητο Κράτος. Πάντοτε ζούσε σάν εξάρτημα ζένης Μεγαλης δυνάμεως που τό έτροφοδοτούσε. Πριν από τόν άλλο πόλεμο ήτο εξάρτημα της Αύστρίας, έπειτα δε της Ιταλίας. Άνεξάρτητη Άλβανία σημαίνει μοιραία επέμβαση ζένης Δυνάμεως στή Βαλκανική και άφορμές νέων πολέμων. Επίσης άστήρικτο είναι τό έπιχείρημα πώς ή βελτίωση των συνόρων μας πρός τό μέρος της Βουλγαρίας θ' άποτελέση μελλοντικά άφορμές πολέμου. Μήπως ως τώρα οί βούλγαροι δέν είχαν τέτοιες άφορμές ζητώντας τήν Καβάλα και θά έχουν άνάγκη από

Εικόνα 9. Εφημερίδα Λαϊκή Φωνή, ΚΚΕ Λάρισας, φ. 7, 10/9/1943. Πηγή: <http://62.103.28.111/askijpg2/paranomos%20tipos/efimerides%201936-1967/Συλλογή%20παράνομου%20τύπου%20ΑΣΚΙ/21011001.JPG>

11/17/2008

ΑΡ.Φ. ΦΥΛΛΟΥ Ι
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α
ΔΡΑΧ. 100

Η ΛΕΥΤΕΡΙΑ ΔΕ ΧΑΡΙΖΕΤΑΙ : ΚΑΤΑΧΤΙΕΤΑΙ

ΛΑΟΚΡΑΤΗΣ

ΒΟΛΟΣ
29
ΣΕΠΤΕΜΒΡ. 1943

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΟΥ ΕΑΜ ΒΟΛΟΥ - ΠΗΛΙΟΥ

ΜΙΑ ΕΚΔΟΣΗ - ΜΙΑ ΕΠΙΤΥΧΙΑ

Η έκδοση του «Λαοκράτη» στις σημερινές ιστορικές στιγμές που περνούμε είναι ένας σταθμός στα χρονικά του Τόλου στο Έπινασατικό κίνημα της πόλης μας. Βγαίνει στις στιγμές των απορροσιστικών γεγονότων, καθημερινών τυπογραφημένων, με άρτια καλή εμφάνιση και με πλήρη υλική πλούσια απ' την άποψη του ντύσιμου και ξένου είδησεογραφικού Ρεπορτάζ. Κι' η μεγάλη του αξία πίνωσ αυτό το σημεριο βρίσκεται. Στο ότι δίνει ενημερώνει όλους τους Παιριώτες γύρω απ' τα πολεμικά γεγονότα της στιγμής γύρω απ' τα δικα μας γεγονότα και στο ότι δίνει μια σοβική κατεύθυνση και πνοή στο κίνημά μας και στη ζωή μας. Είναι ομολογούμενος η έκδοση του Λαοκράτη μια μεγάλη επιτυχία κι' έχει αξίωμα μια πιο μεγάλη αξία η κυκλοφορία του. Όμως όσο μεγάλη και αν είναι η αξία του

για να τη διατηρήσει τέτοια, για να σταθεί στο ύψος της αποστολής του και στο τέτοιων περιστάσεων πρέπει όλοι να τον βοηθήσουν. Και θα τον βοηθήσουν όχι μονάχα σάν τον ένισχύουν οικονομικά αλλά όταν οι υλεύθνοι Τύλου πάρουν δικά πρακτικά μέτρα για το ταχύ της διεκπεραίωσης του και τη φαρδιά διάδοσή του κι' άκόμα όταν όλες οι έλιτροπές, συναγωνιστές που γράφουν και οι άλλες αδελφικές οργανώσεις στέλλουν ταχτικά ανταποκρίσεις γύρω απ' τα ζητήματα που τις απασχολούν (κινητοποιήσεις που έχουμε, τις λύσεις που έδωσαν, τα εμπόδια που συνάντησαν κ.λπ.) Μονάχα έτσι και τότε ο «Λαοκράτης» θα γίνει πραγματικό όργανο διαφώτισης, ενημέρωσης και πάλης της περιφέρειας μας. Αυτά ζητάει ο «Λαοκράτης» Και πρέπει να του δοθούν άμέριστα.

ΟΙ ΚΑΚΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

ΠΡΟΔΟΤΗΣ ΤΟΥ Ε.Λ.Ε.Σ.

Απ' τον Έφεδρο Ε.Λ.Α.Σ. συνελήφθη και στάλθηκε στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο ο Συνόχης Σούλης, γιατί πρόδωσε τον άγωνα του Λαού κατά τα γεγονότα της παράδοσης των Ιταίων. Συγκεκριμένα ο χωρίς τιμή στρατιωτική και έθνικα αίσθημα Συνόχης προσέφερε το Λαό ν' άρνηθεί την παραλαβή και μεταφορά των Ιταλικών όπλων που με τόσους κινδύνους και θυσίες μεταφέρονταν προς το Πήλιο. Ο προδότης και κατήφρατος άξιωματικός άντέφρασε με κάθε τρόπο και μέσω λέγοντας ότι οι ένεργειες αυτές είναι άσκοπες με σκοπό να μη μεταφερθεί το όπλο, ναρθούν οι Γερμανοί, να το βρουν να ξεπιάσουν

ο έ βάρος του λαού για να αποδειχθεί πως ο Ε.Λ.Α.Σ. και το Ε.Α.Μ. σφάλουν και να φανεί αυτός ο μέλος του Ε.Λ.Ε.Σ. πως είχε δίκιο. Ο Λαός όμως έπαιξε το καθήκον του παρά τις προσπάθειες και απειλές του Σούλη, κι' ο ίδιος τον έστειλε εκεί που θα δώσει λόγο για τις πράξεις του, τη στιγμή μάλιστα που προέφρασε και την συνεργαζόμενη άδελφική οργάνωση του Ε.Λ.Ε.Σ. της οποίας το πρόγραμμα είναι άλλο, όπως νομίζουμε κι' όχι στρεφόμενο σε βάρος του Λαού και του Ε.Α.Μ. που άπέδειξε περίτρανα με το πρόγραμά του και τις πράξεις του πως ενεργεί.

Ε. Α. Μίτες !!!
 Η θέληση του Λαού είναι άξιωμα, είναι Νόμος. Γι' αυτό τη σεβόμαστε και γι' αυτό αγωνιζόμαστε γι' αυτήν.
Ο ΛΑΟΚΡΑΤΗΣ

ΑΠΟΨΕΙΣ

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

Οι υποχρεώσεις και τα καθήκοντα όλων των οργανομένων πατριωτών από λεπτό σε λεπτό μεγαλώνουν και γίνονται βαρύτερα. Όμως όσο μεγαλύτερα γίνονται άτι τις συνθήκες που δημιουργούνται, τόσο περισσότερο πρέπει να είμαστε έτοιμοι για ν' ανταποκριθούμε. Απόλυτα έτοιμοι. Σ' όλες μας τις ένεργειες πρέπει να δώσουμε και το μηχανικό και ν' άπαιτούμε όσο μπορούμε στο μεγαλύτερο δυνατό σημείο τις προσοπίθειές μας για όλα και γύρω απ' όλα.

ΣΥΝΟΜΩΤΙΣΜΟΣ

Πολλοί συναγωνιστές με τα τελευταία γεγονότα (συνθηκολόγηση Ιταλίας) νόμισαν πως ο κριμός άγωνος τέλειωσε. Λάθος. Γι' αυτόματα έλλοιπα το άπέδειξαν. Πρέπει λοιπόν το ταχύτερο ο συνωμοτικός να μπει σε έργ' άρμηση και προσπάθεια σχολαστική άάρα κ' από χτες. Πρέπει να φτιάξουμε άνεργχιο το κίνημά μας όπως και σήμερα. Ο έχθρος είναι πάντοτε ύπαυλος και βρίσκει εύκολά το κάθε ξεσκελισμά μας. Ταχύτερα πρέπει να δώσουμε στη δουλειά μας όσο μπορούμε με άντερο άποκεντροπισμό. Αυτό θα μας εικόλυνε στη δουλειά μας γιατί θα γίνεται καταμερισμός της δουλειάς και σύγχρονα θα μας βοηθάει στο συνωμοτισμό.

ΠΡΟΣΟΧΗ

ΟΡΓΑΝΑ ΤΗΣ ΓΚΕΣΤΑΠΟ

Απ' τη Μιτζέλα ήσαν κ' έγκρατα-στάθηκαν στο Βόλο οι άδελφοί Κουτσούζου οι όποιοι για να «θολώσουν τί νερά» λένε πως είναι οργανωμένοι στο Ε.Α.Μ. Οι άδελφοί Κουτσούζου είναι γκεσταπίτες και πρέπει ο κόσμος να τους άποφύγει και να τους άπομονώσει.

ΚΑΩΤΣΙΕΣ ΣΤΟ ΡΑΛΛΗ

Ο Πληρεξούσιος του Χίτλερ στην Ελλάδα Νομπάτγκερ έδηλωσε:
 «Θά επιτάξω όλόκληρον την κυβερνητικήν μηχανήν, μετά της Εκδοτικής Τραπέτης και των τυπογραφείων της διά να ικανοποιήσω τά έξοδα της στρατιωτικής μας άμύνης.»
 Κάθε άλλο σκόλο περιτέθει. Τα παινά του Ράλλη είναι συνηθισμένα στα τέτοια λατσίματα.

Εικόνα 10. Εφημερίδα ΛΑΟΚΡΑΤΗΣ, ΕΑΜ Μαγνησίας, 29/9/1943, Βόλος, Αρ. Φύλλου 1, Πηγή: <http://62.103.28.111/askijpg2/paranomos%20tipos/efimerides%201936-1967/Συλλογή%20παράνομου%20τύπου%20ΑΣΚΙ/20529001.jpg>

ΟΛΟΙ ΚΑΙ ΟΛΑ ΓΙΑ ΤΗ ΛΕΥΤΕΡΙΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ ΠΑΝΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ (Ε.Α.Μ.)

Η ΘΡΙΑΜΒΕΥΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

ΕΓΙΝΕ Η Α' ΠΑΝΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΡΩΤΩΝ ΤΟΥ Ε.Α.Μ. Σ. ΜΕ 500 ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΥΣ

ΣΥΝΗΛΘΕ ΤΟ Α' ΠΑΝΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΩΝ ΜΕΤΩΠΩΝ (Ε.Α.Μ.) ΜΕ 4.000 ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΥΣ

ΕΓΙΝΕ ΤΟ Α' ΠΑΝΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΑΝΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ (Ε.Π.Ο.Π.) ΜΕ 600 ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΥΣ

ΓΙΑ ΝΕΕΣ ΝΙΚΕΣ

Την ίδια ώρα, που η φοβερή δύστηνη του παγκόσμιου Εθνικο-Απελευθερωτικού Στρατού δημοπρατεί τη φοβερήτατη παρτίδα του εθνικού και στασιαστικού εναντίον του εθνικού ελευθερωτικού κινήματος, συζητάει κείνη από εθνικά και ελευθερωτικά άποψη...

Ενώ χύμα από μια μελέτη ελέγχου, συνήματα, οριστικές απόψεις από τον Εθνικό Στρατό, τον Εθνικό Στρατό, τον Εθνικό Στρατό, τον Εθνικό Στρατό, τον Εθνικό Στρατό...

Η ίδρυση των νέων οργανισμών, η ίδρυση των νέων οργανισμών, η ίδρυση των νέων οργανισμών, η ίδρυση των νέων οργανισμών...

ΕΘΝΙΚΟ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ (Ε.Α.Μ.) ΠΑΝΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Κάτω από Θεσσαλία συνήλθε στις 20-28 του Ιουλίου το Α' Πανθεσσαλικό συνέδριο του ΕΑΜ...

ΧΑΙΡΕΤΙΣΤΗΡΟ ΤΗΓΡΑΦΗΜΑ ΤΗΣ Κ. ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΟΥ Ε.Α.Μ.

Προς το Γενικό Συνέδριο, τους Αποφασιστικούς, χαίρειντο οι παύσαντες εκπαιδευτικούς και άνδρες του Ε.Α.Μ....

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΑΝΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ (Ε.Π.Ο.Π.)

ΠΑΝΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Στις 27 Ιουλίου συνήλθε στην πόλη της Θεσσαλίας το Α' Πανθεσσαλικό συνέδριο του ΕΑΜ...

Ε.Λ.ΑΣ. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Την εβδόμη του Ιουλίου συνήλθε στην πόλη της Θεσσαλίας το Α' Πανθεσσαλικό συνέδριο του ΕΑΜ...

Οι αποφασιστικοί του Γενικού Συνεδρίου του Γενικού Στρατού...

Είς την ανθοειδή άνοιξη επέβησαν οι άσπεταστοι των Πανθεσσαλικών Επιτροπών...

Το θέμα της ανθοειχίας είναι σημαντικότατο...

Η Επικρατεία κερδίζει Πανθεσσαλική νίκη...

Το ιστορικό αυτό συνέδριο του Γενικού Στρατού...

Με τον ίδιο ήλιο και επαιτικό αίσθημα...

Οι οργανισμοί του συνδρίου διεξήγαγαν...

Το ιστορικό αυτό συνέδριο του Γενικού Στρατού...

Η Επικρατεία κερδίζει Πανθεσσαλική νίκη...

Το συνέδριο άρχισε με τις εκδηλώσεις...

Οι αποφασιστικοί του Γενικού Συνεδρίου...

Το θέμα της ανθοειχίας είναι σημαντικότατο...

Η Επικρατεία κερδίζει Πανθεσσαλική νίκη...

Επομένως, η μέθοδος η οποία υιοθετήθηκε είναι η ιστορική ερμηνευτική μέθοδος. Η ιστορική – ερμηνευτική μεθοδολογία (historical interpretive method) είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στους κόλπους των ιστορικών, κοινωνικών και πολιτικών επιστημών και εντάσσεται στη γενικότερη φιλοσοφία της ποιοτικής έρευνας. Οι διάφορες ποιοτικές προσεγγίσεις που υιοθετούνται, μία εκ των οποίων είναι και η ιστορική – ερμηνευτική, εντάσσονται στο επονομαζόμενο ανθρωπιστικό παράδειγμα, το οποίο προϋποθέτει συγκεκριμένες παραδοχές. Μία από αυτές είναι το γεγονός ότι η πραγματικότητα είναι μία υποκειμενική κατάσταση, η οποία είναι κατασκευασμένη μέσα από την επίδραση κοινωνικών, ιστορικών και πολιτισμικών παραγόντων. Ακόμη μία παραδοχή είναι το γεγονός της αλληλεξάρτησης μεταξύ των ιστορικών γεγονότων, των υποκειμένων της ιστορίας και του ερευνητή. Για τους παραπάνω λόγους, οι ερευνητές είναι σημαντικό να μελετούν τα γεγονότα και τα υποκείμενά τους εντός συγκεκριμένου πλαισίου με βάση το οποίο διαμορφώνονται και αλληλοεπιδρούν (Ισαρη, Πουρκός, 2015:21-22).

Μία ακόμη παραδοχή του ανθρωπιστικού παραδείγματος, η οποία προϋποτίθεται και στην περίπτωση της ιστορικής-ερμηνευτικής μεθοδολογίας είναι το γεγονός ότι όλα τα αντικείμενα μελέτης υπόκεινται σε συγκεκριμένες αξίες, τις οποίες οι ερευνητές θα πρέπει να συνειδητοποιούν. Μάλιστα, επειδή και οι ίδιοι οι ερευνητές αλληλοεπιδρούν με τα γεγονότα εντός συγκεκριμένου πλαισίου, αυτό σημαίνει ότι ούτε εκείνοι βρίσκονται σε προνομιακή θέση σε σχέση με τα υποκείμενα της ιστορίας. Επιπλέον, μία παραδοχή αφορά στην ανθρώπινη συμπεριφορά, η οποία, με βάση το ανθρωπιστικό παράδειγμα, θεωρείται ρευστή, δυναμική και πλαισιοθετημένη, αλλά και ιστορική, κοινωνική, πολιτισμική και προσωπική και, για τον λόγο αυτό, οι ερευνητές τη μελετούν εντός του πλαισίου μέσα στο οποίο αυτή εκδηλώνεται. Τα δεδομένα τα οποία συλλέγονται σε τέτοιου είδους έρευνες είναι ποιοτικά και περιλαμβάνουν διαφορετικών ειδών πηγές, που αναλύονται με διερευνητικό και ολιστικό τρόπο, ενώ η τελική τους παρουσίαση έχει συνήθως αφηγηματικό χαρακτήρα (Ισαρη, Πουρκός, 2015:21-23).

Όσον αφορά τη συγκεκριμένη διπλωματική εργασία, η ιστορική – ερμηνευτική μέθοδος θεωρήθηκε η καταλληλότερη, καθώς διερευνά συμπεριφορές και καταστάσεις που αφορούν συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα σε συγκεκριμένο ιστορικό, κοινωνικό, πολιτισμικό και γεωγραφικό πλαίσιο. Για τον λόγο αυτό, επιδιώκεται η διερεύνηση του ρόλου της γυναίκας σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους και συγκεκριμένη περιοχή, σε συνάρτηση, βέβαια με τις γενικότερες ιστορικές, κοινωνικές και ιδεολογικές

συγκυρίες. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος για τον οποίον τα δεδομένα της έρευνας συλλέγονται από ποικίλες πηγές, όπως δηλώσεις των πρωταγωνιστών, άρθρα εφημερίδων και φωτογραφίες της εποχής της Αντίστασης και του Εμφυλίου πολέμου. Μάλιστα, ιδίως οι εφημερίδες οι οποίες μελετήθηκαν αφορούν στην περιοχή της Θεσσαλίας και της Λάρισας, καθώς πρόκειται για την περίπτωση της εν λόγω μελέτης.

2.3 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να συνεισφέρει στην ήδη υπάρχουσα γνώση, μέσα από τη συγκέντρωση, παρουσίαση και κριτική ανάλυση στοιχείων τα οποία αφορούν στον ρόλο της γυναίκας στην Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο. Ο βασικός, λοιπόν, σκοπός είναι η διασαφήνιση και κατανόηση του ρόλου αυτού, στο πλαίσιο διερεύνησης μίας συγκεκριμένης περιοχής, αυτής της Λάρισας. Έτσι, κάποιοι επιμέρους στόχοι οι οποίοι έχουν τεθεί και θα πρέπει να επιτευχθούν είναι οι εξής:

- Η κατανόηση του ευρύτερου ιστορικού πλαισίου στη συγκεκριμένη περιοχή.
- Η ανάδειξη της σημασίας της δράσης των γυναικών κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.
- Η επισήμανση τυχόν μεταβολών στον ρόλο της γυναίκας κατά το πέρασμα από την Κατοχή στον Εμφύλιο, αλλά και στη μετεμφυλιακή εποχή.

Στο πλαίσιο της προσπάθειας επίτευξης των παραπάνω στόχων, διατυπώνονται τα εξής ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία θα πρέπει να απαντηθούν μέσα από τη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας:

- Γιατί είναι σημαντική η διερεύνηση του ρόλου της γυναίκας κατά τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο;
- Ποιος ακριβώς ήταν ο ρόλος της στις διάφορες εξελίξεις κατά την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου;
- Ποιες είναι οι αλλαγές οι οποίες παρατηρούνται όσον αφορά το ρόλο που διαδραματίζει η γυναίκα στο πέρασμα του χρόνου, από την Κατοχή μέχρι το τέλος του εμφυλίου πολέμου;

Για να ολοκληρώσουμε τα ζητούμενα της παρούσας μελέτης, διατυπώνουμε και συγκεκριμένες ερευνητικές υποθέσεις, οι οποίες είναι οι εξής:

- Ο ρόλος της γυναίκας στην περιοχή της Λάρισας ήταν πολύ σημαντικός τόσο κατά την περίοδο της Κατοχής όσο και κατά την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου.

- Κατά το πέρασμα από την Κατοχή στον Εμφύλιο και στην κορύφωσή του, ο ρόλος της γυναίκας μεταβλήθηκε, καθώς οι ανάγκες και οι συγκυρίες ήταν διαφορετικές.
- Η ενεργός συμμετοχή της γυναίκας στην Κατοχή και τον Εμφύλιο καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τη βελτίωση της θέσης της και την πορεία της προς την χειραφέτηση και τη διεκδίκηση της ισότητας.

2.4 Μεθοδολογία

Η μελέτη η οποία πραγματοποιήθηκε, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι βασισμένη στην αξιοποίηση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών που αναφέρονται στη θέση και τον ρόλο της γυναίκας στην Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο. Πρόκειται για ιστορική έρευνα και, πιο συγκεκριμένα, μελέτη περίπτωσης. Η μελέτη περίπτωσης αποτελεί μία συνήθη μορφή έρευνας, η οποία εξετάζει ένα φαινόμενο ή ζήτημα σε συγκεκριμένο πλαίσιο, τοπικό, χρονικό κ.τ.λ. Η μελέτη περίπτωσης αποτελεί μία μορφή έρευνας η οποία συνδυάζεται συνήθως με ποιοτικές έρευνες, χωρίς να αποκλείονται και οι ποσοτικές. Επίσης, είναι ιδιαίτερα συνήθης σε έρευνες οι οποίες περιλαμβάνουν την εθνογραφική παρατήρηση πάνω σε κάποιο θέμα.

Η περίπτωση που εξετάζεται ειδικά στη συγκεκριμένη μελέτη είναι η περίπτωση της Λάρισας. Η Λάρισα και γενικότερα, η περιοχή της Θεσσαλίας υπήρξαν από τις περιοχές στις οποίες πραγματοποιήθηκαν σημαντικά γεγονότα της Αντίστασης και του Εμφυλίου πολέμου και οι οποίες έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στην πορεία των πολιτικών, αλλά και των κοινωνικών εξελίξεων. Για τον λόγο αυτό, εκτός από τις ιστορικές πηγές που αναφέρονται γενικότερα στα γεγονότα της εποχής και στον ρόλο της γυναίκας, εξετάζονται πηγές που αφορούν στην συγκεκριμένη περιοχή. Πρόκειται για μία περιοχή η οποία έχει ιδιαίτερο χρώμα ως προς τη γεωγραφία της και της οποίας οι κάτοικοι κατά την εποχή εκείνη ήταν, στην πλειονότητά τους αγρότες. Η γυναίκα της Θεσσαλίας, όπως πρόκειται να αναλυθεί παρακάτω, ήταν μία γυναίκα καταπιεσμένη, η οποία καταπιανόταν με το σπίτι και την οικογένεια και, για τον λόγο αυτό, έχει μεγάλη σημασία να παρακολουθήσει κανείς τη μετάβασή της από τον ρόλο αυτό, στον ρόλο της αγωνίστριας, της πολεμίστριας και της συντρόφου των μαχητών στον αντιφασιστικό, και έπειτα, στον επαναστατικό αγώνα.

Κεφάλαιο 3: Η θέση της γυναίκας στα μέσα του 20ού αιώνα

Το ζήτημα της θέσης της γυναίκας σε διάφορες εποχές και κοινωνίες αποτελεί ένα θέμα το οποίο μελετάται συνεχώς από επιστήμονες πολλών κλάδων, καθώς έχει μεγάλη κοινωνική και πολιτική σημασία και αντικατοπτρίζει τη γενικότερη ιδεολογία και τον πολιτισμό μίας κοινωνίας. Ο 20ός αιώνας υπήρξε για την γυναίκα μία εποχή μεγάλων αγώνων και μεγάλων κατακτήσεων, με αποτέλεσμα τη χειραφέτηση της και την είσοδό της σε διάφορα πεδία, όπως η αγορά εργασίας και η πολιτική. Στο παρόν κεφάλαιο διερευνάται η θέση της γυναίκας στα μέσα του 20ού αιώνα, την εποχή που εξετάζουμε, στο δυτικό κόσμο και την Ελλάδα, καθώς και, πιο συγκεκριμένα, κατά την εποχή της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου.

3.1 Η γυναίκα στην Ελλάδα

Το γυναικείο κίνημα στην Ελλάδα έχει ως σταθμό εκκίνησης την κυκλοφορία του περιοδικού «Η Εφημερίς των Κυριών», του πρώτου φεμινιστικού εντύπου στην Ελλάδα, το οποίο κυκλοφόρησε μέσα σε μία περίοδο πολιτικών ζυμώσεων και κοινωνικών μεταβολών, κατά την οποία η ελληνική κοινωνία εκδημοκρατιζόταν και αστικοποιούταν (Κρεμμυδάς, 1981:144-145). Οι διάφορες μεταβολές και ανακατατάξεις που αφορούν στην ελληνική κοινωνία κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, όπως ήταν φυσικό, επηρέασαν σημαντικά το γυναικείο ζήτημα και ολόκληρη την κοσμοθεωρία που αφορούσε στις ελληνίδες. Ταυτόχρονα, μέσα από όλα αυτά, προωθήθηκε ένα αίτημα για επαναπροσδιορισμό του κοινωνικού ρόλου, αλλά και των σχέσεων μεταξύ των δύο φύλων (Γιαννάτη, 2010:19-22).

Η «Εφημερίς των Κυριών» εκδόθηκε από γυναίκες και απευθυνόταν στις γυναίκες των μεσαίων κοινωνικών τάξεων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και της ελληνικής διασποράς. Επικεφαλής και εκδότρια του περιοδικού ήταν η δημοσιογράφος και συγγραφέας Καλλιρρόη Παρρέν. Η έκδοση της υπήρξε σταθμός στην ιστορία του γυναικείου κινήματος, καθώς ήταν το πρώτο καθαρά γυναικείο έντυπο, με τη μεγαλύτερη εκδοτική δραστηριότητα και διάρκεια (Σαλίμπα, 2019: 27-28). Επρόκειτο, ωστόσο, για ένα γεγονός το οποίο κυρίως έπαιξε ρόλο στη διαμόρφωση του νέου ρόλου της γυναίκας της αστικής τάξης, της εύπορης γυναίκας, που είχε άλλες ευκαιρίες να αναπτύξει τη δράση και την έκφρασή της, σε σχέση με τη γυναίκα των λαϊκών στρωμάτων και, μάλιστα, τη γυναίκα της υπαίθρου, που εξετάζεται στην παρούσα εργασία.

Εικόνα 16. Η Καλλιρόη Παρρέν, εκδότρια του περιοδικού Εφημερίς των Κυριών. Πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B9%CF%81%CF%81%CF%8C%CE%B7_%CE%A0%CE%B1%CF%81%CF%81%CE%AD%CE%BD#/media/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Callirrhoe_Parr_Parren.png

Την εποχή κατά την οποία ξεκίνησε το γυναικείο κίνημα στην Ελλάδα, η ελληνική κοινωνία διακρινόταν από αυστηρές έμφυλες διακρίσεις, καθώς οι θεσμοί της ήταν πατριαρχικοί. Η γυναίκα βρισκόταν περιορισμένη στην ιδιωτική σφαίρα και αποκλεισμένη από τον δημόσιο βίο, την εισαγωγή στον οποίο διεκδικούσε. Από το 1890 ιδρύθηκαν στις περισσότερες πόλεις της Ελλάδας τα «Κυριακά Σχολεία», για να μορφώνονται τα εργαζόμενα κορίτσια που δεν είχαν τη δυνατότητα να φοιτούν στα κανονικά σχολεία, ενώ από το 1896 ιδρύθηκαν «Επαγγελματικές και Οικοκυρικές Σχολές», με στόχο τη σύνδεση της τεχνικής εκπαίδευσης με τον βιοπορισμό (Σαλίμπα, 2019:27-28).

Εκτός από το αίτημα για εκπαίδευση, οι γυναίκες έχουν και άλλα αιτήματα, όπως την παροχή αστικών δικαιωμάτων, όπως η διαχείριση της περιουσίας τους από τις ίδιες, η συμμετοχή τους στα οικογενειακά συμβούλια και η κηδεμονία των παιδιών τους. Επίσης, απαιτούν την κοινωνική τους ένταξη μέσα από την ισότιμη είσοδό τους στην εργασία. Οι πρώτες μεταρρυθμίσεις για τη γυναικεία εργασία και το εκπαιδευτικό σύστημα πραγματοποιήθηκαν το 1909 από την κυβέρνηση των Φιλελευθέρων. Από το 1912 απαγορεύτηκε με νόμο η νυχτερινή εργασία των γυναικών και η συμμετοχή τους στα βαριά και ανθυγιεινά επαγγέλματα. Επιπλέον, λήφθηκαν τα πρώτα μέτρα για την

προστασία της μητρότητας, σύμφωνα με τα οποία οι γυναίκες δικαιούνταν άδεια ορισμένων εβδομάδων μετά τον τοκετό (Σαλίμπα, 2019:27-28).

Ακόμη σημαντικότερο αίτημα των γυναικών στις αρχές του 20ού αιώνα ήταν η διεκδίκηση του δικαιώματος ψήφου. Ο «Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας», που ιδρύθηκε το 1920, ήταν η σημαντικότερη φεμινιστική οργάνωση για την προώθηση των γυναικείων διεκδικήσεων. Ο Σύνδεσμος εκδίδει έντυπο, γραμμένο στη δημοτική γλώσσα, που λέγεται «Ο αγώνας της γυναίκας» και αποτυπώνει τις θέσεις του (Σαλίμπα, 2019:27-28). Η ελληνική πολιτική εξουσία, κάτω από τις πιέσεις του φεμινιστικού κινήματος, αναγκάστηκε να παραχωρήσει τον Φεβρουάριο του 1930 δικαίωμα ψήφου για τις δημοτικές εκλογές στις γυναίκες, με την προϋπόθεση να είναι άνω των 30 ετών και να είναι εγγράμματες. Έτσι, στις δημοτικές εκλογές του 1934, οι γυναίκες ψηφίζουν για πρώτη φορά. Τον Απρίλιο του 1944 η Κυβέρνηση του Βουνού, η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), δίνει το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις γυναίκες, ώστε να αναδείξουν τα μέλη του «Εθνικού Συμβουλίου» (της Βουλής). Οι ψηφοφόροι θα έπρεπε να είναι 18 ετών και άνω και οι υποψήφιοι 21 ετών και άνω. Πλήρη πολιτικά δικαιώματα αποκτούν οι γυναίκες το 1952, ενώ η πρώτη γυναίκα που εκλέγεται στη βουλή είναι η Ελένη Σκούρα (Σούρλας, 2008:15).

Εικόνα 17. Ελένη Σκούρα (1896-1991), η πρώτη Ελληνίδα που εξελέγη βουλευτής. (Πηγή: <https://www.sourlas.gr/index.php/politic-action/magnesia/55-categ-historical-pesonalities-of-magnesia/eleni-skoura/718-eleni-skoura-viografia0>)

Όπως είναι δυνατόν να διαπιστώσει κανείς, η γυναίκα, από τη δεκαετία του 1930 εισέρχεται σιγά – σιγά στον δημόσιο βίο της χώρας, ενώ κατά την επόμενη

δεκαετία, με τις νέες συγκυρίες που έφερε το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και ο πόλεμος του 1940, αυτή έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις. Ο ρόλος της ήταν ιδιαίτερα ενεργός, καθώς βοήθησε με διάφορους τρόπους τόσο στον αμυντικό πόλεμο, όσο στην Αντίσταση και τον απελευθερωτικό αγώνα, κατά τη διάρκεια της Κατοχής (Μπιρσίμ & Υφαντή, 1994).

***Κατά τον πόλεμο του 1940, οι στρατιώτες αντιμετώπιζαν μεγάλα προβλήματα εξαιτίας των καιρικών συνθηκών, ήτοι του βαρύ χειμώνα, όπως ήταν ο ανεφοδιασμός σε τρόφιμα, σε όπλα και πυρομαχικά, καθώς και σε ιατροφαρμακευτικό υλικό. Έτσι, οι τοπικοί πληθυσμοί της Πίνδου συνεισέφεραν σημαντικά στην ενίσχυση του στρατεύματος με διάφορους τρόπους. Στους εθελοντές περιλαμβάνονταν και γυναίκες, οι οποίες φρόντιζαν τους τραυματίες, ανεφοδίαζαν το στράτευμα και βοηθούσαν στην κατασκευή έργων για τη διευκόλυνση των μετακινήσεων του. Επίσης, πολλές ελληνίδες, κυρίως νεαρά κορίτσια, γράφτηκαν στον Ερυθρό Σταυρό, ώστε να βοηθήσουν στην φροντίδα των στρατιωτών που τραυματίζονταν ή ακρωτηριάζονταν (Μπιρσίμ & Υφαντή, 1994).

Εκτός από τη συμμετοχή τους στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, οι γυναίκες, όπως πρόκειται να αναλυθεί στην επόμενη ενότητα, διαδραμάτισαν σημαντικό και πολυδιάστατο ρόλο κατά τη δεκαετία του 1940, τόσο στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής όσο και στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Η αντίσταση οργανώθηκε και υλοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τις γυναίκες είτε ένοπλη στο βουνό είτε με ποικίλες άλλες μορφές στα αστικά κέντρα. Στον εμφύλιο πόλεμο, η συμβολή των γυναικών στον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδος ήταν μεγάλη, ενώ πολλές ήταν και οι γυναίκες εκείνες που φυλακίστηκαν, εξορίστηκαν, βασανίστηκαν και εκτελέστηκαν τόσο τη διάρκεια της Κατοχής όσο και στη διάρκεια του εμφυλίου (Βερβενιώτη, 1997).

Από τη δεκαετία του 1950 και εξής, οι γυναίκες στην Ελλάδα αρχίζουν να γίνονται σιγά-σιγά πιο ενεργά μέλη της κοινωνίας. Λαμβάνουν εκπαίδευση, παρόλο που αρχικά, τα σχολεία είναι διακεκριμένα σε αρρένων και θηλέων, σπουδάζουν, εργάζονται και μπορούν να ασχολούνται με το δημόσιο βίο και την πολιτική. Ωστόσο, η συντηρητική και πατριαρχική ελληνική κοινωνία θέτει ακόμη εμπόδια στη δραστηριότητα των γυναικών, καθώς επιβιώνουν πατριαρχικές και φαλλοκρατικές νοοτροπίες. Η ελληνική κοινωνία αργεί να αποδεχθεί ότι η γυναίκα δεν έχει θέση μόνο στο σπίτι και την οικογένεια και ότι μπορεί να έχει ικανότητες ίδιες με εκείνες του άνδρα.

Τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις όσον αφορά το γυναικείο φύλο επιβιώνουν μέχρι και σήμερα, τις πρώτες δεκαετίες του 21^{ου} αιώνα, καθώς ακόμη παρατηρούνται φαινόμενα συντηρητισμού και σεξισμού απέναντι στις γυναίκες. Θέματα όπως ο γάμος, η μητρότητα, η άμβλωση, το σεξ, η ομοφυλοφιλία, η πολυγαμία αποτελούν ακόμη, ως έναν βαθμό, ταμπού στην ελληνική κοινωνία και, ειδικά όσον αφορά τους πιο συντηρητικούς θεσμούς και παρατάξεις, όπως είναι ο χώρος της Δεξιάς και η Εκκλησία. Επομένως, είναι δυνατόν να διαπιστώσει κανείς ότι η γυναίκα έχει ακόμη πολλά βήματα να πραγματοποιήσει για να καταφέρει την πλήρη ισότητα. Σύμμαχος στον αγώνα της αυτό θα πρέπει να είναι η ιστορική μνήμη και τα χιλιάδες παραδείγματα γυναικών του παρελθόντος που αποτελούν πρότυπα προς μίμηση (Βερβενιώτη, 1997: 110).

3.2 Από την Κατοχή στον Εμφύλιο: αλλαγές στη θέση και τον ρόλο της γυναίκας

Η δράση της γυναίκας στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο ήταν σε μεγάλο βαθμό ενεργή και οι γυναίκες συνεισέφεραν σημαντικά στον αντιφασιστικό αγώνα. Στην ενότητα αυτή, επικεντρωνόμαστε περισσότερο στη δράση των γυναικών κατά την περίοδο της Κατοχής και στο πέρασμα από την απελευθέρωση στον Εμφύλιο, ώστε να αναδειχθούν οι μεταβολές που έγιναν σταδιακά ως προς τη θέση και τον ρόλο της.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, πολλές ήταν οι γυναίκες εκείνες που συμμετείχαν ενεργά στην Αντίσταση. Μάλιστα, πολλές από αυτές είχαν επιδείξει πολιτική δράση και πριν το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου πολέμου, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 και του 1930.

Η Αντίσταση, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, δεν ήταν μόνο ένοπλη και δεν έλαβε χώρα μόνο στο βουνό, από αντάρτικες ομάδες. Στις πόλεις, κατά την περίοδο της Κατοχής, δημιουργήθηκαν πολυάριθμοι πυρήνες αντίστασης, με αφορμή μάλιστα, τα συσσίτια τα οποία οργανώνοντας για την αντιμετώπιση της μεγάλης πείνας, στα οποία κυρίως ελάμβαναν μέρος γυναίκες και παιδιά, που σχημάτιζαν ουρές, ώστε να ενημερωθούν για την κατάσταση και για τις εξελίξεις (Μαραγκίδου, 2018). Ο ρόλος των γυναικών, όσο σταδιακά γενικευόταν η συμμετοχή τους στην αντίσταση με διάφορους τρόπους, ήταν καθοριστικός για τη νίκη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Μάλιστα, η σημασία του ρόλου τους είχε συνειδητοποιηθεί και από τον εχθρό, οι δυνάμεις του οποίου προσπαθούσαν να κάμψουν την αντίσταση με διάφορα αντίποινα (Κηπουροπούλου, 2019: 86-101).

Οι κατακτητές είχαν κλείσει τους ραδιοφωνικούς σταθμούς και, μέσα σε αυτές τις ουρές των συσσιτίων, οι γυναίκες μετέφεραν τα νέα. Έτσι φτιάχτηκαν και οι πρώτες οργανώσεις. Μέσα από τα συσσίτια, οι γυναίκες ήταν οι πρώτες που ξεκίνησαν να μιλούν για πρακτικά πράγματα, όπως για το τι θα γίνει με το γάλα των παιδιών, με τη σίτιση και με ζητήματα υγειονομικής φύσης. Οι γειτονιές, λοιπόν, ήταν ένα πλέγμα γυναικών που έπρεπε να καθορίσουν αυτά τα πράγματα. Λόγω της έλλειψης του νερού και του φαγητού ξεκίνησαν οι πρώτες κινητοποιήσεις (Κηπουροπούλου, 2019:86).

Εκτός από τα συσσίτια, οι γυναίκες έπαιζαν με πολλούς τρόπους ρόλο στην ενίσχυση της αντίστασης, ακόμη και αν αυτή δεν ήταν οργανωμένη σε κάθε περίπτωση. Για παράδειγμα, οι γειτονιές ήταν σε μεγάλο βαθμό σημεία στα οποία διακινούνταν πληροφορίες, από τη μία γυναίκα στην άλλη, ακόμη και μέσα από το λεγόμενο «κουτσομπολιό», το οποίο αποτελεί ένα στερεότυπο που επιβιώνει μέχρι σήμερα για το γυναικείο φύλο. Οι γυναίκες που «επιδίδονταν» στην ασχολία αυτή ήταν σε θέση να γνωρίζουν πολλές από τις κινήσεις των εχθρών σε κάθε γειτονιά, με αποτέλεσμα, όταν έφθαναν ταγματасφαλίτες και άλλοι συνεργάτες των Γερμανών, να ειδοποιούν τα μέλη της ΕΠΟΝ, ώστε να προλάβουν να κρυφτούν ή να δραπετεύσουν από την περιοχή (Μαραγκίδου, 2018).

Όπως προαναφέρθηκε, ήδη από τις προηγούμενες δεκαετίες, κάποιες γυναίκες είχαν την ευκαιρία να σπουδάσουν και να εισέλθουν στο χώρο της εργασίας. Οι περισσότερες από τις γυναίκες αυτές γίνονταν δασκάλες, των οποίων ο ρόλος ήταν πολύ σημαντικός στα χρόνια της Κατοχής. Ένας από τους ρόλους τους ήταν να εξηγούν στους χωρικούς τα λεγόμενα των καθοδηγητών της Αντίστασης που πήγαιναν εκεί για να τους οργανώσουν, ώστε να κατανοήσουν πλήρως την κατάσταση και τις κινήσεις που θα έπρεπε να γίνουν. Ακόμη, οι δασκάλες έπαιζαν πολύ σημαντικό ρόλο στην περιποίηση των κοριτσιών και των γυναικών όσον αφορά την υγειονομική διαχείριση της εμμήνου ρύσης (Μαραγκίδου, 2018).

Μέσα σε όλη αυτή την κατάσταση, σιγά-σιγά, η γυναίκα βγήκε και στους δρόμους και οργανώθηκε και στις αντιστασιακές οργανώσεις. Αυτό ήταν ένα δύσκολο εγχείρημα, καθώς μέχρι τότε, η γυναίκα ούτε δικαίωμα ψήφου είχε ούτε μπορούσε να ασκήσει όποιο επάγγελμα ήθελε και, γενικότερα, η θέση της ήταν κατώτερη από αυτή του άνδρα. Αυτός ήταν και ο λόγος για τον οποίον τις πρώτες γυναίκες που συμμετείχαν ενεργά στις διαδηλώσεις και στην Αντίσταση της θεωρούσαν γυναίκες του δρόμου, με άλλα λόγια, πόρνες. Έτσι, οι πρώτες γυναίκες που βγήκαν στο δρόμο δικαιολόγησαν

την έξοδό τους αυτή ως Ελληνίδες, ως μητέρες και σύζυγοι των αγωνιστών, κάτι που, με το πέρασμα του χρόνου, επρόκειτο να αλλάξει σημαντικά (Μαραγκίδου, 2018).

Ποιοι ήταν όμως οι λόγοι για τους οποίους οι γυναίκες επέλεξαν να βγουν από το σπίτι στη συγκεκριμένη περίοδο, μέχρι την οποία ακόμη η θέση τους ήταν εντελώς υποβαθμισμένη; Οι λόγοι θα πρέπει να αναζητηθούν στις γενικότερες συνθήκες που επικράτησαν κατά την περίοδο της Κατοχής και στη σκληρή μεταχείριση των Ελλήνων από τους κατακτητές. Ένας πρώτος λόγος είναι η γενικότερη ριζοσπαστικοποίηση των μαζών κατά τη διάρκεια της κατοχής, κυρίως μέσα από τη δράση του ΕΑΜ, που κέρδισε την εμπιστοσύνη μεγάλου μέρους του πληθυσμού με διάφορες πράξεις αντίστασης, αλλά και με τη μέριμνα για τη στήριξη των πληθυσμών που επλήγησαν από την πείνα. Ακόμη, οι γυναίκες της Κατοχής έχουν και προσωπικό λόγο να εμπλακούν στον αγώνα, ως μάνες, αδερφές, σύζυγοι των αγωνιστών, που πρέπει να τους στηρίξουν και να τους προστατεύσουν με διάφορους τρόπους. Η συμπεριφορά των κατακτητών ήταν ακόμη ένας λόγος για την οργάνωση των γυναικών, καθώς εκείνοι επιδίδονταν σε βίαιες πράξεις και μαζικές εκτελέσεις τόσο των αγωνιστών όσο και του άμαχου πληθυσμού. Μάλιστα, εξαιτίας της πείνας που επικρατούσε τότε, πολλές γυναίκες αναγκάζονταν από τους κατακτητές να εκπορνεύονται, ένα φαινόμενο το οποίο καταπολέμησε δυναμικά ο ΕΛΑΣ (Βερβενιώτη, 1997:172-232).

Το μεγάλο βήμα έγινε όταν οι γυναίκες άρχισαν να οργανώνονται στο ΕΑΜ και στις άλλες αντιστασιακές οργανώσεις, της Αριστεράς πάντα, καθώς ο χώρος αυτός ήταν πιο προοδευτικός, και να συμμετέχουν ενεργά στην Αντίσταση. Το όραμα της λαοκρατίας που έθετε το ΕΑΜ μπορεί να ήταν ασαφές και όχι ακριβώς καθορισμένο όσον αφορά τη φύση του νέου κόσμου στον οποίον θα κυριαρχούσε ο λαός, όμως οι γυναίκες οραματίζονταν μια άλλη κοινωνία στην οποία θα υπήρχε ισότητα και ελευθερία. Η πλειονότητα των γυναικών οργανώθηκε στην Εθνική Αλληλεγγύη, μια γυναικεία οργάνωση, που λέγεται ότι είχε περίπου ένα εκατομμύριο μέλη, της οποίας όμως την ηγεσία κατείχαν άνδρες. Εκεί, αυτό που έκαναν οι γυναίκες είναι να επινοούν τρόπους που η οργάνωση δεν μπορούσε να τους φανταστεί, με τους οποίους θα βοηθούσαν το κίνημα της αντίστασης και τους αγωνιστές που είχαν ανάγκη (Μαραγκίδου, 2018).

Ένα παράδειγμα γυναίκας με ενεργό δράση κατά την εξεταζόμενη περίοδο ήταν αυτό της Ηλέκτρας Αποστόλου, η οποία προερχόταν από ευκατάστατη οικογένεια και ήταν αδελφή του στελέχους του ΚΚΕ Λευτέρη Αποστόλου. Η Ηλέκτρα ασχολήθηκε από νεαρή ηλικία με την πολιτική, καθώς εντάχθηκε σε αριστερές οργανώσεις της

εποχής, ενώ κατά τη δεκαετία του 1930 διώχθηκε πολλές φορές για τη δράση της, με αποκορύφωμα τη φυλάκιση και τον βασανισμό της από τη δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά (Μανούσακας, 1978:259-262).

Κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής, η Ηλέκτρα Αποστόλου ίδρυσε τη γυναικεία οργάνωση με την επωνυμία «Λεύτερη Νέα». Επρόκειτο για μία γυναίκα, που για την εποχή εκείνη, η δράση, αλλά και η προσωπική της ζωή ήταν ιδιαίτερα ριζοσπαστική, γεγονός το οποίο προκαλούσε και πολλά πικρόχολα σχόλια, καθώς οι αντίπαλοί της έβρισκαν πάτημα για να την κατηγορήσουν. Η Αποστόλου συσπείρωσε γυναίκες από διάφορες περιοχές της Αθήνας, ενώ το σύνθημα της οργάνωσής τους ήταν το εξής (Μαραγκίδου, 2018):

«Να απελευθερωθούμε από την τριπλή σκλαβιά. Προϊστάμενου, κατακτητή και άνδρα».

Το παραπάνω σύνθημα αναδεικνύει τις μεταβολές που υφίστατο σταδιακά η θέση της γυναίκας στην Ελλάδα, καθώς και τις διεκδικήσεις της, όχι μόνο στον χώρο της πολιτικής και του απελευθερωτικού αγώνα, αλλά και στο χώρο της οικογένειας και της εργασίας. Οι γυναίκες της οργάνωσης χαρακτηρίστηκαν από πολλούς ως «πόρνες», όχι μόνο εξαιτίας της πολυσυζητημένης προσωπικής ζωής της Αποστόλου, αλλά και εξαιτίας των ριζοσπαστικών του διεκδικήσεων. Το παράδειγμα της Αποστόλου, όπως και πολλών ακόμη γυναικών αναδεικνύει ότι, κατά την περίοδο της Κατοχής, το γυναικείο κίνημα διαδραμάτισε πολύ σημαντικό ρόλο στον απελευθερωτικό αγώνα.

Τον Ιούλιο του 1944, η Αποστόλου συνελήφθη από την Ειδική Ασφάλεια και οδηγήθηκε στο χώρο όπου θα γνώριζε φρικτά βασανιστήρια, από τα οποία μετά από μερικές ημέρες ξεψύχησε, χωρίς όμως να αποκαλύψει κανέναν από τους συνεργάτες της. Το πτώμα της, με πολλά εγκαύματα και παραμορφώσεις από τα βασανιστήρια, πετάχτηκε στους δρόμους της Αθήνας, ενώ, μετά από λίγο έγινε η αναγνώριση, δεδομένου ότι η γυναίκα ήταν σεσημασμένη κομμουνίστρια και είχε συλληφθεί και βασανιστεί πολλές φορές στο παρελθόν. Ο αγώνας και το φρικτό της τέλος, ανέδειξαν την Ηλέκτρα σε σύμβολο, το οποίο ενέπνευσε πολλές γυναίκες κατά τη δύσκολη εκείνη εποχή, αλλά και κατά τις επόμενες δεκαετίες (Μηχγή του χρόνου, διαδικτυακός τόπος, 2020).

Οι γυναίκες, μετά την έξοδό τους στο χώρο της Αντίστασης, άρχισαν να οργανώνονται και στον ΕΛΑΣ και να συμμετέχουν και στην ένοπλη αντίσταση των ανταρτών. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα γενναίων γυναικών που πολέμησαν στο βουνό και συνεισέφεραν στον ένοπλο αγώνα. Πολλές από αυτές ήταν σύζυγοι και αδελφές των ανδρών αγωνιστών και πήγαιναν μαζί τους στο βουνό, κρατώντας το δικό

τους όπλο. Μάλιστα, εκτός από τον ένοπλο αγώνα, οι γυναίκες βοήθησαν και σε άλλους τομείς τον ΕΛΑΣ, όπως στη διαβίβαση πληροφοριών και στην τροφοδότησή του σε όπλα, αλλά και σε τρόφιμα (Μαραγκίδου, 2018).

Ένα λαμπρό παράδειγμα μίας γενναίας αντάρτισσας ήταν αυτό της Θύελλας, κατά κόσμον, Μένης Παπαηλιού, η δράση της οποίας ήταν ονομαστή στη Ρούμελη. Αποτελεί ένα από τα παραδείγματα γενναιότητας και αυταπάρνησης, καθώς πολεμούσε σαν άντρας, πιστή πάντα στο όραμα της ελευθερίας και της αντίστασης. Πρόκειται για μία από τις γυναίκες- σύμβολα που προκαλούσαν τον θαυμασμό των συναγωνιστών και συναγωνιστριών της. Σύμφωνα με μαρτυρία της κόρης της, Κικής Σιμιτοπούλου, η Θύελλα δεν δίσταζε να κουβαλά, να μεταφέρει τραυματίες σε ασφαλή μέρη, αψηφώντας τους κινδύνους για τη ζωή της, καθώς σε μία μάχη, είχε μεταφέρει στους ώμους της, την ίδια μέρα, 24 τραυματίες. Αγωνιζόταν πάντοτε με το χαμόγελο, καβάλα στο άλογό της, ήταν σε διαρκή δράση, ένα πραγματικό παλικάρι που πάντα τολμούσε και έτσι, της έδωσαν το όνομα Θύελλα. Με βάση την ίδια μαρτυρία, τον Δεκέμβρη του 1944, όταν κατέβηκε η Μεραρχία της στη Φυλή Αττικής για τη μάχη της Ομόνοιας, στη θύελλα δόθηκε 24ωρη άδεια για να έρθει να δει τα τρία παιδιά της, πήγε, τα αποχαιρέτησε και δεν τα ξαναείδε ποτέ, καθώς σκοτώθηκε (Ατέχνως, 2016).

Η γενναιότητα και αποφασιστικότητα της Θύελλας, αλλά και ο πείσμων χαρακτήρας της αναδεικνύονται και από την παρακάτω μαρτυρία του Κώστα Κουβαρά, ο οποίος ήταν συναγωνιστής της και είχαν αναπτύξει μία μεγάλη φιλία, ενώ αργότερα έγραψε για τα κατορθώματά της. Ένα περιστατικό που βίωσε ο Κουβαράς κοντά στην Θύελλα, παρατίθεται στο παράρτημα 5.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΑΛΗΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΑΛΛΙΟΥ
Ανθυπολοχαγός της Σχολής Αξωματικών του ΕΛΑΣ Ρεθύμης, Διοκτιής
της Υποδεγματικής Διομορίας Γυναίκων της 13ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ,
Υπολοχαγός του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας

ΜΕΝΗ ΠΑΠΑΗΛΙΟΥ - ΘΥΕΛΛΑ
Μαχήτρια του «Τάγματος Θανάτου» και της Υπο-
δεγματικής Διομορίας Γυναίκων της 13ης Μεραρχίας
του ΕΛΑΣ.

ΤΟΥΛΑ ΤΖΑΝΕΤΗ
Μαχήτρια της Υποδεγματικής Διομορίας Γυναίκων
της 13ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ

*Εικόνα 18. Γυναίκες του ΕΛΑΣ που προσέφεραν σημαντικά στην Αντίσταση. (Πηγή:
<https://www.koutipandoras.gr/article/megalo-alma-ton-ellinidon.>)*

*Εικόνα 19. Η Μένη Παπαηλιού, γνωστή και ωμε το ψευδώνυμο «Θύελλα», από τις σημαντικότερες αγωνίστριες του
αντάρτικου. (Πηγή: <https://atexnos.gr/thiella-meni-papailiou-h-protantartissa-tis-roumelis-agnosti-martiria-kai-fotografies/>).*

Η μεγάλη αυτή αλλαγή που επήλθε στον ρόλο των γυναικών κατά τη διάρκεια της Κατοχής και της Αντίστασης μπορεί να εξηγηθεί με βάση το ευρύτερο ιστορικό και

πολιτικό πλαίσιο της εποχής εκείνης. Μετά την κατάκτηση της Ελλάδας από τους Γερμανούς, η χώρα βίωσε πρωτόγνωρες καταστάσεις και η μέχρι τότε φυσιολογική ζωή τινάχθηκε στον αέρα. Το γεγονός αυτό, όπως ήταν φυσικό, πυροδότησε μεγάλες κοινωνικές αλλαγές, ενώ έδωσε την ευκαιρία στο γυναικείο κίνημα να εκφραστεί με μαζικότερο και περισσότερο ενεργό τρόπο. Μάλιστα, όπως ο ελληνικός λαός στο σύνολό του βίωσε μεγάλη καταπίεση κατά τα χρόνια της Κατοχής, οι γυναίκες βίωσαν ακόμη πιο έντονα την κατάσταση αυτή στην καθημερινότητά τους, κάτι που οδήγησε σε μία μεγάλη έκρηξη (Αγριγιαννάκη, 2018).

Στην ουσία, οι λόγοι οι οποίοι οδήγησαν τη γυναίκα να οργανωθεί στην Αντίσταση διέφεραν σημαντικά από εκείνους που ώθησαν τον άνδρα να ενταχθεί σε αυτή. Κάποιο από τους παράγοντες που συνετέλεσαν στην οργάνωση των γυναικών στην Αντίσταση ήταν το γεγονός ότι αποτελούσαν το μισό πληθυσμό και ότι βίωναν την κοινωνική και πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στην κατοχή σε όλα τα πεδία της καθημερινής ζωής. Ως μέλη της ίδιας οικογένειας με τους άνδρες αγωνιστές, τους ζητείται να βοηθήσουν ή να συμμετάσχουν και, έτσι, κάποιες μπαίνουν ηθελημένα και ενεργά στον αγώνα, ενώ άλλες βοηθούν από τα παρασκήνια, με τους δικούς τους τρόπους (Βερβενιώτη, 2013: 113).

Σημαντικό ρόλο μάλιστα, παίζει και ο συναισθηματικός κόσμος και η ευαισθησία των γυναικών, οι οποίες επιθυμούν να βοηθήσουν τους δικούς τους ανθρώπους και να τους σώσουν από τον κίνδυνο, ενώ τις καθιστά ιδιαίτερα ευαίσθητες απέναντι στον φασισμό, αλλά και αγνές πατριώτισσες που θέλουν να προσφέρουν στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Έτσι, φιλανθρωπία, πατριωτισμός, αντιφασισμός, οργή και άλλα, αποτελούν συναισθήματα και αξίες που ωθούν τις γυναίκες στον αντιστασιακό αγώνα, σε συνδυασμό με την αγάπη τους για ελευθερία και ισότητα, που αρχίζει και αναπτύσσεται πλέον ως αίτημα για έναν καλύτερο κόσμο (Βερβενιώτη, 2013: 113).

Βασικό κεφάλαιο στη συμμετοχή των γυναικών στην Αντίσταση και τον Εμφύλιο αποτελεί η στρατιωτική τους κατάρτιση. Στον ΕΛΑΣ εισέρχονταν πολλές γυναίκες, οι περισσότερες από τις οποίες βρίσκονταν σε πολύ νεαρή ηλικία και εκπαιδεύονταν σκληρά, ενώ η θέση τους στον στρατό αυτό ήταν ισότιμη με εκείνη των ανδρών. Εκτός όμως από τη συμμετοχή τους στον τακτικό στρατό του ΕΛΑΣ, οι γυναίκες αυτές έδειχναν γενικότερα, μεγάλη δραστηριότητα σε διάφορα πράγματα, καθώς οργάνωναν διάφορες πολιτιστικές και κοινωνικές εκδηλώσεις με ποικίλο περιεχόμενο, επιμορφωτικό, καλλιτεχνικό κ.ο.κ. (Παναγιωτίδου-Γκελντή, 1983:31-

33). Όσον αφορά τον ρόλο των γυναικών στον εμφύλιο στους κόλπους του ΔΣΕ, αυτός αναλύεται στο επόμενο κεφάλαιο.

Πάντως, όσον αφορά την εποχή το εμφυλίου, η γυναίκα υπέστη πολλές κακουχίες. Στην περίοδο της επονομαζόμενης Λευκής Τρομοκρατίας, έγιναν φοβερές ωμότητες από το στρατόπεδο των κυβερνητικών και των ακροδεξιών απέναντι στις γυναίκες της Αριστεράς. Κάποιες μαρτυρίες αναφέρονται σε βιασμούς, κουρέματα, καθώς και μαστιγώματα. Οι γυναίκες ήταν θύματα τόσο της οργής των αντικομμουνιστών όσο και ενός σεξισμού, που ήταν βαθιά ριζωμένος στην κοινωνία. Όμως, πέρα από την ζοφερή αυτή κατάσταση, το γυναικείο κίνημα είχε πάρει τον δρόμο του και οι γυναικείες οργανώσεις πολλαπλασιάζονταν (Μαραγκίδου, 2018).

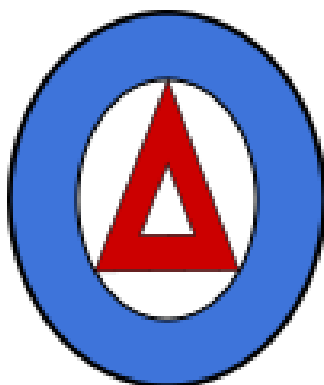
Η συμμετοχή των γυναικών στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο ενόχλησε σε μεγάλο βαθμό το στρατόπεδο των εθνικοφρόνων, καθώς απειλούσε ένα κοινωνικό οικοδόμημα βασισμένο στο τρίπτυχο «Πατρίς- Θρησκεία- Οικογένεια», με βάση το οποίο η θέση της γυναίκας ήταν στο σπίτι και όποια έβγαινε στον δρόμο ήταν γυναίκα του δρόμου. Μάλιστα, ήταν σκανδαλιστικό οι γυναίκες να μιλούν με άνδρες οι οποίοι δεν είναι μέλη της οικογένειάς τους, επομένως, όσες συμμετείχαν στις οργανώσεις ήταν του δρόμου. Αυτός μάλιστα ήταν και ένας από τους σημαντικότερους λόγους για τους οποίους οι γυναίκες υπέστησαν τόσο βαριά βασανιστήρια. Μάλιστα, χρησιμοποιούσαν με χυδαίο τρόπο τη λέξη ατιμασμένες, για να υποδηλώσουν το γεγονός ότι δεν έχουν παρθενικό υμένα, κάτι που βέβαια, υπήρξε, σε πολλές περιπτώσεις αποτέλεσμα των βασανιστηρίων και των βιασμών που υπέφεραν κατά τη διάρκεια του αγώνα, της φυλακής και της εξορίας (Μαραγκίδου, 2018).

Παρά τις αντιδράσεις της συντηρητικής πλευράς των Ελλήνων, αλλά και τα εμπόδια και τους κινδύνους που αντιμετώπισαν οι γυναίκες, η είσοδός τους στον αντιστασιακό αγώνα ήταν εξαιρετικά σημαντική, όχι μόνο για την ενίσχυση του, αλλά γιατί, μέσα από τη συμμετοχή τους σε αυτόν, διαμόρφωσαν την εθνική και την έμφυλη ταυτότητα τους για τη μεταπολεμική εποχή, η οποία θα σήμαινε και τη χειραφέτηση τους (Κηπουροπούλου, 2019: 132-137).

Επομένως ο ρόλος τους ήταν πολλαπλός και μετέβαλε για πάντα τη θέση τους στην ελληνική κοινωνία.

Κεφάλαιο 4: Η γυναίκα στον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδος

Ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος ιδρύθηκε κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου ως τακτικός στρατός που υπαγόταν στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ), με σκοπό τον αγώνα για τη δημιουργία μίας κομμουνιστικής κοινωνίας στην οποία την εξουσία θα είχε ο λαός και την αντιμετώπιση του αντίπαλου στρατοπέδου, αυτού της δεξιάς και της ακροδεξιάς (Μαραντζίδης, 2010:11-13). Πρόκειται για έναν στρατό με ήδη κάποια προΐστορία, από την εποχή που δρούσε ως αντάρτικο σώμα στο βουνό, κατά τον απελευθερωτικό αγώνα και τα πρώτα χρόνια του εμφυλίου πολέμου. Στο παρόν κεφάλαιο, παρουσιάζεται η οργάνωση, η δράση και ο τρόπος λειτουργίας του ΔΣΕ, καθώς και ο ρόλος που διαδραμάτισαν οι γυναίκες στους κόλπους του, καθώς συμμετείχαν μαζικά.

Εικόνα 20. Λογότυπο του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας. (Πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82_%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CF%8C%CF%82_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1%CF%82#/media/%CE%91)

4.1 Η δράση και η φιλοσοφία του ΔΣΕ

Ο ΔΣΕ και η δράση του αποτελούν ένα από τα πολύ μελετημένα θέματα στο πεδίο της ιστορικής έρευνας, ιδιαίτερα από την πλευρά της Αριστεράς και του ΚΚΕ, το οποίο όμως, από τη δεκαετία του 1950 μέχρι σήμερα, έχει μεταβάλει σημαντικά τη γραμμή του απέναντι στο θέμα αυτό, λόγω εσωτερικών διαμαχών στην ηγεσία του, αλλά και εξαιτίας της σχέσης του ΚΚΕ με τα άλλα κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης και τις σοσιαλιστικές δημοκρατίες του ανατολικού μπλοκ. Έτσι, πότε η μελέτη του ΔΣΕ βρίσκεται στο επίκεντρο της ιστορικής έρευνας και πότε παραγκωνίζεται σε δεύτερη μοίρα, ενώ έξω από τον χώρο της Αριστεράς, οι μελέτες για τη δράση του ΔΣΕ

καθυστερούν, καθώς ο Εμφύλιος για πολλά χρόνια θεωρείται ένα θέμα ταμπού στην ελληνική κοινωνία (Μαραντζίδης, 2010:15-24).

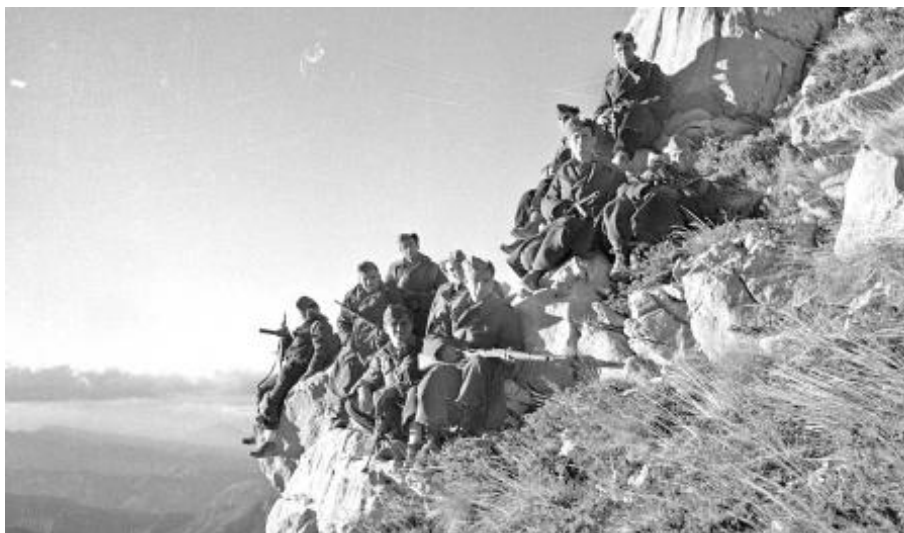
Ένα σημαντικό ζήτημα που διερευνάται όσον αφορά τη δράση του ΔΣΕ είναι η σχέση του με τις Λαϊκές Δημοκρατίες, αυτές του επονομαζόμενου Ανατολικού Μπλοκ, κράτη με κομμουνιστικά καθεστώτα, με σημαντικότερη την ΕΣΣΔ, όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά την επανάσταση του 1917. Η βασική παραδοχή είναι ότι οι χώρες αυτές παρείχαν σημαντική βοήθεια στον ΔΣΕ κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, όπως η Βρετανία και οι ΗΠΑ παρείχαν βοήθεια στον κυβερνητικό στρατό. Η βοήθεια αυτή είχε διάφορες μορφές και αφορούσε τόσο στον εφοδιασμό του στρατού σε υλικά, όσο και άλλες μορφές, όπως η παροχή πολεμιστών, η φυγάδευση αγωνιστών και η φιλοξενία πολιτικών εξόριστων και παιδιών από την Ελλάδα στις χώρες αυτές. Επίσης, οι χώρες αυτές δέχθηκαν στους κόλπους τους ως πολιτικούς εξόριστους του μαχητές του ΔΣΕ μετά την ολοκληρωτική του ήττα το 1949. Οι χώρες που βοήθησαν με ποικίλους τρόπους τον ΔΣΕ ήταν η ΕΣΣΔ, η Βουλγαρία, η Γιουγκοσλαβία, η Ρουμανία, η Αλβανία, η Τσεχοσλοβακία, η Πολωνία και η Ουγγαρία (Σακελλαρόπουλος, 2009: 280, 283).

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, στον ΔΣΕ εντάχθηκαν και πολέμησαν περίπου 100.000 μαχητές και μαχήτριες, ενώ για την ηλικιακή σύνθεση του στρατού αυτού, οι πληροφορίες δεν είναι ιδιαίτερα σαφείς. Ωστόσο, υπάρχουν στοιχεία πως στους κόλπους του πολέμησαν και πολλοί ανήλικοι, αγόρια και κορίτσια, ηλικίας 13-17 ετών, ο αριθμός των οποίων αυξανόταν με την πάροδο του χρόνου. Επίσης, όσον αφορά την καταγωγή των μαχητών και μαχητριών του ΔΣΕ, οι περισσότεροι ήταν από την επαρχία και ανήκαν στην αγροτική τάξη, ωστόσο, συμμετείχαν και πολλοί ναυτεργάτες. Επίσης, όσον αφορά την εθνική ταυτότητα των μαχητών, αυτοί ήταν κυρίως Έλληνες και Σλαβομακεδόνες (Μαραντζίδης, 2010:52-57).

Παρά ταύτα υπήρξαν και πολλοί ξένοι, φιλέλληνες και κομμουνιστές που συμμετείχαν στην στρατολόγηση του ΔΣΕ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο σημαντικότερος Γάλλος συγγραφέας και ποιητής Πωλ Ελυάρ (1895-1952). Δραστηριοποιήθηκε στα καλλιτεχνικά ρεύματα του ντανταϊσμού και του υπερρεαλισμού. Υπήρξε μέλος του κομμουνιστικού κόμματος και, κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, έλαβε ενεργό μέρος στην αντίσταση κατά του φασισμού. Στη συνέχεια, ήλθε στην Ελλάδα, όπου, διαπνεόμενος από το κομμουνιστικό πνεύμα, εντάχθηκε στον ΔΣΕ και πήρε μέρος στον εμφύλιο πόλεμο, κυρίως στην περιοχή του Γράμμου. Έγραψε πολλά ποιήματα για τη ζωή και τους αγώνες των ανταρτών.

Χαρακτηριστικό το ποίημα που αναγράφεται στο παράρτημα 2 για τις συναγωνίστριές του στο Γράμμο το 1949 τις οποίες αποκαλεί ως «Ελληνίδες Αδερφές μου» (Ριζοσπάστης, 2001: Διαδίκτυο).

Σε σχέση με τον προκάτοχό του, τον ΕΛΑΣ, ο ΔΣΕ, ήταν σε μεγαλύτερο βαθμό ελεγχόμενος από το ΚΚΕ, καθώς όλη η λειτουργία και η δράση του καθοριζόταν από την ηγεσία του, δηλαδή του γενικού γραμματέα, του Νίκου Ζαχαριάδη, και των ανώτατων στελεχών του κόμματος. Μάλιστα, τα στελέχη του ΚΚΕ προέβαλλαν αντιπαραθετικά τους σκοπούς και τον τρόπο λειτουργίας του ΔΣΕ και του ΕΛΑΣ, αποσκοπώντας ο ΔΣΕ να αποβάλει τα αρνητικά στοιχεία του δεύτερου, τα οποία αφορούσαν στην ελλιπή οργάνωση και στην αντάρτικη τακτική (Ζαχαριάδης, 1950: 416).

Εικόνα 21. Μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας στα βουνά της Μακεδονίας. (Πηγή: Μαραντζίδης, 2010)

Ο ΔΣΕ, ως αντάρτικος στρατός διακρινόταν από μεγάλη ευελιξία κινήσεων, αλλά και από αξιόλογη οργάνωση. Μεγάλη ήταν, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου, η διαμάχη μεταξύ των στελεχών του για το αν πρόκειται για τακτικό ή αντάρτικο στρατό, ωστόσο, στην πραγματικότητα, αυτός, με τόση ευελιξία, ήταν σε θέση να διατηρεί και τις δύο αυτές μορφές, ανάλογα με την εκάστοτε περιοχή και τις ανάγκες που εμφανίζονταν κάθε φορά. Έτσι, στην περιοχή της Μακεδονίας, η δράση και η οργάνωσή του θύμιζε σε μεγαλύτερο βαθμό τακτικό στρατό, ενώ στη Στερεά Ελλάδα και, περισσότερο ακόμη στα νησιά, οι μαχητές του δρούσαν σε μικρές αντάρτικες ομάδες (Μαραντζίδης, 2010: 91).

Ο αριθμός των μαχητών του ΔΣΕ ήταν σαφώς μικρότερος από εκείνον των στρατιωτών του Εθνικού στρατού. Παρόλα αυτά, επειδή ο δεύτερος αφιέρωνε μεγάλο

μέρος των δυνάμεων του για την προστασία του άμαχου πληθυσμού και για τη διατήρηση και την επισκευή έργων υποδομής, κάτι που ο ΔΣΕ δεν είχε υποχρέωση να κάνει, η αριθμητική διαφορά μεταξύ τους ήταν μικρότερη. Όσον αφορά τον οπλισμό, και εκεί ο ΔΣΕ υστερούσε από τον ΕΣ, τόσο ως προς την ποσότητα όσο ως προς την ποιότητα, ενώ σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο στρατών υπήρχαν όσον αφορά την τακτική, καθώς αυτή του ΔΣΕ δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ούτε αμυντική ούτε επιθετική, αλλά βασιζόταν στη διαφυγή και την υπεκφυγή της μάχης (Μαραντζίδης, 2010:92-94).

Μεγάλοι είναι οι προβληματισμοί που γεννώνται όσον αφορά το αξιόμαχο του ΔΣΕ, καθώς αυτός παρουσίαζε μεγάλες ελλείψεις και αδυναμίες. Εκτός από την έλλειψη μαχητών, ο στρατός αυτός αντιμετώπιζε προβλήματα ως προς τη στελέχωση των βοηθητικών υπηρεσιών του, όπως ήταν τα οχυρωματικά έργα, αλλά και άλλα έργα υποδομής. Οι υπηρεσίες, λοιπόν, αυτές, πολύ συχνά στελεχώνονταν από μη αξιόμαχα άτομα, όπως μάνες με βρέφη, μικρά παιδιά και ηλικιωμένους ή ακόμη και ανάπηρους (Σακελλαρόπουλος, 2009:83-85).

Μάλιστα, οι μαχητές του ΔΣΕ είχαν να αντιμετωπίσουν και την καταστολή του κυβερνητικού στρατού, αλλά και των ακροδεξιών παρακρατικών οργανώσεων που επιδίδονταν σε πράξεις φρικαλέας βίας, πολλές φορές μάλιστα, σφαγιάζοντας μαζικά όσους έπιαναν αιχμαλώτους και εκθέτοντάς τους σε δημόσια θέα, με σκοπό τον παραδειγματισμό και την αποτροπή των στρατολογήσεων. Ένα τέτοιο παράδειγμα σφαγής παρατίθεται στο Παράρτημα 6.

Ωστόσο, αυτές ήταν λίγες μόνον από τις αδυναμίες του ΔΣΕ, καθώς τα μελέτη του αντιμετώπιζαν και άλλες μεγάλες δυσκολίες, όπως η έλλειψη έμπειρων αξιωματικών, οι δυσκολίες ανεφοδιασμού σε τροφή και ένδυση, ή σωματική και η ψυχική κούραση. Επίσης, ιδιαίτερα δύσκολη ήταν η διαχείριση ζητημάτων υγειονομικής φύσης. Όλες αυτές οι δυσκολίες οδηγούσαν πολλούς από τους μαχητές του στη λιποταξία ή ακόμη και στην προσχώρηση στο αντίπαλο στρατόπεδο (Μαραντζίδης, 2010:101-118).

Ένα ακόμη σημαντικό κεφάλαιο που αφορά στην οργάνωση και τη δράση του ΔΣΕ αφορούσε τα ζητήματα διαχείρισης πειθαρχικών καταστάσεων, όπως λιποταξίες, περιπτώσεις ανυπακοής, προδοσίας και πράξεις εξέγερσης. Ο στρατός αυτός είχε συγκεκριμένη οργάνωση όσον αφορά τη διαχείριση τέτοιων κρίσεων, καθώς λειτουργούσαν στους κόλπους του στρατοδικεία, τα οποία αποφάσιζαν για τις ποινές

των μελών του που έδειχναν αποκλίνουσα συμπεριφορά (Μαραντζίδης, 2010:119-136).

Τέλος, για να ολοκληρώσουμε την αναφορά στην οργάνωση, τη λειτουργία και τη δράση του ΔΣΕ, είναι σημαντικό να αναφερθούμε και σε κάποια θέματα τα οποία θεωρούνται ταμπού και αποφεύγεται σχεδόν συστηματικά η συζήτηση πάνω σε αυτά. Ένα από αυτά αφορούσε τις βίαιες στρατολογήσεις μελών στο στρατό, ειδικά κατά τα τελευταία χρόνια, κατά τα οποία ο ΔΣΕ αντιμετώπιζε μεγάλα προβλήματα εξαιτίας της έλλειψης ανθρώπινου δυναμικού. Από τη μία πλευρά, ο ΔΣΕ έδινε προς τα έξω την εικόνα ότι πρόκειται για έναν στρατό εθελοντών, ωστόσο, είναι πραγματικότητα ότι υπήρχαν στους κόλπους του και χιλιάδες επιστρατευμένοι, ίσως όχι στο βαθμό που εκτιμούσε η Δεξιά παράταξη, πάντως αυτό αποτελούσε μία πραγματικότητα (Βουρνάς, 1981:77-78).

Εικόνα 22. Μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, μεταξύ των οποίων και ανήλικα κορίτσια. (Πηγή: Μαραντζίδης, 2010)

Επίσης, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, στους κόλπους του ΔΣΕ ήταν στρατολογημένοι και ανήλικοι μαχητές, έφηβοι και μικρότερα παιδιά. Εκτός από τη στρατολόγηση παιδιών, μεγάλοι είναι και οι προβληματισμοί που γεννιούνται σχετικά με την συγκέντρωση παιδιών και την αποστολή τους στις Λαϊκές Δημοκρατίες της Ευρώπης, μία κίνηση που έγινε γνωστή ως παιδομάζωμα. Άλλα θέματα που θεωρούνται ταμπού αφορούν στη συνύπαρξη των δύο φύλων και στις μεταξύ τους σχέσεις, αλλά και στην τύχη εκείνων των στρατιωτών του ΕΣ που πιάνονταν

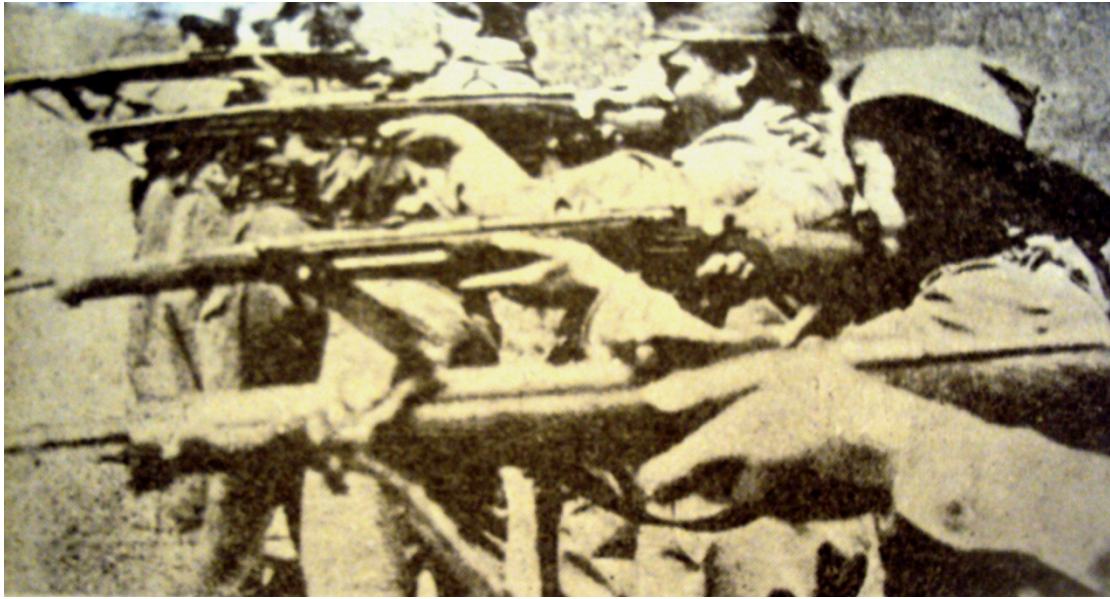
αιχμάλωτοι, η οποία ήταν τότε η προσχώρηση τους στον ΔΣΕ, ώστε να γλιτώσουν και τότε η εκτέλεσή τους (Μαραντζίδης, 2010:141-150).

Γενικότερα, ο ΔΣΕ ένας στρατός με παρελθόν στο αντάρτικο, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου αποτέλεσε έναν στρατό που, σε πολλά σημεία, διέθετε χαρακτηριστικά ενός τακτικού στρατού, παρόλο που πάντοτε υστερούσε σε πολλά στοιχεία σε σχέση με τον ΕΣ. Τα προβλήματα τα οποία αντιμετώπιζε ήταν πολλά, όπως και οι δυσκολίες που συναντούσαν τα μέλη του. Επίσης, όσον αφορά τη δράση του, υπάρχουν πολλά μελανά σημεία τα οποία αποτελούν σήμερα αντικείμενο της ιστορικής έρευνας.

4.2 Ο ρόλος των γυναικών στον ΔΣΕ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο ΔΣΕ αποτελούσε τον στρατό του ΚΚΕ κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, ο οποίος είχε την ανάγκη στελέχωσης με όσο το δυνατόν περισσότερους μαχητές. Για τον λόγο αυτό, στους κόλπους του συμμετείχαν, εκτός από άνδρες, γυναίκες, έφηβοι και παιδιά. Οι γυναίκες μάλιστα ήταν σημαντικό ποσοστό του συνολικού πληθυσμού του στρατού αυτού.

Βασικό κεφάλαιο στη συμμετοχή των γυναικών στην Αντίσταση και τον Εμφύλιο αποτελεί η στρατιωτική τους κατάρτιση. Στον ΕΛΑΣ εισέρχονταν πολλές γυναίκες, οι περισσότερες από τις οποίες βρίσκονταν σε πολύ νεαρή ηλικία και εκπαιδεύονταν σκληρά, ενώ η θέση τους στον στρατό αυτό ήταν ισότιμη με εκείνη των ανδρών. Εκτός όμως από τη συμμετοχή τους στον τακτικό στρατό του ΕΛΑΣ, οι γυναίκες αυτές έδειχναν γενικότερα, μεγάλη δραστηριότητα σε διάφορα πράγματα, καθώς οργάνωναν διάφορες πολιτιστικές και κοινωνικές εκδηλώσεις με ποικίλο περιεχόμενο, επιμορφωτικό, καλλιτεχνικό κ.ο.κ. Μάλιστα, οι ρόλοι τους εντός της λειτουργίας του ΔΣΕ ποίκιλαν ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες, καθώς τότε ήταν βοηθητικοί και τότε ηγετικοί, όπως αναφέρεται και παρακάτω (Παναγιωτίδου-Γκελντή, 1983: 31-33).

Εικόνα 23. Αντάρτισσες εκπαιδεύονται στη σκοποβολή για να ενταχθούν στον ένοπλο αγώνα. (Πηγή: http://kokkinosfakelos.blogspot.com/2012/02/blog-post_8981.html)

Η συμμετοχή των γυναικών στις τάξεις του ΔΣΕ ήταν μεγάλη και αυξανόταν σταδιακά, καθώς τον Απρίλιο του 1949 άγγιξε το 70% στις βοηθητικές υπηρεσίες και το 30% στις μάχιμες μονάδες. Τον Οκτώβριο του 1948 ιδρύθηκε η Πανελλήνια Δημοκρατική Ένωση Γυναικών, η οποία ήταν απόλυτα ταυτισμένη με τον ΔΣΕ. Ήταν μία μη στρατιωτική οργάνωση η οποία είχε αναλάβει τη διαπαιδαγώγηση των μαχητριών. Με βάση κάποιες πηγές από το χώρο του αντίπαλου στρατοπέδου, οι γυναίκες κυρίως προορίζονταν για βοηθητικές (καθαριότητα, μαγείρεμα, φροντίδα τραυματιών-αρρώστων, οχυρωματικά έργα) και στρατιωτικές εργασίες προορισμένες για άτομα χαμηλά στην ιεραρχία, ενώ από αυτές κατέλαβαν θέσεις πιο προνομιακές. Η στρατολόγηση των γυναικών, πάντως, δεν ήταν πάντοτε εθελοντική, καθώς υπήρξαν και περιστατικά υποχρεωτικής στρατολόγησης, όχι μόνο γυναικών, αλλά και ανδρών και εφήβων, ειδικά κατά τα τελευταία έτη, κατά τα οποία ο ΔΣΕ είχε μεγαλύτερη ανάγκη από ανθρώπινο δυναμικό (Μαραντζίδης, 2010: 52-53).

Ονομαστή για τον ΔΣΕ ήταν η 9^η Μεραρχία του ΕΛΑΣ, στην οποία συμμετείχαν πολλές αντάρτισσες. Η Μεραρχία αυτή προσέφερε σημαντικά στον αγώνα και έδωσε σημαντικές και γενναίες πολεμίστριες, αλλά και γυναίκες αξιωματικούς της Σχολής Σαράφη, στρατιωτική ακαδημία του ΔΣΕ. Οι γενναίες αυτές πολεμίστριες του ΔΣΕ πολύ συχνά παρομοιάζονται με τις γυναίκες της επανάστασης του 1821, οι οποίες προσέφεραν με ποικίλους τρόπους στον αγώνα και πολέμησαν γενναία, διακινδυνεύοντας τη ζωή τους για την ελευθερία (Παναγιωτίδου-Γκελντή, 1983: 31-32).

Εικόνα 24. Γυναίκες μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας. (Πηγή: <https://ethniki-antistasi-dse.gr/oi-gynaikes-tou-dse.html>).

Σε προηγούμενη ενότητα, αναφέρθηκε ότι ένα από τα ζητήματα ταμπού που αφορούν στη λειτουργία του ΔΣΕ και φέρνει σε αμηχανία τους ιστορικούς μελετητές είναι το θέμα της μεταχείρισης των γυναικών και της συνύπαρξης μεταξύ των δύο φύλων. Μάλιστα, μεγάλη είναι η αμηχανία που προκαλεί και το ζήτημα των βίαια στρατολογημένων γυναικών στον ΔΣΕ, ο αριθμός των οποίων ήταν μεγάλος (Μαραντζίδης, 2010: 145).

Ένα από τα θέματα που προκύπτουν αφορά στις ιδιαίτερες ανάγκες που είχαν οι γυναίκες εξαιτίας της φύσης τους. Οι γυναίκες είχαν προσωπικές ανάγκες υγιεινής εξαιτίας της έμμηνου ρύσης, κάτι που οι άντρες είχαν υποτιμήσει και θα ήταν σχεδόν αδύνατον να καλυφθούν κατά τη διάρκεια συμμετοχής τους σε έναν στρατό, η ζωή εντός του οποίου ήταν γεμάτη κακουχίες. Το κρύο, η ταλαιπωρία και η έλλειψη υγειονομικών συνθηκών δημιουργούσαν πολύ συχνά προβλήματα στις γυναίκες, σε μεγαλύτερο βαθμό, όπως είναι φυσικό, από ό, τι στους άνδρες. Έτσι, οι γυναίκες αντιμετώπιζαν διάφορα προβλήματα υγείας ή ακόμη, και προσωρινή διακοπή της εμμήνου ρύσης τους (Βερβενιώτη, 2001:128, Μαραντζίδης, 2010: 145-146).

Γενικότερα, στους κόλπους του ΔΣΕ οι γυναίκες ήταν και πολεμίστριες, αλλά και βοηθητική δύναμη, καθώς έκαναν όλες τις δουλειές που θα έκαναν στο σπίτι τους και συνδέονται με την τάξη, την καθαριότητα και τη σίτιση, στο βαθμό βέβαια, που αυτό ήταν δυνατόν. Μάλιστα, τα γυναικεία τμήματα οργανώνονταν από γυναίκες υπεύθυνες, ενώ κάποιες λίγες από αυτές, ήταν δυνατόν να καταλαμβάνουν ανώτερα αξιώματα, όταν επρόκειτο για συγγενείς ή συζύγους των υψηλόβαθμων στελεχών του κόμματος (Μαραντζίδης, 2010: 146). Επίσης, ο ΔΣΕ οφείλει πολλά στην πολεμική

δράση των γυναικών, οι οποίες με μεγάλη αυταπάρνηση και γενναιότητα, έδωσαν τη ζωή τους στο πεδίο της μάχης, χωρίς να υστερούν σε ανδρεία σε σχέση με τους άνδρες. Παρατίθεται στο παράρτημα 7 ενδεικτική μαρτυρία που αναφέρεται στη μάχη της Φλώρινας και αναδεικνύει τον ρόλο των γυναικών στη μάχη της Φλώρινας, μία από τις σκληρότερες μάχες του ΔΣΕ, η οποία στοίχισε τη ζωή σε εκατοντάδες ανθρώπους, άνδρες και γυναίκες, πολλοί από τους οποίους σκοτώθηκαν από τα εχθρικά πυρά και άλλοι θάφτηκαν ζωντανοί μαζί με τους νεκρούς (Κηπουροπούλου, 2019).

Εκτός από ζητήματα υγιεινής και υποχρεώσεων των γυναικών, ένα ακόμη ακανθώδες ζήτημα που απασχολεί τους μελετητές αφορά στις ερωτικές σχέσεις. Πρόκειται για ένα ζήτημα ιδιαίτερα σκοτεινό, καθώς υπάρχουν πληροφορίες ότι κάποια στελέχη των αρχηγείων ανάγκαζαν νεαρές στρατολογημένες γυναίκες να έρθουν σε ερωτική επαφή μαζί τους, ενώ πολλές φορές, οι ίδιες οι γυναίκες το επιζητούσαν αυτό, ώστε να έχουν κάποια ευνοϊκή μεταχείριση και να μπορούν να καλύπτουν κάποιες ανάγκες τους, παρά τις αντιδράσεις των γυναικών που βρίσκονταν σε ανώτερες θέσεις και τις απέτρεπαν από αυτό (Μαραντζίδης, 2010: 147-148).

Όσον αφορά τη σύναψη ειλικρινών ερωτικών σχέσεων, που αποτελούσε και μία φυσική ανάγκη, την οποία δημιουργούσε και η συνύπαρξη μεταξύ ανδρών και γυναικών, τυπικά, αυτές ήταν απαγορευμένες. Ωστόσο, δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις παράνομων ζευγαριών, που προσπαθούσαν να διατηρήσουν τη σχέση τους κρυφά, ειδικά στις περιπτώσεις που κάποιος από τους δύο ήταν παντρεμένος (Μαραντζίδης, 2010: 147). Σε γενικές γραμμές όμως, ο αγώνας ήταν το πρώτο μέλημα των μαχητών του ΔΣΕ, με αποτέλεσμα να επικρατεί γενικά μία τάση πειθαρχίας όσον αφορά τη σύναψη ερωτικών και δη σαρκικών σχέσεων.

Μάλιστα, σύμφωνα με τον Κώστα Κουβαρά, ο οποίος έδρασε και ο ίδιος στον δημοκρατικό στρατό, παρόλο που πολύ συχνά οι γυναίκες και οι άντρες ήταν αναγκασμένοι να διαμένουν και να κοιμούνται στον ίδιο χώρο, η πειθαρχία ήταν αυτή που επικρατούσε, καθώς βρισκόταν στη συνείδηση των ανταρτών. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του, η πειθαρχία ανάμεσα στους αντάρτες είναι θαυμάσια, καθώς, για πρώτη φορά, αποτελεί ζήτημα συνείδησης. Όταν οι αντάρτες μπαίνουν σ' ένα χωριό δε ζητάνε τίποτε και δεν αρπάζουν τίποτε, ενώ οι σχέσεις μεταξύ των ανδρών και των γυναικών είναι πολύ καλές. Ο βιασμός και η κλεψιά, όπως ενημερώνει ο μάρτυρας, μάλιστα, τιμωρούνταν με θάνατο, αλλά ελάχιστες ήταν οι ευκαιρίες για τέτοια τιμωρία, γιατί οι αντάρτες συνειδητοποιούσαν ότι όφειλαν να υπομένουν τα πάντα για χάρη του μεγάλου αγώνα και, για τον λόγο αυτό, υπήρχε μία μεγάλη προθυμία για δράση των

πιο νέων ανταρτών, η οποία προσεγγιζόταν ως ευγενής άμιλλα μεταξύ τους. Όλη αυτή η καλή συμπεριφορά θεωρείται από τον Κουβαρά συνέπεια της διαφωτιστικής δουλειάς της ηγεσίας του ΔΣΕ, της τέλειας οργάνωσης που υπάρχει στην κάθε μονάδα, καθώς επίσης της εθελοντικής προσχώρησης στο αντάρτικο και των υψηλών ιδανικών που εμπνέουν στους μαχητές του. Οι αντάρτες που προσχωρούσαν στον ΔΣΕ γνώριζαν με ακρίβεια τον σκοπό και το χρέος τους, ενώ λίγοι ήταν οι τυχοδιώκτες, οι οποίοι δεν θα διάλεγαν μία τόσο δύσκολη ζωή (Διαδίκτυο: Αντίσταση, 2020).

Εικόνα 25. Ο Κώστας Κουβαράς στο βουνό 1944 (Πηγή: <https://atexnos.gr/thiella-meni-papailiou-h-protantartissa-tis-roumelis-agnosti-martiria-kai-fotografies/>).

Συμπερασματικά, μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι, παρά τον ενεργό ρόλο της γυναίκας στις τάξεις του ΔΣΕ, τα χαρακτηριστικά της συνύπαρξης μεταξύ των δύο φύλων θύμιζαν εκείνα μίας πουριτανικής και ανδροκρατούμενης κοινωνίας. Αυτό, αν και δεν συνάδει με την ιδεολογία του ΚΚΕ, ωστόσο, ήταν φυσικό εξαιτίας καθιερωμένων συμπεριφορών του ανδρικού φύλου κατά την εποχή εκείνη και εξαιτίας των σχέσεων εξουσίας που αναπαράγει ένας στρατοκρατικός μηχανισμός σε περίοδο πολέμου. Ωστόσο, δεν έλειπαν και περιπτώσεις κατά τις οποίες άνδρες του ΔΣΕ έδειξαν ιδιαίτερη ευαισθησία σε θέματα που αφορούν τη γυναικεία αξιοπρέπεια και χειραφέτηση (Μαραντζίδης, 2010: 148).

Κεφάλαιο 5. Η γυναίκα σε Αντίσταση και Εμφύλιο στη Λάρισα

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζεται η δράση των γυναικών στην περιοχή της Λάρισας κατά την Αντίσταση και τον Εμφύλιο πόλεμο. Για την ανάλυση αυτή, μελετώνται διάφορα ντοκουμέντα της εποχής, όπως προσωπικές μαρτυρίες, αλλά και ο Τύπος, δεδομένου ότι, κατά την περίοδο εκείνη, η Θεσσαλία εξέδιδε μεγάλο αριθμό παράνομων εντύπων. Ωστόσο, υπήρχαν μεγάλα προβλήματα τόσο όσον αφορά την εκτύπωση εντύπων, όσο και ως προς τη διακίνησή τους, δεδομένου ότι αυτά εκδίδονταν παράνομα και ήταν δύσκολο να διακινηθούν με μυστικότητα (Βερβενιώτη, 2001: 159).

Κατά την κατοχή, εκδίδονταν περίπου 18 διαφορετικές εφημερίδες στην περιοχή της Θεσσαλίας, από διάφορους φορείς, όπως το ΕΑΜ, η ΕΠΟΝ, ο ΕΛΑΣ, το ΚΚΕ και η Εθνική Αλληλεγγύη. Κάποια από τα έντυπα αυτά συνεχίζουν να εκδίδονται και μετά την απελευθέρωση, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου (Βερβενιώτη, 2001: 159-160). Τα έντυπα αυτά είναι σήμερα χρήσιμα για την άντληση πληροφοριών όσον αφορά τη συμμετοχή των γυναικών στην Αντίσταση, αλλά εξίσου χρήσιμα είναι και άλλα τεκμήρια της εποχής.

5.1 Ιστορικό της εποχής στη Θεσσαλία και τη Λάρισα

Για την ανάλυση του θέματος του παρόντος κεφαλαίου, είναι σημαντική η παρουσίαση των σημαντικότερων γεγονότων της Κατοχής και του Εμφυλίου πολέμου στην περιοχή της Θεσσαλίας, με εστίαση στην ευρύτερη περιοχή της Λάρισας. Μέσα από τη μελέτη της συναφούς βιβλιογραφίας, παρουσιάζονται τα σημαντικότερα στοιχεία.

Η περιοχή της Θεσσαλίας υπήρξε μία αγροτική περιοχή, όπου υπήρχαν μεγάλες εκτάσεις γης, ενώ οι περισσότεροι κάτοικοι ασχολούνταν με τη γεωργία. Ωστόσο, εκτός από τον Θεσσαλικό κάμπο, καθοριστική για την ιστορία της περιοχής ήταν και η ύπαρξη μεγάλων βουνών, όπως ο Όλυμπος και τα Άγραφα. Κατά τη διάρκεια της κατοχής, η γεωγραφία της περιοχής έπαιξε σημαντικό ρόλο στις ιστορικές εξελίξεις και στην εξέλιξη του αντιστασιακού αγώνα. Άλλωστε, πολλά από τα σημαντικότερα γεγονότα της αντίστασης και του εμφυλίου συνέβησαν στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας. Επίσης, δεν θα πρέπει να υποτιμάται και η σημασία των γεγονότων που διαδραματίστηκαν στα αστικά κέντρα της Θεσσαλίας, τις μεγάλες πόλεις τη Λάρισα, της Καρδίτσας, των Τρικάλων και του Βόλου. Οι σύγχρονοι ερευνητές, μελετώντας

την ιστορία της Θεσσαλίας κατά τη δεκαετία του 1940 ασχολούνται τόσο με τα αστικά κέντρα όσο και με τον πεδινό και ορεινό αγροτικό χώρο (Κακουριώτης, 2017: 272).

5.1.1 Τα γεγονότα της Κατοχής και της Αντίστασης στη Θεσσαλία και τη Λάρισα

Η Θεσσαλία, έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο για την ανάπτυξη του αντιστασιακού κινήματος. Ως ο μεγαλύτερος σιτοβολώνας της χώρας, ο θεσσαλικός κάμπος περιβάλλεται από τα όρη στα οποία κυριαρχούσαν οι ανταρτικές δυνάμεις, η σχετικά εύκολη πρόσβαση στα οποία επέτρεψε τη σχεδόν αδιάκοπη ροή του παραγωγικού πλεονάσματος της πεδιάδας προς το βουνό, είτε στο πλαίσιο εμπορικών ανταλλαγών είτε εξασφάλισης του από τους δωσίλογους και τους κατακτητές. Στην περιοχή της Θεσσαλίας πραγματοποιούνταν ελεύθερες ανταλλαγές, με αποτέλεσμα το ΕΑΜ να έχει μεγάλη απήχηση στον αγροτικό πληθυσμό της περιοχής, τη μεγαλύτερη μάλιστα σε σχέση με κάθε άλλη ελληνική περιφέρεια (Κακουριώτης, 2017: 272).

Στην πόλη της Λάρισας, μία πόλη περίπου 33.000 κατοίκων κατά την εποχή εκείνη, η ιστορία της κατοχής ξεκινά τον Μάρτιο του 1941, όταν βομβαρδίζεται από ιταλικά αεροπλάνα, ενώ, μία ημέρα νωρίτερα είχε γίνει ισχυρός σεισμός στην πόλη. Τα δύο γεγονότα προκάλεσαν εκτεταμένη καταστροφή στη Λάρισα, η οποία ερημώθηκε και έχασε την ταυτότητά της, αυτή μίας ζωντανής πολυπληθούς μεγαλούπολης. Θα πρέπει, στο σημείο αυτό, να σημειωθεί ότι η Θεσσαλία, όπως και άλλες περιοχές της Ελλάδας βρισκόταν υπό ιταλική διοίκηση μετά τον διαχωρισμό της κατακτημένης χώρας σε τρεις ζώνες (Βατόπουλος, 2020).

Η Λάρισα ήταν η πρώτη θεσσαλική πόλη στην οποία εισέβαλαν οι Γερμανοί, το Μεγάλο Σάββατο, 19 Απριλίου 1941. Οι περισσότεροι κάτοικοι είχαν εγκαταλείψει την πόλη λίγες μέρες πριν, λόγω του σεισμού και των ιταλικών βομβαρδισμών, που είχαν προηγηθεί. Ανάλογη ήταν και η τύχη των κατοίκων του Βόλου, η κατάκτηση του οποίου έγινε δύο μέρες αργότερα, ενώ, στη συνέχεια, κατακτήθηκαν τα Τρίκαλα και η Καρδίτσα. Παρόλο που η Θεσσαλία ανήκε διοικητικά στις ιταλικές δυνάμεις, υπήρχαν και γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις στην περιοχή, οι οποίες, στο σύνολό τους, υπολογίζονται γύρω στους 20.000 Ιταλούς και Γερμανούς στρατιώτες (Αρσενίου, 1966: 41-42).

Όσον αφορά την οργάνωση της αντίστασης, στις επόμενες ενότητες αναφέρονται τα σημαντικότερα ζητήματα, στο πλαίσιο μάλιστα και της διερεύνησης της θέσης και του ρόλου της γυναίκας εντός της συγκεκριμένης περίπτωσης και των εν λόγω εξελίξεων. Κατά τη διάρκεια της κατοχής, ο αντιστασιακός αγώνας ήταν πολύ έντονος στην περιοχή της Θεσσαλίας, ενώ οι κάτοικοι, σε μεγάλο βαθμό συντάσσονταν

με τις δυνάμεις του ΕΑΜ. Ωστόσο, υπήρχαν και περιπτώσεις συνεργατών με τους κατακτητές, όπως και σε κάθε περιοχή της κατακτημένης Ελλάδας.

Όπως γινόταν και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, η αντιστασιακή δράση προκαλούσε την οργή των κατακτητών και των συνεργατών τους, με αποτέλεσμα την πραγματοποίηση φρικτών εκτελέσεων και λεηλασιών ως αντίποινα για την αντίσταση. Σε όλη την Ελλάδα, ολόκληρα χωριά ισοπεδώθηκαν και οι κάτοικοι τους βρήκαν φρικτό θάνατο, ενώ πολυάριθμες ήταν και οι ομαδικές εκτελέσεις αγωνιστών και απλών κατοίκων, μάλιστα πολλών ανθρώπων του άμαχου πληθυσμού, παιδιών, γυναικών και ηλικιωμένων. Τέτοιες εκτελέσεις έγιναν και σε πολλά χωριά της Λάρισας, όπως το Ελευθέριο, το Μεγάλο Μοναστήρι και οι Άγιοι Ανάργυροι (Εφημερίδα Ελευθερία, 2016).

Στα γεγονότα της απελευθέρωσης της Λάρισας από τους κατακτητές γίνεται λόγος παρακάτω, καθώς και η συμμετοχή της γυναίκας σε αυτά ήταν καθοριστική. Μετά την απελευθέρωση, η περιοχή της Θεσσαλίας συνέχισε να συγκεντρώνει μεγάλες δυνάμεις του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ, οι οποίες αργότερα, κατά την εποχή του εμφυλίου έμελλε να αποτελέσουν μεγάλο μέρος του ΔΣΕ. Μάλιστα, η αφορμή για το ξέσπασμα της τελευταίας φάση του εμφυλίου πολέμου πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλία, πιο συγκεκριμένα στην περιοχή του Λιτόχωρου, στους πρόποδες του Ολύμπου, όπου αντάρτικες δυνάμεις ανατίναξαν το αστυνομικό τμήμα της περιοχής, ως σαμποτάζ για τις εκλογές της επόμενης ημέρας, 31 Μαρτίου 1946 (Τζήμας, 2006). Έκτοτε, στις διάφορες εξελίξεις του εμφυλίου, η δράση στα βουνά της Θεσσαλίας ήταν σημαντική, μέχρι το τέλος, όταν το κράτος κατάφερε μαζικές εκκαθαρίσεις των ανταρτών και τον περιορισμό τους στις περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας.

Ξεκινώντας τη μελέτη περίπτωσης που αφορά στο ρόλο της γυναίκας στην αντίσταση και τον εμφύλιο στην περιοχή της Λάρισας, θα πρέπει αρχικά να παρουσιαστούν θέματα τα οποία αφορούν στη θέση της γυναίκας στην προπολεμική Θεσσαλία. Οι περισσότεροι πληθυσμοί της Θεσσαλίας, λόγω της γεωγραφίας της περιοχής ήταν αγροτικοί και οι γυναίκες ασχολούνταν κι εκείνες με τη γεωργία και το νοικοκυριό. Οι αγρότισσες της Θεσσαλίας δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα και ήταν εντελώς αποκλεισμένες από τη δημόσια ζωή, ωστόσο, κατά τη διάρκεια της Κατοχής, αυτό άρχισε να αλλάζει, όχι επειδή εκείνες άρχισαν να οργανώνονται, αλλά να συμμετέχουν μαζικά σε διάφορες αντιστασιακές ενέργειες (Βερβενιώτη, 2001: 161).

Κάτι αντίστοιχο συνέβη και σε άλλες περιοχές της ελληνικής επαρχίας, όπως στη Μακεδονία, όπου οι γυναίκες σταδιακά εισχώρησαν στους κόλπους της

αντίστασης και αγωνίστηκαν μαζί με τους άνδρες με μεγάλη αυταπάρηση (Κηπουροπούλου, 2019: 9-12).

Ήταν πραγματικά εντυπωσιακό το γεγονός ότι οι γυναίκες άρχισαν να βγαίνουν από το σπίτι και τα παραδοσιακά τους καθήκοντα και να οργανώνονται στην αντίσταση σε μία τόσο σκληρή περίοδο, όπως αυτή της γερμανικής κατοχής. Η γυναίκα εργάτρια στα αστικά κέντρα και η γυναίκα αγρότισσα στην υπαίθρο αποτέλεσαν ένα βασικό στήριγμα των αντιστασιακών οργανώσεων, χωρίς το οποίο η ισχύς τους θα ήταν περιορισμένη. Η γυναίκα εργάτρια οργανώνεται στα συνδικάτα, προσπαθώντας να αφυπνίσει τις συναδέλφισσές της, με σύνθημα «Ψωμί, λάδι, γάλα, τρόφιμα!». Οι γυναίκες που ήταν μορφωμένες προσπαθούσαν να ξεσηκώσουν τη νεολαία σε μία μαζική αντίσταση. Από την άλλη πλευρά, η γυναίκα της υπαίθρου, η αγρότισσα είχε κι αυτή πολύ σημαντικό ρόλο στην αντίσταση, καθώς φρόντιζε για την περίθαλψη και την ψυχολογική στήριξη των ΕΛΑΣιτών που έφθαναν στα χωριά άρρωστοι ή τραυματισμένοι. Επίσης, τους στήριζε και με άλλους τρόπους, βοηθώντας τους στον ανεφοδιασμό και αποκαλύπτοντάς τους κρυφά μονοπάτια διαφυγής (Πανάγος, 1996: 117-118).

Οι αντιστασιακές δράσεις στο χώρο της Θεσσαλίας ήταν πολλές και έπαιξαν σημαντικό ρόλο γενικότερα στην Αντίσταση. Σταθμό μάλιστα αποτελεί το γεγονός ότι τον Μάρτιο του 1943 απελευθερώνεται η πόλη της Καρδίτσας και από εκεί αρχίζει να οργανώνεται θεσμικά η Ελεύθερη Ελλάδα, καθιστώντας την Θεσσαλία περιοχόσταθμό για τις μετέπειτα εξελίξεις. Επίσης, οι ντόπιοι πληθυσμοί, όπως και σε άλλες περιοχές της υπαίθρου αποτελούσαν για το ΕΑΜ σημαντικά στηρίγματα αντίστασης (Βερβενιώτη, 2001: 161-162).

Η αντίσταση κατά τη διάρκεια της Κατοχής στη Θεσσαλία ξεκινά στην περιοχή του Αλμυρού, όπου εμφανίζονται οι πρώτοι αντάρτες. Μία ενέργεια τους που αναφέρει ο Τύπος της εποχής αφορά στην αντιμετώπιση των γυναικών που είχαν συνάψει σχέσεις με τον εχθρό. Πιο συγκεκριμένα, οι αντάρτες προσπάθησαν να νουθετήσουν τις γυναίκες εκείνες που είχαν προβεί σε τέτοιες ενέργειες από ανωτέρα βία, ενώ τις άλλες τις θεώρησαν προδότριες και πόρνες, τις κούρεψαν και τις διαπόμπευσαν. Αντίθετα, η συμμετοχή των γυναικών στον ΕΛΑΣ ήταν αποδεκτή και προκαλούσε, σε πολλές περιπτώσεις, τον θαυμασμό (Βερβενιώτη, 2001: 162). Το περιστατικό αποτυπώνεται σε εφημερίδα της εποχής και παρατίθεται στο παράρτημα 8 (Εφημερίδα Φλάμπουρο, 20/4/1943).

Το περιστατικό αυτό δεν θα εμφανιστεί ξανά στον Θεσσαλικό Τύπο, καθώς, κατά τα επόμενα χρόνια, άρθρα που αφορούν στις γυναίκες αναφέρονται στις κινητοποιήσεις τους και τον αγώνα που έδιναν με διάφορους τρόπους στο πλευρό των ανδρών. Τώρα πια, οι γυναίκες είναι πρόθυμες να συμμετέχουν στο αντιστασιακό αγώνα, αλλά και οι άνδρες τις καλούν σε αυτόν, υπολογίζοντας στην προσφορά που μπορούν να παρέχουν. Ενδεικτικό της αποφασιστικότητας των γυναικών της Θεσσαλίας είναι το παρακάτω απόσπασμα από τον Τύπο της εποχής:

«Η γυναίκα μίλησε

Είμουν η γυναίκα που φρόντιζε στο περιθώριο πάντα να σας εξυπηρετή και να τρέμη για την ζωή σας. Σήμερα ξύπνησα...

[...] Είμαι κοντά σας, άνδρες, πολύ κοντά σας, έτοιμη να δεχθώ τις ίδιες σφαίρες με σας...

[...] Σήμερα ξύπνησα Σουλιώτισσα... Δώστε μου το χέρι σας. Βαδίζω πλάι σας στον δρόμο που οδηγεί στη νίκη ή στον Ζάλογο...» (Εφημερίδα ΕΑΜ, 21/8/1943)

Εντυπωσιακή είναι η αλλαγή μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα της θέσης και του ρόλου της γυναίκας της υπαίθρου, της γυναίκας που δεν έχει κάνει τα βήματα της χειραφέτησης που έκανε η γυναίκα της πόλης. Οι γυναίκες της Θεσσαλίας βγαίνουν από το σπίτι και συμμετέχουν μαζικά σε διαδηλώσεις, με ποικίλα αιτήματα όπως εξασφάλιση τροφίμων, ειδών πρώτης ανάγκης και φαρμάκων, αλλά και το τέλος στην τρομοκρατία, τις εκτελέσεις και γενικότερα, τις βάρβαρες ενέργειες των κατακτητών (Βερβενιώτη, 2001: 163-164).

Βασικό καθήκον όλων των Θεσσαλών γυναικών είναι η στήριξη του αντιστασιακού αγώνα και η άρνηση κάθε συνεργασίας με τον εχθρό. Ενδεικτικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από τον αντιστασιακό Τύπο της Λάρισας:

«Κανένα σπίτι δεν θα ανοιχθεί στον κατακτητή. Δεν θα βρει πουθενά οικογενειακή εστία, θαλπωρή, ανακούφιση. Θα τον κάνουν να τσακιστεί, να λυγίσει ψυχικά, να νοσταλγήσει το σπίτι του, την οικογένεια του, έρημος, περιφρονημένος, ανεπιθύμητος, κουρέλι ψυχικό. Κι όλες μαζί, ισότιμα με τους άνδρες, θα αγωνιστούν για μία λαοκρατική κυβέρνηση, για την πραγματική απελευθέρωση του λαού, για την πραγματική απελευθέρωση της γυναίκας» (Εφημερίδα Καθοδήγηση: 1/8/1943).

Θα πρέπει, βέβαια, στο σημείο αυτό, να αναφερθεί ότι, ειδικά στην περίπτωση της υπαίθρου και, ειδικότερα, στη Θεσσαλία, η πλήρης ισότητα των γυναικών δεν αποτελούσε θεμιτή εξέλιξη για τους άνδρες, καθώς κάτι τέτοιο θα προσέβαλλε το κοινό

λαϊκό αίσθημα και θα υπονόμειε την εξουσία του ανδρικού φύλου. Με βάση απόσπασμα από την θεσσαλική εαμική εφημερίδα «Η φωνή του αγρότη»,

«ο προορισμός της γυναίκας δεν είναι μόνον η κουζίνα, το κέντημα, ο αργαλειός, αλλά θα πρέπει να μάθει να αγωνίζεται δίπλα στον πατέρα της, στον άνδρα της, στον αδερφό της, για τη λευτεριά της, για την τιμή της, για το ψωμί των παιδιών της, για το μέλλον της οικογένειάς της.» (Πανάγος, 1996:120-121).

Μία από τις πιο μεγαλειώδεις γυναικείες διαδηλώσεις που έγιναν στη Λάρισα τον Απρίλιο του 1944, περιγράφεται από την εφημερίδα Λαϊκή Φωνή του ΚΚΕ. Στη διαδήλωση λαμβάνουν μέρος 1500 γυναίκες από την περιοχή της Λάρισας, τόσο από την πόλη όσο και από τα γύρω χωριά, οι οποίες απαιτούν το σταμάτημα της τρομοκρατίας των ναζιστών και των ντόπιων συνεργατών τους, που ήταν ιδιαίτερα άγρια στην ελληνική ύπαιθρο. Το μεγάλο κύμα διαδηλωτριών προκάλεσε έκπληξη στην περιοχή, ενώ οι συνεργάτες των κατακτητών, προσπάθησαν να σταματήσουν τη διαδήλωση. Μετά τη μεγαλειώδη διαδήλωση, μία επιτροπή 200 γυναικών πήγε στις γερμανικές αρχές και απαίτησε την απελευθέρωση των κρατουμένων, αποφασισμένες να συνεχίσουν τον αγώνα τους μέχρι το τέλος (Εφημερίδα Λαϊκή Φωνή, 30/4/1944).

Για τη διαδήλωση αυτή της Λάρισας υπάρχουν διάφορα στοιχεία στην ιστορική έρευνα, καθώς πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα αντιστασιακά γεγονότα στην περιοχή, στα οποία μάλιστα, κυριάρχησε η παρουσία των γυναικών. Ωστόσο, δεν ήταν η μόνο μαζική διαδήλωση στην περιοχή. Τις 9 Αυγούστου της ίδιας χρονιάς, οργανώθηκε ακόμη μία διαδήλωση, μετά τη φήμη που διαδόθηκε ότι οι Γερμανοί θα επιστρατεύσουν Έλληνες και θα φέρουν στη Θεσσαλία βουλγαρικές δυνάμεις κατοχής. Για την εξασφάλιση της μαζικότητας της διαδήλωσης επιλέχθηκε η Τετάρτη, που ήταν μέρα αγορά για την πόλη και πολλοί κάτοικοι των γύρω χωριών συνέρρεαν εκεί, ενώ ακόμη, αποφασίστηκε να γίνει μία διαδήλωση, στη Λάρισα, στην οποία θα συμμετείχαν άνθρωποι από όλη τη Θεσσαλία (Αρσενίου, 1977: 286-287).

Οι γυναίκες της Θεσσαλίας εμφανίστηκαν στη διαδήλωση φορώντας μαύρα ρούχα, μία κίνηση που δηλώνει βαρύτατο πένθος. Η συρροή των γυναικών στη Λάρισα γίνεται χωρίς να αντιληφθούν τίποτα οι Γερμανοί φύλακες στις εισόδους της πόλης, ενώ οι κάτοικοι της περιοχής κατάλαβαν περί τίνος επρόκειτο, αλλά δεν αποκάλυψαν τίποτα. Τις κινήσεις των γυναικών μάλιστα, παρακολουθούσαν στρατιώτες του ΕΛΑΣ, ώστε να επέμβουν εάν εκείνες δέχονταν κάποια επίθεση από τους κατακτητές και τους συνεργάτες τους. Με το ξέσπασμα της διαδήλωσης, οι Γερμανοί ξαφνιάστηκαν και

Εικόνα 26. Ερειπωμένα κτίρια στη Λάρισα κατά τη διάρκεια της Κατοχής (1941-1944). (Πηγή: Δήμος Λαρισαίων, Λεύκωμα φωτογραφιών. Η μνήμη της πόλης. Λάρισα. Κατοχή- απελευθέρωση 1941-1944, Λάρισα 2018).

αμέσως μετά επιτέθηκαν στις γυναίκες, τις οποίες κατάφεραν να διαλύσουν και να συλλάβουν δεκάδες αγρότισσες. Οι συλληφθείσες αυτές, μαζί με περίπου 200 ακόμη κρατούμενες επρόκειτο να σταλούν όμηροι στη Γερμανία, γεγονός που προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις στην περιοχή της Λάρισας (Αρσενίου, 1977: 287-288).

Οι κινητοποιήσεις των γυναικών συνεχίζονται το επόμενο διάστημα τόσο

στη Λάρισα όσο και σε ολόκληρη της Θεσσαλία. Οι γυναίκες του κάμπου και της πόλης της Λάρισας συμμετέχουν ενεργά πλέον σε όλες τις μορφές του αγώνα. Πολεμούν το κλίμα τρομοκρατίας με μαζικές κινητοποιήσεις, ενώ διεκδικούν φάρμακα και τρόφιμα από τον Ερυθρό Σταυρό. Ταυτόχρονα, εκδηλώνονται απεργιακές κινητοποιήσεις γυναικών, κυρίως από τα εργοστάσια και τα υφαντουργεία, τυπώνονται προκηρύξεις και επιχειρείται σαμποτάζ στις δυνάμεις των κατακτητών και των συνεργατών τους (Αρσενίου, 1977: 292-293).

Το γεγονός της εισόδου της γυναίκας στον αντιστασιακό αγώνα, και μάλιστα, της γυναίκας της επαρχίας, της γυναίκας της θεσσαλικής υπαίθρου, αποτέλεσε σημείο-σταθμό για την αναθεώρηση του ρόλου της. Το σημείο στο οποίο θα πρέπει κανείς να εστιάσει είναι το γεγονός ότι η γυναίκα, της οποίας ο ρόλος περιοριζόταν στον ιδιωτικό βίο, βγήκε δυναμικά στη δημόσια δράση και ο ρόλος της ήταν καθοριστικός. Η γυναίκα- σύζυγος, η γυναίκα- μητέρα, πλέον αγωνίστηκε από κοινού με τον άνδρα για την αποτίναξη του ζυγού των κατακτητών και, έπειτα, για τη διαμόρφωση ενός καλύτερου κόσμου, που θα διέπεται από δικαιοσύνη, ισότητα και ελευθερία. Εξάλλου, ο πόλεμος και η Κατοχή υπήρξαν γεγονότα τα οποία μετέβαλαν σημαντικά τις

κοινωνικές δομές της ελληνικής κοινωνίας, όχι μόνο στα μεγάλα αστικά κέντρα, αλλά και στην επαρχία (Βερβενιώτη, 2013: 13-15).

Η έξοδος των γυναικών από το σπίτι στον δρόμο ήταν ένα δύσκολο εγχείρημα, καθώς, όπως έχει ήδη αναλυθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, υπήρχε κίνδυνος αυτές να θεωρηθούν γυναίκες του δρόμου. Για τον λόγο αυτό, ήταν ανάγκη οι ενέργειές τους να συνδεθούν με πρότυπα τιμής και ανδρεία. Έτσι, οι γυναίκες της Αντίστασης βρήκαν το πρότυπό τους στις αγωνίστριες του 1821, που έδωσαν το παράδειγμα του αγώνα για την ελευθερία και της αυταπάρνησης. Μάλιστα, η σύνδεση της Αντίστασης με την Επανάσταση του 1821 ήταν γενικότερη, καθώς όλο το έθνος ταυτίστηκε με τον αγώνα για την ελευθερία μέχρι τέλους (Βερβενιώτη, 2001: 166-167). Η σύνδεση αυτή με την επανάσταση του 1821 διαφαίνεται και σε τίτλους άρθρων των εφημερίδων της εποχής, όπως «Από το 1821 έως το 1943» (Εφημερίδα Ιερολοχίτης, 30/4/1943) ή «Ξαναζεί το Σούλι» (Εφημερίδα: Η Φωνή της Καρδίτσας, 16/7/1943), άρθρα τα οποία περιγράφουν την μαχητικότητα και την ανδρεία των γυναικών της Αντίστασης, όπως βέβαια, και σε στίχους αντάρτικων τραγουδιών. Μία ιδιαίτερα χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το τραγούδι με τίτλο Στ' άρματα στ' άρματα, που καλεί τους αγωνιστές να πολεμήσουν για την ελευθερία τους από τον κατακτητή (παράρτημα 3).

Η Αντίσταση προχωρά με γρήγορους ρυθμούς, ενώ η συμμετοχή των γυναικών σε αυτή είναι πλέον γεγονός αποδεκτό και θεσμοθετημένο. Τα συλλογικά όργανα της Αντίστασης οργανώνονται με δημοκρατικές διαδικασίες, στις οποίες συμμετέχουν και οι γυναίκες, έχοντας το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι. Οι γυναίκες έχουν εισέλθει για τα καλά στον αγώνα και είναι συναγωνίστριες των ανδρών. Ο ρόλος τους κατοχυρώνεται και από το Α' Πανθεσσαλικό Συνέδριο του ΕΑΜ, που πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 1943, με σκοπό την οργάνωση της αντιστασιακής δράσης στην περιοχή. Στο συνέδριο αυτό, περιγράφονται αναλυτικά τα καθήκοντα του ΕΑΜ, ένα από τα οποία είναι η οργάνωση των γυναικών για τη μεγαλύτερη και ισότιμη συμμετοχή τους στην Αντίσταση (Βερβενιώτη, 2001: 169-171). Στην εφημερίδα Η Φωνή του ΕΑΜ, αναφέρονται αναλυτικά οι στόχοι και τα καθήκοντα της οργάνωσης όσον αφορά τη συμμετοχή της γυναίκας σε αυτή (βλ. Παράρτημα 9-Εφημερίδα Η Φωνή της Καρδίτσας, 6 Μαρτίου 1944).

Μέσα από τα παραπάνω, είναι δυνατόν να διαπιστώσει κανείς ότι στην περιοχή της Θεσσαλίας, η γυναίκα εισέβαλε δυναμικά στο αντιστασιακό κίνημα, ενώ η θέση της σταδιακά αναγνωρίστηκε ως ισότιμη με εκείνη του άνδρα. Άλλωστε η ισότητα των δύο φύλων ήταν ένα σημαντικό αίτημα των προοδευτικών δυνάμεων της Αντίστασης,

των οργανώσεων της Αριστεράς. Έτσι, η έξοδος αυτή της γυναίκας πραγματοποιήθηκε σταδιακά και στην ελληνική επαρχία και όχι μόνο στα αστικά κέντρα. Μάλιστα, η δράση και η γενναιότητα των γυναικών αρχίζει σιγά- σιγά να αναγνωρίζεται και να εγκωμιάζεται από τις εφημερίδες της εποχής (παράρτημα 10), όπου περιγράφεται η θέση της γυναίκας της Θεσσαλίας πριν οργανωθεί στην Αντίσταση, καθώς και οι αλλαγές που ήρθαν στον ρόλο της όταν άρχισε σιγά – σιγά να συμμετέχει σε αυτή (Εφημερίδα Δημοκρατία, 6/3/1944).

Μέσα από το παραπάνω άρθρο, τονίζεται η αντίθεση μεταξύ του πριν και του μετά, με άξονα τη θέση και τον ρόλο της γυναίκας που τον μετέβαλλε η οργάνωσή της στο ΕΑΜ. Η γυναίκα της Θεσσαλίας και, ειδικά, η Καραγκούνα, ήταν ένα πλάσμα χωρίς καθόλου δικαιώματα, πλήρως υποταγμένο στον άνδρα, χωρίς μόρφωση και χωρίς βούληση. Η γυναίκα στο παρόν της αντίστασης μορφώνεται, εκπολιτίζεται και κατανοεί τη νέα της θέση, καθώς και το χρέος της να αγωνιστεί για την πατρίδα, όπως έκαναν και άλλες γυναίκες ηρωίδες παλαιότερα. Είναι, λοιπόν, δυνατόν να συμπεράνει κανείς ότι το ΕΑΜ έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο για την αλλαγή της θέσης της γυναίκας κατά τη δεκαετία του 1940.

Η οργάνωση των γυναικών της Θεσσαλίας στην Αντίσταση δεν ήταν εύκολη υπόθεση, καθώς οι γυναίκες ήταν αποκλεισμένες από την πολιτική. Ωστόσο, κάποιες στα κρυφά και άλλες στα φανερά, τελικά, άρχισαν να αγηφούν τις αντιρρήσεις και την κατακραυγή του κόσμου, δίνοντάς του μάλιστα να καταλάβει ότι θα έπρεπε να τις στηρίξει και όχι να τις κατηγορεί. Σύμφωνα με μαρτυρία μίας γυναίκας από το Παλιούρι Καρδίτσας, που ήταν δεκαπέντε χρονών όταν έφτασαν οι Γερμανοί στο χωριό, υπήρχε ένας κομμουνιστής ο οποίος άρχισε σιγά- σιγά να οργανώνει την αντίσταση. Η κόρη του πλησίασε και την έφηβη γυναίκα, η οποία εισχώρησε κι εκείνη στην αντίσταση. Αρχικά οι δικοί της είχαν αντιρρήσεις, όπως τελικά της έδειξαν εμπιστοσύνη, κάτι που δείχνει ότι, σταδιακά η συμμετοχή των γυναικών στον αγώνα άρχισε να γίνεται αποδεκτή. Η μαρτυρία παρατίθεται στο παράρτημα 11⁶.

Την εποχή εκείνη, η Θεσσαλία ήταν χωρισμένη σε δύο νομούς, της Λάρισας και των Τρικάλων, που διαιρούσαν την περιοχή σε ανατολική και δυτική. Υπήρχαν σε αυτή δύο μεγάλες πόλεις, η Λάρισα και τα Τρίκαλα, πολλές μικρότερες, καθώς και πολυάριθμα χωριά. Η Θεσσαλία γενικώς αποτελούσε τον σιτοβολώνα της χώρας, λόγω

⁶ Μαρτυρία της Γκριτσώνα Δ. στην Παπαγιάννη Β.

του απέραντου κάμπου της, ωστόσο υπήρχαν και ορεινές και ημιορεινές περιοχές, καθώς γύρω από την περιοχή υπάρχουν ψηλά όρη (Μαργαρίτης, 2017: 26-29).

Παρά την καίρια σημασία της περιοχής, ο ελληνοϊταλικός πόλεμος δεν επηρέασε σημαντικά τη ζωή των κατοίκων. Ωστόσο, μετά τη συνθηκολόγηση, τα πράγματα έγιναν πολύ δύσκολα, καθώς οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να παραχωρήσουν τις περιουσίες τους στον κατακτητή, κάτι που τους βρήκε εξαιρετικά απρόθυμους, ενώ έχασαν την αυτάρκειά τους, με αποτέλεσμα να βιώσουν τις δυσχερείς συνθήκες (Μαργαρίτης, 2017: 31-32).

Όταν το αντιστασιακό κίνημα κορυφώθηκε, δημιουργήθηκαν τμήματα τοπικής αυτοδιοίκησης σε ολόκληρη σχεδόν την ελληνική επαρχία, στα οποία την επιτήρηση και την οργάνωση αναλάμβανε το ΕΑΜ. Τέτοιες μονάδες της τοπικής αυτοδιοίκησης υπήρχαν και στην ανατολική Θεσσαλία, γύρω από την περιοχή της Λάρισας. Οι μονάδες αυτές ήταν τα δημοκρατικά τμήματα της επονομαζόμενης Ελεύθερης Ελλάδας, τη δικαιοδοσία της οποίας είχε ο ΕΑΜ- ΕΛΑΣ, με την καθοδήγηση του ΚΚΕ. Το ζήτημα της οργάνωσης των τμημάτων αυτών ήταν ιδιαίτερα σύνθετο (Σκαλιδάκης, 2017: 145-147).

Εκτός από τις γυναίκες που πήραν τα όπλα και έφυγαν στο βουνό ως μέλη του αντάρτικου στρατού, στην περιοχή της Θεσσαλίας έπαιξαν σημαντικό ρόλο και οι καθημερινές γυναίκες, οι αγρότισσες, οι γυναίκες της υπαίθρου, του βουνού και του κάμπου. Ειδικά σε περιοχές με ανεπτυγμένη αντιστασιακή δράση, όπως ήταν η Λάρισα και τα Τρίκαλα, γίνονταν μεγάλες διαδηλώσεις με μεγάλη τη συμμετοχή των γυναικών. Επίσης, φρόντιζαν για την τροφοδοσία και τον ανεφοδιασμό των ανταρτών, κάνοντας βαριές δουλειές, για να ανταπεξέλθουν. Και την άλλη στιγμή, αυτές είναι οι καθημερινές γυναίκες που πέφτουν θύματα στα αντίποινα των φασιστών, βασανίζονται και καίγονται ζωντανές μαζί με τα σπίτια και τα παιδιά τους (Ξένου-Βενάρδου, 2004).

Πολύ σημαντική για την γενικότερη εξέλιξη του αντιστασιακού κινήματος στην Ελλάδα ήταν η Αντίσταση στη Λάρισα. Η πόλη απελευθερώθηκε από τους κατακτητές τη νύχτα της 22^{ης} προς την 23^η Οκτωβρίου 1944. Οι κάτοικοι της περιοχής, άντρες, γυναίκες, γέροι, παιδιά, έζησαν ανεπανάληπτες συγκλονιστικές στιγμές σε μια νύχτα, οι οποίες ισοδυναμούσαν με διάρκεια αιώνων. Η ψυχή τους, στη διάρκεια εκείνης της νύχτας, ελευθερώθηκε από αγωνίες εκτελέσεων και βασανιστηρίων, σκλαβιάς τεσσάρων χρόνων, και η πολυπόθητη λέξη Ελευθερία έβγαινε τώρα στα χείλη τους και την τραγουδούσαν, χορεύοντας γύρω από φωτιές στους δρόμους (Αρσενίου, 1977).

Το 1944 στη Λάρισα είχαν απομείνει 20.000 περίπου κάτοικοι από τους 35.000. Άλλοι είχαν εισαχθεί στους κόλπους του ΕΛΑΣ και δραστηριοποιούνταν στο αντάρτικο στο βουνό, άλλοι κατέφυγαν στα χωριά και στην Αθήνα. Από αυτούς που απέμειναν, το 22% ήταν οργανωμένοι μυστικά στο ΕΑΜ, του οποίου η επιρροή όμως απλωνόταν σε όλους τους κατοίκους της Λάρισας, δεδομένου ότι όλοι, Δεξιοί, Κεντρώοι, Αριστεροί, αγωνιζόταν ο καθένας με τον τρόπο του κατά των κατακτητών. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο ότι στην πόλη της Λάρισας δεν σημειώθηκε καμία πράξη προδοσίας (Αρσενίου, 1977).

Εικόνα 27. Αντάρτες του ΕΑΜ στην περιοχή της Θεσσαλίας. (Πηγή: Δήμος Λαρισαίων, Λεύκωμα φωτογραφιών. Η μνήμη της πόλης. Λάρισα. Κατοχή- απελευθέρωση 1941-1944, Λάρισα 2018).

Σημαντική ήταν και η προσφορά των γυναικών στην παράνομη έκδοση αντιστασιακών εντύπων στην περιοχή της Λάρισας. Στις 7 Ιανουαρίου 1943, με πρωτοβουλία του ΚΚΕ, ιδρύθηκε στη Λάρισα παράνομο τυπογραφείο, η λειτουργία του οποίου βρήκε μεγάλη ανταπόκριση από τους κατοίκους της περιοχής. Για τη λειτουργία του τυπογραφείου ήταν υπεύθυνος ο Κώστας Καραγιώργης, που το εγκατέστησε σε ένα περιποιημένο σπίτι, το οποίο ανήκε στην Άννα Τελωνοπούλου και τις πέντε κόρες της, που ήταν όλες αφιερωμένες στον αντιστασιακό αγώνα και είχαν πολύ ιδιαίτερη μόρφωση. Παρατιθεται μαρτυρία της Μαργαρίτας Τελωνοπούλου, μίας από τις κόρες της οικογένειας:

«Μια φορά και καθώς οι Ιταλοί άρχισαν να έχουν υποψίες πως κάτι συμβαίνει στο σπίτι μάς έκαναν έφοδο για να δουν τι ακριβώς συμβαίνει. Η Μαρίκα (η μία αδελφή) είχε αντιληφθεί τους Ιταλούς και πρόλαβε να τακτοποιήσει το σπίτι, αλλά και να κλείσει την καταπακτή που οδηγούσε στο τυπογραφείο, μεταφέροντας μια ντουλάπα χωρίς να γίνει

αντιληπτή. Οι Ιταλοί άρχισαν την έρευνα αλλά δεν κατάφεραν να βρουν τίποτα, παρά μόνο ορισμένα γράμματα της αδελφής μου Μαρίκας και την αλληλογραφία που είχε με τον εξόριστο στην Ιταλία σύζυγό της. Έτσι, οι Ιταλοί καρμπινιέροι πιστεύοντας πως τελικά δεν συμβαίνει τίποτα, αποχώρησαν χωρίς να αντιληφθούν πως σε αυτό το σπίτι, ακριβώς κάτω από τα πόδια τους, βρίσκονταν το πρώτο παράνομο αντιστασιακό τυπογραφείο της Λάρισας». (Διαδίκτυο: Τυπογραφείο της Αντίστασης στη Λάρισα).

Μέσα από όσα αναλύθηκαν και παρατέθηκαν στην παρούσα ενότητα, είναι δυνατόν να διαπιστώσει κανείς ότι η περιοχή της Λάρισας και, γενικότερα, τη Θεσσαλίας, υπήρξε ένα θέατρο πολλών σημαντικών γεγονότων κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής και της αντίστασης κατά των κατακτητών. Οι αντιστασιακές οργανώσεις στην περιοχή είχαν μεγάλη δύναμη, ενώ σε αυτές, σταδιακά, άρχισαν να συμμετέχουν πολλές γυναίκες, κάνοντας πολύ σημαντικά βήματα προς την ελευθερία, τη δημοκρατία, αλλά και την ισότητα των δύο φύλων. Η γυναίκα της Θεσσαλίας, που ήταν ένα άβουλο όργανο των ανδρών χωρίς καθόλου δικαιώματα έγινε αγωνίστρια, με πρότυπο τις γυναίκες της επανάστασης του 1821 και προχώρησε σε μία νέα εποχή.

5.1.2 Τα γεγονότα του Εμφυλίου στη Θεσσαλία και τη Λάρισα

Η γυναίκα, κατά τη διάρκεια της Αντίστασης μετέβαλε σημαντικά τον ρόλο της, όπως φαίνεται μέσα από ντοκουμέντα και μαρτυρίες της εποχής στην περιοχή της Λάρισας και, γενικότερα, της Θεσσαλίας. Πλέον, ο ρόλος της είναι στο αγώνα, στο πλευρό των αντρών, ενώ είναι έτοιμη να υπομείνει πολλές κακουχίες και στερήσεις ώστε να επιτευχθούν οι στόχοι. Η συμμετοχή των γυναικών θα είναι μεγάλη και κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου, που ακολούθησε την απελευθέρωση της χώρας από τους κατακτητές. Στην παρούσα ενότητα αξιοποιούνται μαρτυρίες για τη συμμετοχή της γυναίκας στον εμφύλιο πόλεμο στη Θεσσαλία και ιδιαίτερα, στην περιοχή της Λάρισας.

Όπως προαναφέρθηκε, το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ είχαν μεγάλη δύναμη στην περιοχή της Θεσσαλίας και, ειδικότερα, της Λάρισας. Η δύναμή τους συνέχισε να είναι μεγάλη και κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου, όταν οι δυνάμεις του ΔΣΕ πλέον, έλεγχαν μεγάλες περιοχές στους τριγύρω ορεινούς όγκους, όπως σε περιοχές του Ολύμπου, του Κισσάβου και των Αγράφων. Οι δυνάμεις του ΔΣΕ στη Θεσσαλία ήταν σε άμεση επαφή με εκείνες της Στερεάς Ελλάδας, αλλά και της Κεντρικής Μακεδονίας εξαιτίας της γειτονίας των περιοχών, που τις όριζαν τα μεγάλα αυτά βουνά.

Παρόλο που, κατά τη διάρκεια της κατοχής, ο κόσμος της Θεσσαλίας ήταν γενικώς φιλικά διακείμενος απέναντι στο ΕΑΜ, η κατάσταση αυτή άρχισε να αλλάζει

μετά την απελευθέρωση, σε μία περίοδο που οι περισσότεροι επιθυμούσαν την εξομάλυνση της πολιτικής κατάστασης και την επούλωση των πληγών του πολέμου. Παρόλα αυτά, μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας (Παράρτημα 4), διάφορες ομάδες ακροδεξιών άρχισαν να αναπτύσσουν τρομοκρατική δράση, επισκεπτόμενοι τα σπίτια των ΕΛΑΣιτών και εκφοβίζοντας εκείνους και τα μέλη των οικογενειών τους. Μάλιστα, μία από τις αγριότερες πράξεις τρομοκρατίας που έλαβε χώρα στη Θεσσαλία κατά την εποχή του εμφυλίου πολέμου ήταν η έκθεση των κεφαλιών του Άρη Βελουχιώτη και του Τζαβέλλα στην πλατεία των Τρικάλων (Σαράφη, 2002: 168).

Εικόνα 28. Τα κρεμασμένα κεφάλια του Άρη Βελουχιώτη και του Τζαβέλλα στα Τρίκαλα. (Πηγή: <https://www.mixanitouxronou.gr/to-onoma-tou-proin-katsikoklefti-pou-ekopse-ke-metefere-to-kefali-tou-ari-velouchioti-gia-na-echi-evnoiki-metachirisi-apo-to-kratos-perissotera-stichia-gia-tin-katadioxi-tou-ari-apo-ta-nea/>)

Οι γυναίκες της Θεσσαλίας, παρόλο που μετά την απελευθέρωση, επέστρεψαν σπίτια τους και άρχισαν ξανά να ασχολούνται με το νοικοκυριό και τα παιδιά, με τον εμφύλιο πόλεμο ξαναβγήκαν στο βουνό, για να ασχοληθούν με τον αντιφασιστικό αγώνα και αποτέλεσαν ενεργά μέλη του ΔΣΕ. Παρατίθεται η μαρτυρία μίας γυναίκας από την Παναγίτσα Τρικάλων:

«Τη Χριστίνα! Κι αυτή την είχαν πάρει οι αντάρτες και τ' έφτιαζαν καπετάνισσα κιόλα. Ναι, η Χριστίνα πολεμούσε με τον αδερφό τς. Ο Θόδωρος ήταν στο στρατό και η Χριστίνα στ' αντάρτες. Και πολεμούσε με τον αδερφό τα και λέει «Να φάμε τα' φασίστριες. Απάν παιδιά!» Πετάχτηκε ο Θόδωρος, «Σκάσε μαρή ρουφιάννα, άμα συ αρπάζω από τα μαλλιά

θα σε ξεσκίσω. Δεν θα κατέβεις κατ'» «Ουάο! Είναι ο αδερφόζουμ εδώ, μη χτυπάτε τώρα» λέει αυτήν και έτσι σώθηκε το τάγμα»⁷.

Παρόμοια περιστατικά παρατηρούνται σε όλες τις περιοχές της Θεσσαλίας, όπου διεξάγονται οι μάχες μεταξύ του Εθνικού Στρατού και του ΔΣΕ, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Οι γυναίκες μάχονται όπως οι άνδρες στον αγώνα για την καταπολέμηση του φασισμού, ενώ, ακόμη, δεν είναι λίγες οι φορές που πέφτουν θύματα της τρομοκρατίας των ακροδεξιών οργανώσεων, που τις βασανίζουν, τις βιάζουν, τις κακοποιούν με διάφορους τρόπους. Οι σεξιστικές εκδηλώσεις των εθνοφορών και των ακροδεξιών απέναντι στις γυναίκες είναι σφοδρές, άλλωστε πρόκειται για δυνάμεις της συντήρησης που είχαν γενικότερα εναντιωθεί στην είσοδο των γυναικών στην πολιτική και έβλεπαν με κακό μάτι την έξοδο της γυναίκας από το σπίτι.

Οι γυναίκες όμως έχουν για τα καλά εισέλθει στην ενεργό πολιτική δράση. Στην ελληνική επαρχία, οι νεαρές γυναίκες στρατολογούνται στον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας και συμμετέχουν στον ένοπλο αγώνα. Οι γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας συνεισφέρουν κι αυτές στον αγώνα, κάνοντας άλλες εργασίες, ασχολούμενες με την τροφοδοσία των μαχητών και την περίθαλψη των τραυματιών και των αρρώστων. Μάλιστα, όσα κορίτσια δεν μπορούσαν να αγωνιστούν ένοπλα, γίνονταν τραυματιοφορείς και προσέφεραν με τον τρόπο τους στον αγώνα του ΔΣΕ (Μεκάσης, 2019). Μαρτυρία για τη δράση των γυναικών της επαρχίας ως ενεργών ένοπλων δυνάμεων παρατίθεται στο παράρτημα 12.

Το παραπάνω απόσπασμα μαρτυρά όχι μόνο το γεγονός ότι οι γυναίκες πολεμούσαν με θάρρος και γενναιότητα στους κόλπους του ΔΣΕ, αλλά και ότι η δύναμή τους και η ανδρεία τους δεν υποτιμούνταν καθόλου από το εχθρικό στρατόπεδο, κατά τη διάρκεια της μάχης και όπως δείχνει το παραπάνω απόσπασμα. Στον εθνικό στρατό δεν είχαν στρατολογηθεί γυναίκες τόσο επειδή ο αριθμός των ανδρών στρατιωτών ήταν ικανός όσο και γιατί, ως μία πιο συντηρητική παράταξη, δεν αναγνωριζόταν επισήμως η αξία και η σημασία των γυναικών, τουλάχιστον όχι ως ενόπλων μαχητών (Μεκάσης, 2019). Στον ΔΣΕ, γυναίκες έφηβες, με περισσή γενναιότητα κρατούσαν το τουφέκι και τα έβαζαν με τον εχθρό, κάνοντας τον να υποχωρεί και να τρέπεται σε φυγή.

⁷ Μαρτυρία Ε.. Αργύρη, Παναγίτσα Τρικάλων.

Ερευνητικά ερωτήματα-απαντήσεις

Όσον αφορά το πρώτο μας ερευνητικό ερώτημα που αφορά στη σημασία της διερεύνησης του ρόλου της γυναίκας κατά τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, αυτή είναι ότι η περίοδος αυτή είναι ιδιαίτερα καθοριστική για την εξέλιξη του ρόλου της. Ο ρόλος αυτός, τον οποίον αναζητά το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα που τέθηκε, ήταν, όπως αναλύθηκε, πολυδιάστατος και αφορούσε τόσο στην υποστήριξη του αγώνα των ανδρών όσο και στην ενεργό συμμετοχή και των ίδιων των γυναικών στις διάφορες ενέργειες του ΕΑΜ ΕΛΑΣ αρχικά και του ΔΣΕ στη συνέχεια. Όσον αφορά, τέλος, στο τρίτο ερευνητικό ερώτημα, οι αλλαγές που συντελέστηκαν κατά την ίδια περίοδο στον ρόλο της γυναίκας και, ειδικότερα, της γυναίκας της επαρχίας ήταν πολλές και σημαντικές, καθώς η γυναίκα βγήκε από το σπίτι και αγωνίστηκε με ενεργητικότητα, ανδρεία και μαχητικότητα στο πλευρό των ανδρών, κάτι που την οδήγησε πιο κοντά στη χειραφέτηση και την ενέταξε στην ενεργό πολιτική ζωή του τόπου. Ωστόσο, μετά το τέλος του εμφυλίου, η συντηρητικοποίηση της οικογένειας αποτέλεσε έναν παράγοντα που πάγωσε τη διαδικασία της χειραφέτησης αυτής, όμως η δυναμική αρχή προς της κατεύθυνση αυτή είχε γίνει και επρόκειτο αργότερα να συνεχιστεί με νέους αγώνες.

Συμπεράσματα

Δεν χρειάζεται να διανύσει κανείς ένα πόλεμο, μια κατοχή και έναν εμφύλιο για να αντιληφθεί ότι σε μια κοινωνία που βασανίστηκε, που υπέφερε, που οικονομικά κατέρρευσε, απαιτείται για να επιβιώσει το κάθε μέλος της, ανεξαρτήτου ηλικίας, φύλου ή ακόμη και φυλής να προσφέρει, να συνεισφέρει.

Στον ελληνοϊταλικό πόλεμο οι άνδρες πολεμούσαν, οι γυναίκες είχαν μετατραπεί σε στρατευμένο σώμα, με την πειθαρχία του, την πίστη του για την ελευθερία. Οι άντρες στην πρώτη γραμμή πρότασαν τα στήθια τους απέναντι στον κατακτητή Ιταλό με απaráμιλλη γενναιότητα, οι γυναίκες στα σκληροτράχηλα βουνά αυτού του τόπου μετέφεραν πυρομαχικά, στα χωριά τους φτιάχνανε δρόμους για να προελαύνουν τα σώματα στρατού, στα σπίτια τους πλέκανε ασταμάτητα για να προμηθεύονται οι άντρες τους, αλλά και οι φαντάροι τα απαραίτητα ρούχα που τους προστάτευαν από τις κακουχίες και τα κρυοπαγήματα ενώ παράλληλα φροντίζανε τα παιδιά, την διατροφή τους, την περιποίησή τους. Ακόμη και όταν στον πόλεμο ενεπλάκησαν και οι Γερμανοί, η προέλασή τους δεν συγκίνησε αυτόν τον δύσμοιρο και

γεμάτο βάσανα λαό. Οι άντρες στωικά δέχθηκαν την ήττα τους, γυρίσανε στα χωριά τους, οι γυναίκες τους δεν τους δέχτηκαν σαν ηττημένους, με περηφάνεια τους αντιμετώπιζαν.

Και με την είσοδο της χώρας στον Γερμανικό, Ιταλικό αλλά και Βουλγαρικό ζυγό, ξεκίνησε ένας νέος πόλεμος. Οι άντρες δημιούργησαν αντιστασιακές οργανώσεις, τέτοιες που δέχτηκαν στους κόλπους τους και τις γυναίκες. Βλέπεις αυτός ο περήφανος λαός δεν κοιτάει τώρα σε αυτό το ζυγό, όπως δεν κοίταγε και τότε υπό τον τούρκικο ζυγό χωρίς αξίες, χωρίς ιδανικά, άντρες και γυναίκες. Η ζωή των Ελλήνων σε όλες τις εποχές αλλά και σε αυτή την «κόλαση» που περιήλθαν πλέον βάδιζε πάνω σε ιδανικά, σε αξίες. Ακόμη και η σημαία τους αναγράφει ξεκάθαρα με τις εννέα ρίγες τις εννέα συλλαβές που εμποτίζουν κάθε παιδί που θα γίνει άντρας ή γυναίκα και που θα νιώθει μέσα στο πετσί του αυτές τις εννέα μικρές αλλά και τόσο μεγάλες και λαμπρές συλλαβές: Ελευθερία ή Θάνατος.

Η ελληνική κοινωνία στηρίζεται στην ελληνική οικογένεια. Μια οικογένεια που το κάθε μέλος της παίζει και έναν εξίσου σημαντικό ρόλο. Ρόλο ηγετικό τόσο για τον άντρα, τον πατέρα, αλλά όσο και για την γυναίκα, την μητέρα. Πόσες είναι οι μαρτυρίες, πόσα τα γεγονότα, αυτά τα μικρά καθημερινά γεγονότα που δίνουν στην γυναίκα την αξία που της πρέπει μέσα στην οικογένειά της; Αμέτρητες. Όσες και οι μικρές αυτές ιστορίες που εξηγούν και μαρτυρούν τον ρόλο της γυναίκας την εποχή που το έθνος βρίσκεται σε Κατοχή, αλλά και μετέπειτα...

Η θέση της γυναίκας είναι τόσο σημαντική, γυναίκες που εμπνέουν σεβασμό, αξιοπρέπεια, όσο και αν κατηγορούνται, όσο και αν λοιδορούνται. Εκεί, εμποτισμένες με την πίστη τους για τα ιδανικά της ελευθερίας και της πατρίδας, παίρνουν το όπλο, ακολουθούν τους αντάρτες και πολεμούν μαζί τους σαν ίσα μέλη, σαν απλοί στρατιώτες, με όλες τις δυνάμεις τους, με την ψυχή τους.

Μετά την Κατοχή και την απελευθέρωση από τους κατακτητές και την πικρή αλλά και σκληρή συνειδητοποίηση της οικονομικής κατάρρευσης που επλήγει από τις κακουχίες του πολέμου η ελληνική κοινωνία, εμφανίζεται ο εθνικός διχασμός, ξεσπά ο Εμφύλιος. Μέχρι το 1939 που λήγουν οι εχθροπραξίες τα αδέρφια πολεμούν αναμεταξύ τους για τα πιστεύω τους και τα ιδανικά τους, αδέρφια, άντρες και γυναίκες. Η γυναίκα ακόμη και τώρα δεν παραιτείται. Μπροστάρισα με τα ιδανικά της και τα πιστεύω της για ακόμη μια φορά εμπνέει τον σεβασμό ακόμη και στους «αντιπάλους», ακόμη και όταν αυτοί είναι τα ίδια σου τα αδέρφια. Η εποχή του εθνικού διχασμού, η εποχή του εμφύλιου δεν συνιστά μια περήφανη στιγμή για αυτό το έθνος. Μπορεί ίσως

όμως να χρειαζόταν για να επέλθει μια «κάθαρση» εθνική και για να μπορέσει ετούτος ο δύσμοιρος τόπος να ξανακοιτάξει μπροστά, να συνεχίσει να πορεύεται το δύσβατο μονοπάτι, το σκληρό δρόμο προς την δικαίωση, την πραγμάτωσή του. Η κάθε γυναίκα με τον δικό της τρόπο, με τον δικό της ρόλο για ακόμη μια φορά είναι ενεργό μέλος. Όπως πήρε τα όπλα, η αντάρτισσα και ανέβηκε στα βουνά για να πάρει μέρος στα σαμποτάζ εναντίον των στρατηγικών θέσεων που είχαν οργανώσει και καθιερώσει οι κατακτητές, έτσι και τώρα πήρε το όπλο και με την ίδια πίστη και ζήλο πολέμησε ακόμη και εναντίον των αδελφών της για αυτό που πραγματικά πίστευε. Είναι αλήθεια ότι ένας εμφύλιος πόλεμος δεν τιμά έναν λαό. Είναι δυστυχώς μια εποχή που το αιματοκύλισμα των δικών σου ανθρώπων αμαυρώνει τον κάθε αγώνα σου. Είναι όμως απαραίτητο να επικρατήσει η πολιτειακή ισότητα, η ελεύθερη διακίνηση σκέψεων και ιδεών, η κατάλυση κάθε μοναρχίας, η εξαφάνιση κάθε ολοκληρωτισμού. Δεν έχει σημασία ποιος νίκησε, ποιος έχασε!! Μετά τον εμφύλιο και μετά από αυτή την καταστρεπτική για τον τόπο αυτό δεκαετία, ήρθε ο καιρός να γίνουν εκ νέου ζυμώσεις, να αντληθούν νέες προοπτικές που θα βοηθούσαν την κοινωνία μας να προοδεύσει. Ο εμφύλιος δίδαξε, με έναν τρόπο σκληρό και βασανιστικό, τους Έλληνες ότι δεν είναι θέμα να είσαι αριστερός ή να είσαι δεξιός, να είσαι πλούσιος, ή να είσαι φτωχός για να έχεις αξίες, μόρφωση, παιδεία. Χρειάζεται να είσαι ικανός, χρειάζεται να πιστεύεις στη δύναμη που σου δίνει η αγάπη, η καλοσύνη, η γενναιότητα. Χρειάζεται να πιστεύεις στον εαυτό σου, στις δυνάμεις σου. Θέματα που σου έμαθαν οι γονείς σου. Με τις πράξεις τους αλλά και τις συνεχείς καθοδηγήσεις και νουθεσίες τους. Έννοιες που κάθε παιδί τις μαθαίνει πρώτα από την οικογένειά του και τις βλέπει μέσα από τις πράξεις του πατέρα του και τις προτροπές της μητέρας του.

Η αλήθεια είναι πως γενικά παγκοσμίως αλλά και στην ελληνική κοινωνία η θέση της γυναίκας ήταν ιδιαίτερα υποβαθμισμένη, σε σχέση με εκείνη του άνδρα. Οι γυναίκες, από την αρχαιότητα, στις περισσότερες περιπτώσεις, ήταν αποκλεισμένες στο σπίτι, υπεύθυνες για το νοικοκυριό και την οικογένεια, ενώ δεν είχαν καμία σχεδόν συμμετοχή στον δημόσιο βίο. Η κατάσταση αυτή άρχισε να μεταβάλλεται από τον 19^ο αιώνα, με την εμφάνιση των πρώτων κινήσεων και διεκδικήσεων του γυναικείου κινήματος, το οποίο κορυφώθηκε ως τα μέσα του 20ού αιώνα και στο οποίο συνετέλεσε το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και ο αγώνας ενάντια στον φασισμό, καθώς και ο εκδημοκρατισμός των μεταπολεμικών κοινωνιών.

Έτσι όπως και πριν έτσι και τώρα όχι μόνο παγκοσμίως αλλά και στην Ελλάδα η γυναίκα από κλεισμένη στο σπίτι άρχισε να λαμβάνει μέρος στα «κοινά», στο

δημόσιο βίο. Δεν εγκατέλειψε βέβαια στην ελληνική κοινωνία την αφοσίωσή της στην οικογένεια, όμως άρχισε να μορφώνεται, να πολιτικοποιείται. Από την θέση του να παντρευτεί και να κάνει οικογένεια, του να είναι νοικοκυρά για να αναθρέψει τα παιδιά, του να είναι στα χωράφια να ασχολείται με τις γεωργικές εργασίες, μετατέθηκε στη θέση του να έχει άποψη, να μετράει ο λόγος της και η σκέψη της, να είναι νοικοκυρά αλλά και κυρία, αξιοπρεπής, με μόρφωση, ισότιμη εντός της κοινωνικής γνώμης.

Αυτή η μεταφορά αρχικά έμοιαζε σκανδαλιστική για την τότε κοινωνία, τελικά η κοινωνία τις αγκάλιασε, τις περιέλαβε στους κόλπους του ως ισότιμα μέλη. Μία νέα εποχή για τη θέση της γυναίκας στην Ελλάδα είχε ξεκινήσει, η οποία θα είχε ως μετέπειτα αποτελέσματα τη χειραφέτησή της και τη δυναμική της είσοδο στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή της χώρας.

Η γυναίκα της Λάρισας και, γενικότερα, της Θεσσαλίας, στις αρχές της δεκαετίας του 1940, ήταν μία γυναίκα υποταγμένη πλήρως στον άνδρα, τον αρχηγό της οικογένειας, χωρίς πολιτικά δικαιώματα και χωρίς μόρφωση, ενώ ασχολιόταν με το νοικοκυριό, την οικογένεια, αλλά και τις αγροτικές εργασίες, δεδομένου ότι πρόκειται για μία αγροτική περιοχή. Παρόλα αυτά, με το ξεκίνημα του αντιστασιακού κινήματος και την δραστηριότητα του ΕΑΜ στην περιοχή, η γυναίκα αρχίζει να βγαίνει μαζικά στον αγώνα κατά των κατακτητών και να στέκει στο πλευρό των ανδρών αγωνιστών με διάφορους τρόπους.

Μετά το τέλος της κατοχής, η Λάρισα ήταν μία περιοχή κατεστραμμένη με πολλές πληγές, ωστόσο, τα βάσανα των κατοίκων δεν επρόκειτο να κοπάσουν, καθώς ξεκίνησε μία περίοδος τρομοκρατίας ενάντια στους αγωνιστές του ΕΑΜ, με σκοπό τον εκφοβισμό τους. Κατά την περίοδο αυτή, πολλές γυναίκες έπεσαν θύματα της τρομοκρατίας, ενώ, στη συνέχεια, εισήλθαν στους κόλπους του ΔΣΕ και πολέμησαν παρά τις δύσκολες συνθήκες και τις κακουχίες που αντιμετώπιζαν. Οι μαρτυρίες για γυναίκες της περιοχής και γενικότερα της ελληνικής επαρχίας, οι οποίες αγωνίστηκαν με όλη τους τη δύναμη είναι πολλές.

Μετά τη λήξη και στην αυγή μιας νέας εποχής για την ελληνική κοινωνία η γυναίκα φαντάζει σε διαφορετικούς πλέον ρόλους, με αξία, με σεβασμό. Τα πρώτα βήματα για τη γυναικεία χειραφέτηση είχαν συντελεστεί. Τα χρόνια της κατοχής και του εμφυλίου είχαν συντελέσει στην ωρίμανση του γυναικείου κινήματος, όχι μόνο μέσα από τη θεωρητική του υπόσταση, αλλά κυρίως μέσα από τη δράση, καθώς η γυναίκα έδειξε τις δυνάμεις, τις αντοχές και τις ικανότητές της.

Αντί επιλόγου: Η γυναίκα σήμερα

Σήμερα, οι γυναίκες στην ελληνική κοινωνία είναι, σε γενικές γραμμές, χειραφετημένες. Παρόλα αυτά, δεν απουσιάζουν ζητήματα τα οποία είναι άλυτα και αφορούν στον ρόλο και τη θέση τους στην κοινωνία. Μέσα από τα ΜΜΕ και τον διαφημιστικό λόγο, η γυναίκα προβάλλεται είτε ως σύζυγος, νοικοκυρά και μητέρα είτε ως αντικείμενο του σεξ, στο οποίο σημασία έχει μόνο η εξωτερική εμφάνιση. Τα περιστατικά βίας και σεξουαλικής παρενόχλησης εναντίον των γυναικών είναι σήμερα ανησυχητικά πολλά και αφορούν τόσο στην ενδοοικογενειακή βία όσο και στο χώρο εργασίας. Η γυναίκα του 21^{ου} αιώνα έχει να αντιμετωπίσει ακόμη διαχρονικές καταστάσεις έμφυλης ανισότητας, παρά τη φαινομενική της ανεξαρτητοποίηση.

Τέλος, είναι σημαντικό να διατυπώσουμε προτάσεις που αφορούν στη διεξαγωγή μελλοντικών ερευνών πάνω σε ζητήματα συναφή με αυτά που εξετάστηκαν στην παρούσα μελέτη. Παρόλο που εδώ και δεκαετίες διεξάγονται έρευνες, θεωρούμε ότι πρόκειται για ένα θέμα τόσο πολυσύνθετο, το οποίο πάντοτε θα χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση. Η θέση της γυναίκας θα πρέπει να μελετάται σε διάφορες εποχές και σε διάφορες ανθρώπινες κοινωνίες, ενίοτε μάλιστα και μέσα από τη σύγκριση διαφορετικών περιπτώσεων.

Βιβλιογραφία

- Avgeridis, Manos. Debating the Greek 1940s: histories and memories of a conflicting past since the end of the Second World War. *Historiein/Iστορείν. A review of the past and other stories*, 16, 2017, pp. 8-46.
- Bærentzen, L., Iatrides, J.O., & Smith, O.L., *Studies in the History of the Greek Civil War, 1945-1949: 1945-1949*, εκδ. Museum Tusculanum Press, 1987.
- Banac, I. (Ed.), *The Diary of Dimitrov*, Yale University Press, London 2003.
- Berstein, S. & Milza, P., *Ιστορία της Ευρώπης, τ. 3. Διάσπαση και ανοικοδόμηση της Ευρώπης. 1919 έως σήμερα*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
- Bolt, C. *The Women's Movements in the United States and Britain from the 1790s to the 1920s*. University of Massachusetts Press, 1993.
- Brown Levine, E. (n.d.), *United States Holocaust Memorial Museum*, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/gallery/women-during-the-holocaust-stories?parent=el%2F3298>.
- Crawford, E. *The Women's Suffrage Movement: A Reference Guide, 1866-1928*. Routledge, London, 2003.
- Danforth, L.M. & Boeschoten, R.V., *Children of the Greek Civil War: Refugees and the Politics of Memory*, University of Chicago Press, Chicago 2012.
- Harrison, B.. *Separate Spheres: The Opposition to Women's Suffrage in Britain*. Routledge, London 2012, σ. 176;
- Hondros, J. L., «Η Μ. Βρετανία και τα ελληνικά Τάγματα Ασφαλείας, 1943-1944», Χ. Φλάισερ-Ν. Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1984, σσ. 262-276.
- <http://kokkinosfakelos.blogspot.com/2015/08/1947.html>.
- <https://atexnos.gr/%CE%B7-%CE%BC%CE%AC%CF%87%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%86%CE%BB%CF%8E%CF%81%CE%B9%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%80%CF%81%CE%AC%CF%87%CE%B8%CE%B7%CE%BA%CE%B5-%CE%B5%CE%BD%CE%B1-%CE%B1%CF%80/>.

<https://www.cnn.gr/news/ellada/story/103142/28i-oktovrioy-to-pto-mystiko-typografeio-tis-antistasis-sti-larisa>.

<https://www.eleftheria.gr/%CE%BB%CE%AC%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B1/item/133943-%C2%AB%CF%87%CF%8E%CF%81%CE%BF%CE%B9-%CE%BF%CE%BC%CE%B1%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CE%B5%CE%BA%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%AD%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD-%CF%83%CE%B5-%CF%87%CF%89%CF%81%CE%B9%CE%AC-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BB%CE%AC%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B1%CF%82%C2%BB.html>.

<https://www.mixanitouxronou.gr/ilektra-i-iroida-tis-antistasis-pou-ypesti-frikta-vasanistiria-alla-den-prodose-kanena-oi-germanoi-petaksan-to-misokameno-kai-paramorfomeno-ptoma-tis-stous-dromous-tis-athinas/>.

Mazower, M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, Η Εμπειρία της Κατοχής*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.

Mazower, M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994.

Purvis, J., "The prison experiences of the suffragettes in Edwardian Britain," *Women's History Review* 4 no. 1, 1995.

Smith, K., *Suffrage Discourse in Britain during the First World War*, Routledge, London.

Van Wingerden, S.A., *The women's suffrage movement in Britain, 1866–1928*, Palgrave Macmillan, 1999, σ. 9.

Αργιγιαννάκη, Μ., «Η έκρηξη των γυναικών ήταν πολύ δυνατότερη». Μαρτυρία, στο Μαραγκίδου, Μ., «Ούτε αγίες ούτε πουτάνες»: Έτσι ήταν η ζωή για τις γυναίκες της Αντίστασης», *Vice*, 2018, <https://www.vice.com/gr/article/qvxjx3/oyte-agies-oyte-poytanes-etsi-htan-h-zwh-gia-tis-ellhnides-ths-antistashs>.

Αθανασιάδου, Χ., *Νέες γυναίκες με πανεπιστημιακή μόρφωση και η συμφιλίωση της ιδιωτικής και της δημόσιας σφαίρας στον σχεδιασμό της ενήλικης ζωής*, Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2002, σ σ. 1-2.

- Αντίσταση, 2020, Η αντιστασιακή δράση στην ύπαιθρο και στις πόλεις. http://www.ime.gr/chronos/14/gr/1940_1945/resistance/04.html, Ανακτήθηκε 19/12/2020.
- Ανώνυμος, «Η Ελλάδα του Πωλ Ελύαρ», *Ριζοσπάστης*, 29/5/2001, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=802941>.
- Ανώνυμος, «Η μάχη της Φλώρινας», *Ριζοσπάστης*, 27/11/2009, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=5379245>.
- Ανώνυμος, «Οι βιασμοί, οι μηχανές μωρών και όλα τα ανατριχιαστικά βασανιστήρια των Ναζί στις γυναίκες», *Womantoc*, 15/5/2016, <https://www.womantoc.gr/life/article/oi-viasmoi-oi-mixanes-moron-kai-ola-ta-anatrixiastika-vasanistiria-ton-nazi-stis-gynaikes>.
- Ανώνυμος, «Πολεμικές επιχειρήσεις 1946-1947», *Ριζοσπάστης. Αφιέρωμα «Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας»*, 12/12/1996, https://www.rizospastis.gr/static.do?page=%2Fhistory%2Fdse%2FDSE_MER_OS_37_12-12-96_14.jsp.
- Αξιώτη Μ., *Άπαντα. Γ' τόμος. Χρονικά*, Εκδ.: Κέδρος, Αθήνα, 1980.
- Αρσενίου, Λ. *Θεσσαλικός χώρος. Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, τ. Β', P.A. Press, 1977.
- Αρσενίου, Λ., «Η απελευθέρωση της Λάρισας από τη γερμανική κατοχή», *Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Αντίστασης και του ΔΣΕ, χ.χ.*, <https://ethniki-antistasi-dse.gr/apeleftherosi-Larissas.html>.
- Αρσενίου, Λ., *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση. Επικοί αγώνες του θεσσαλικού λαού με σύνθημα «Ελευθερία ή Θάνατος»*, τ. Β', Γερμανική Κατοχή, εκδ. Έλλα, 1966.
- Αρσενίου, Λ., *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση. Η ιταλική κατοχή*, τ. Α', εκδ. Έλλα, Αθήνα 1966.
- Ατέχνως: 2016, Οικοδόμος, «Θύελλα- Μένη Παπαηλιού. Η πρωταντάρτισσα της Ρούμελης. Άγνωστη μαρτυρία και φωτογραφίες, *Ατέχνως*, 14/11/2016, <https://atexnos.gr/thiella-meni-papailiou-h-protantartissa-tis-roumelis-agnosti-martiria-kai-fotografies/>.
- Βατόπουλος, Ν., «Λάρισα, 1941-1944. Η μνήμη της πόλης μέσα από φωτογραφίες», *Η Καθημερινή*, <https://www.kathimerini.gr/life/city/994528/larisa-1941-1944-i-mnimi-tis-polis-mesa-apo-fotografies/>. Ανακτήθηκε 2020.
- Βερβενιώτη, Α. *Οι συναγωνίστριες. Τα αίτια της συμμετοχής και η δράση των γυναικών στις εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις 1941-1944*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα: 1997.

- Βερβενιώτη, Τ. «Οι μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας», στο: Η. Νικολακόπουλος, Ά. Ρήγος, Γ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στον Γράμμο. Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2002.
- Βερβενιώτη, Τ. *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, εκδ. Κουκίδα, Αθήνα 2013.
- Βερβενιώτη, Τ., «Οι γυναίκες της Θεσσαλίας στην Αντίσταση. Οι αναπαραστάσεις τους από τον αντιστασιακό Τύπο», στο *Το έπος του 40 και η Εθνική Αντίσταση στη Θεσσαλία, 1941-1944*, Εταιρία Συλλογής Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων Ν. Λάρισας, 1940-1974, Λάρισα 2001.
- Βόγλης, Π. *Η Αδύνατη Επανάσταση*, εκδ.: Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014.
- Βόγλης, Π., «Μάχες χωρίς νικητή: το κρίσιμο 1948», στο Νικολακόπουλος Η. & Παπαθανασίου Ι. (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949*, Τα Νέα, Αθήνα 2010.
- Βόγλης, Π., *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004.
- Βουλτσιάδης, Κ.Γ., *Η Προσοτσάνη μέσα από την Ιστορία, Αυτοέκδοση*, Θεσσαλονίκη, 1995.
- Βουρνάς, Τ., *Ιστορία της Νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, Τόμος Γ', εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2004.
- Βουρνάς, Τ., *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας*, Δ' τόμος, *Εμφύλιος*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2013.
- Βουρνάς, Τ., *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας-Ο εμφύλιος*, εκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήνα, 1981.
- Γιαννάτη, Ε., *Εφημερίς των Κυριών (1887-1917). Όψεις και διαπραγματεύσεις της γυναικείας ταυτότητας*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2010.
- Γκορέζης Γ., *Η Εθνική Αντίσταση (1941-1944)*, Αθήνα, Εκδ. Δωδώνη, 1999.
- Γλέζος Μ., *Εθνική Αντίσταση 1940-1945*, Τ. Α', Εκδ.: Στοχαστής, Αθήνα, 2006.
- Γρηγοριάδης Ν.Φ., *Ιστορία του Εμφυλίου Πολέμου 1945-1949 (το δεύτερο αντάρτικο)*, Τετράτομη, Εκδ. Καμαρινόπουλου, Δεκέμβριος 1980.
- Δανεζάκης, Α., «Μακρόνησος. Το θανατονήσι των θυσιών και των αγώνων», *Ημεροδρόμος*, 8/6/2015, <https://www.imerodromos.gr/makronisos/>.
- Δεμερτζής, Ν., «Ο ελληνικός Εμφύλιος ως πολιτισμικό τραύμα», *Επιστήμη και Κοινωνία*, 28: 81-102, 2011.

- Δεσποτόπουλος, Α., «Η ιστορική σημασία του ελληνοϊταλικού και του ελληνογερμανικού πολέμου», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ'*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978.
- Δορδανάς Σ., (2002), Αντίποινα των Γερμανικών Αρχών Κατοχής στη Μακεδονία 1940-1944, εκδ. ΕΣΤΙΑ, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη.
- Εφημερίδα *ΕΑΜ*. ΕΑΜ Μαγνησίας, φ. 17, 21/8/1943.
- Εφημερίδα *Ελευθερία*, 19-10-2016, Χώροι ομαδικού εκτελέσεων σε χωριά της Λάρισας, Δήμος Κιλελέρ
- Εφημερίδα *Η φωνή του ΕΑΜ*, ΕΑΜ Καρδίτσας, φ. 54, 16/7/1943.
- Εφημερίδα *Ιερολοχίτης*, ΕΠΙΟΝ Θεσσαλίας, φ. 3, 30/4/1943.
- Εφημερίδα *Λαϊκή Φωνή*, ΚΚΕ Λάρισας, φ. 7, 30/4/1944.
- Εφημερίδα *Λαοκρατία*, ΕΑΜ Τρικάλων, φ. 22, 6/3/1944.
- Εφημερίδα *Ο Ρήγας*, Πανθεσσαλική Επιτροπή του ΕΑΜ, φ. 2, 11/8/1943.
- Εφημερίδα *Φλάμπουρο*, ΕΛΑΣ Θεσσαλίας, φ.1, 20/4/1943.
- Εφημερίδα, *Η Φωνή του ΕΑΜ*. ΕΑΜ Καρδίτσας, φ. 59, 1/8/1943.
- Ζαχαριάδης, Ν., «Δέκα χρόνια πάλης. Συμπεράσματα- Διδάγματα- Καθήκοντα», *Νέος Κόσμος*, 8, 1950.
- Ηλιάδου-Τάχου, Σ., Ανδρέου Α.Π., (2014) Όψεις της ΕΑΜικής εκπαιδευτικής πολιτικής στη Δυτική Μακεδονία: Οι θεσμοί της εκπαίδευσης των σλαβόφωνων, Διαδίκτυο: <file:///C:/Users/Vaso/Downloads/21..pdf>, Ανακτήθηκε 26/12/2020.
- Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ., *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας*, εκδ. Κάλλιπος, Αθήνα 2015.
- Καζάνας, Γ., (2-5-2020), Η Ξηροκρήνη της Αντίστασης, *Εφημερίδα των συντακτών*, Ανακτήθηκε στις 18-12-2020: https://www.efsyn.gr/nisides/241619_i-xiokrini-tis-antistasis.
- Κακουριώτης, Σ., «Η Θεσσαλία κατά την Κατοχή και την Αντίσταση», στο Ν. Χριστοφής, (επιμ.), *Πόλεμος και Αντίσταση στη Θεσσαλία, Όψεις της ιστορίας της κατά τη δεκαετία του '40.*, εκδ. Τόπος, Αθήνα 2017.
- Καλύβας, Σ.Ν. & Μαραντζίδης, Ν., *Εμφύλια Πάθη. 23 +2 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον Εμφύλιο*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2016.
- Καλύβας, Σ.Ν., Η Συμφωνία της Βάρκιζας, *Η Καθημερινή*, 17/4/2011, <https://www.kathimerini.gr/424280/article/epikairothta/ellada/h-symfwnia-ths-varkizas>.

- Καραγκιαούρης Κ., *Πινελιές από την Κατοχή και την Αντίσταση*, Αθήνα, Εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 2003.
- Κηπουροπούλου Γ., *Η συμμετοχή της γυναίκας στην Εθνική Αντίσταση. Η περίπτωση της Φλώρινας*, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, 2014, <http://phdthese.ekt.gr/eadd/handle/10442/35089>. Ανακτήθηκε 14/12/2020.
- Κηπουροπούλου, Γ., *Η συμμετοχή και η δράση της γυναίκας στην Εθνική Αντίσταση (1941-1944)*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2014.
- Κηπουροπούλου, Γ., *Μαρτυρίες γυναικών της Φλώρινας στην Εθνική Αντίσταση. (1941-1944). Η σημασία της συμμετοχής τους στη διαμόρφωση της εθνικής και της εμφυλούς ταυτότητας τους*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2019.
- Κοκολύρη, Α., «Οι γυναίκες στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο», *Ερτ*, 26/1/2016, <https://www.ert.gr/ert-protaseis/i-ginekes-ston-v-pagkosmio-polemo/>.
- Κολιόπουλος, Ι., «Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις από την 1^η Μαρτίου 1935 ως την 28^η Οκτωβρίου 1940», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ΄*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978.
- Κόντης, Β. «Η διολίσθηση προς την εμφύλια σύγκρουση, 1944-1946», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΣΤ΄*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000.
- Κούρκουλα, Χ., «Η γυναίκα στον κόσμο», *Τηχς*, 13/9/2014, <https://tvxs.gr/news/blogarontas/i-gynaika-ston-kosmo>.
- Κρεμμυδάς, Β., *Νεότερη Ιστορία. Ελληνική και ευρωπαϊκή*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1981.
- Κρεμμυδάς, Β., *Νεότερη Ιστορία. Ελληνική και Ευρωπαϊκή*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1981.
- Κώστας Ν. Χατζηπατέρας, Μ. Φαφαλιού: «Μαρτυρίες 40-41», Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1982.
- Λυμπεράτος, Μ.Π., *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου. Από τα Δεκεμβριανά ως τις εκλογές του 1946*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.
- Μ. Πετράκη, 1940 – Ο άγνωστος πόλεμος. Η ελληνική πολεμική προσπάθεια στα μετόπισθεν, Πατάκης, Αθήνα 2014, σ. 164.
- Μαμαρέλης Α., (12/7/2012), Καθημερινή, Ένα φιλόδοξο εγχείρημα που απέτυχε, https://archive.is/20120712002554/news.kathimerini.gr/4Dcgi/4Dcgi/_w_articles_civ_11_16/01/2011_428722, Ημερομηνία Ανάκτησης: 15/12/2020.
- Μανέτι, Α., Φιοράνι, Φ. & Ντε Λουίτζι Γ. (2020). *Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Από τον κεραυνοβόλο πόλεμο στον ολοκληρωτικό πόλεμο*, Αθήνα: Πεδίο.

- Μανούσακας, Γ., Ακροναυπλία. Θρύλοι και πραγματικότητα, εκδ. Δωρικός, Αθήνα 1978.
- Μαραγκίδου, Μ., «Ούτε αγίες ούτε πουτάνες»: Έτσι ήταν η ζωή για τις γυναίκες της Αντίστασης», *Vice*, 2018, <https://www.vice.com/gr/article/qvxjx3/oyte-agies-oyte-poytanes-etsi-htan-h-zwh-gia-tis-ellhnides-ths-antistashs>.
- Μαραντζίδης, Ν. «Εισαγωγή», στο Αντωνίου, Γ. & Καλύβας, Σ. (επιμ.), *Οι πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου. Κοινωνικές και πολιτικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη 2015.
- Μαραντζίδης, Ν., *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, 1946-1949. Θέματα Ιστορίας 2*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010.
- Μαραντίδης, Καλύβας, *Εμφύλια Πάθη*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2003.
- Μαργαρίτης Γ., (2/3/2008). Οι δύο Κόσμοι: Η Ελλάδα στις 5 Μαρτίου 1943, Ριζοσπάστης, <https://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=2/3/2008&pageNo=21>, Ανακτήθηκε 19/12/2020.
- Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949, τόμ. 1*, εκδ. Βιβλιόραμα (δ' έκδοση), Αθήνα 2002.
- Μαργαρίτης, Γ. «Η Θεσσαλία στον πόλεμο και στην Αντίσταση», στο Χριστοφής, Ν. (επιμ.), *Πόλεμος και Αντίσταση στη Θεσσαλία. Όψεις της ιστορίας της κατά τη δεκαετία του '40*, εκδ. Τόπος, Αθήνα 2017.
- Μαργαρίτης, Γ., «Από τη Λευκή Τρομοκρατία στο Γράμμο», στο (συλλογικό), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000, τ. 8*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.
- Μαργαρίτης, Γ., *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, 1946-1949, τ.1Α*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002α.
- Μαργαρίτης, Γ., *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, 1946-1949, τ.1Β*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002β.
- Μαργαρίτης, Γ., *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, 1946-1949, τ.2Α*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002γ.
- Μαργαρίτης, Γ., *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, 1946-1949, τ.2Β*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002δ.
- Μεκάσης, Δ., «Οι γυναίκες στον εμφύλιο πόλεμο», *FlorinaPress*, 13/10/2019, <https://www.florinapress.gr/epistoles/%CE%BF%CE%B9-%CE%B3%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%AF%CE%BA%CE%B5%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%B5%CE%BC%CF%86%CF%8D%CE%BB%CE%B9%CE%BF->

[%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF-%CE%B3%CF%81%CE%AC%CF%86%CE%B5/](#).

Μελετιζής Σ., *Με τους αντάρτες στα βουνά*, εκδ. Αυτοέκδοση, Αθήνα 1996.

Μηχανή του χρόνου: Διαδικτυακός τόπος, Ανακτήθηκε 2020:
<https://www.mixanitouxronou.gr/ilektra-i-iroida-tis-antistasis-pou-ypesti-frikta-vasanistiria-alla-den-prodose-kanena-oi-germanoι-petaksan-to-misokameno-kai-paramorfomeno-ptoma-tis-stous-dromous-tis-athinas/>.

Μιχαηλίδης, Ι.Δ., «Μοναρχοφασίστες και Σλαβομακεδόνες αγωνιστές: ιδεολογικές και άλλες βεντέτες στη Μακεδονία του εμφυλίου πολέμου», στο Νικολακόπουλος, Η., Ρήγος, Α. & Ψαλλίδας, Γ. (επιμ.), *Ο εμφύλιος πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο. Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2002.

Μπιρσίμ, Τ. & Υφαντή, Π., «Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος, 1940-1941», Ντοκυμαντέρ, *ΥΕΘΑ*, 1993-1994.

Ξένου- Βενάρδου, Α., «Αντίσταση και αγρότισσες. Αυτές οι σκληροτράχηλες γυναίκες του βουνού και του κάμπου», *Ριζοσπάστης*, 29/11/2004,
<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=2603953>.

Παναγιωτίδου- Γκελντή, Τ., *Γνωριμία με τις αντάρτισσες*, έκδοση ΔΕΑ, Κατερίνη 1983.

Πανάγος, Θ., *Αυτά έχουν τα υπόγεια, μη γελάς. Η καθημερινή ζωή στην Αντίσταση*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 1996.

Πασχαλούδη, Ε., «Η εθνική αντίσταση στον επετειακό χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας», στο Σ. Δορδανάς & Β. Λάζου, *Κατοχική Βία 1939-1945. Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία*, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2016, σ σ. 415-435.

Πετρόπουλος, Γ., «Η Ελλάδα σιδηροδέσμια και το ΚΚΕ εκτός νόμου», *Ριζοσπάστης*, 7 *Ημέρες*, 31/12/2000, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=590635>.

Πέττα, Σ., « Η ραψωδός της Αντίστασης, Ρίτα Μπούμη Παπά», *Ριζοσπάστης*, 29/5/1997, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3644011>.

Πρίφτη, Κ., «Οι 5 γυναίκες στρατιώτες που πολέμησαν με τους κακούς. Η ύαινα της Γκεστάπο και το κόσμημα της Ανατολής», *Huffpost*, 23/1/2015,
https://www.huffingtonpost.gr/2015/01/23/diethnes-gynaikes-kataskopoi-kakwn_n_6530388.html.

Ράπτης, Κ., *Γενική Ιστορία της Ευρώπης, τ. Β'. Γενική Ιστορία της Ευρώπης κατά τον 19^ο και τον 20^ό αιώνα*, εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 2000.

- Ριζοσπάστης, 2000, 1943: Η διαδήλωση κατά της επέκτασης της βουλγαρικής κατοχής, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=369988>, Ανακτήθηκε στις 19/12/2020.
- Σακελλαρόπουλος, Τ. «Οι δύο στρατοί, 1945-1949», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα: Ανασυγκρότηση-Εμφύλιος-Παλινόρθωση: 1945-1952, τ.Δ1*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009.
- Σαλίμπα, Ζ., «Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 2/3/2019, https://www.efsyn.gr/nisides/185652_feministiko-kinima-stin-ellada.
- Σαράφη, Λ., «Η Λευκή Τρομοκρατία, μοχλός σύνθλιψης του αντιστασιακού φρονήματος. Ο νομός Τρικάλων το 1945», στο Νικολακόπουλος, Η., Ρήγος, Α. & Ψαλίδας, Γ. (επιμ.), *Από τη Βάρκιζα στον Γράμμο. Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2002.
- Σβορώνος, Ν.(2006). Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-1950 στην ελληνική ιστορία Στο: Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950 ένα έθνος σε κρίση. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Σκαλιδάκης, Γ., «Εισαγωγή», στο Βόγλης, Π., Χανδρινός, Ι. & Τσίλαγα, Φ. (επιμ.), *Η εποχή των ρήξεων*, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα 2012.
- Σκαλιδάκης, Γ., «Η λαϊκή αυτοδιοίκηση στη Θεσσαλία. Η περίπτωση της Αγιάς και του Μεταξοχωρίου Λάρισας», στο Χριστοφής, Ν. (επιμ.), *Πόλεμος και Αντίσταση στη Θεσσαλία. Όψεις της ιστορίας της κατά τη δεκαετία του '40*, εκδ. Τόπος, Αθήνα 2017.
- Σκουλάτος Β., Δημακόπουλος Ν., Κόνδης Σ., *ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ*, Αθήνα 2002, ΙΔ΄ έκδ., σελ. 524 ΟΕΔΒ.
- Σούρλας, Γ., *Οι πολιτικοί της Μαγνησίας*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2008.
- Τζίμας, Σ., Τη νύχτα που ξέσπασε ο ελληνικός εμφύλιος, *Η Καθημερινή*, 2/4/2006, <https://www.kathimerini.gr/247020/article/epikairothta/ellada/th-nyxta-poy-3espase-o-ellhnikos-emfylios>.
- Τζούκας, Β., (30/10/2011), Αυγή, Όψεις της εθνικής αντίστασης στην Ήπειρο, <https://archive.vn/20120718200659/http://www.avgi.gr/ArticleActionsShow.action?articleID=647602>, Ημερομηνία Ανάκτησης: 16/12/2020.
- Τρούντελ, Μ., «Οι μπολσεβίκοι και οι γυναίκες», *Η Αυγή*, 6/11/2017, <http://www.avgi.gr/article/10811/8503697/oi-mpolsebikoi-kai-oi-gynaikes>.

- Τσαρδάκης, «Η γυναίκα και το φεμινιστικό κίνημα», *Το Βήμα*, 8/3/2019, <https://www.capital.gr/me-apopsi/3347783/i-gunaika-kai-to-feministiko-kinima>.
- Τσουτσούμπης Σ., *Μια ιστορία της Ελληνικής Εθνικής Αντίστασης στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο στρατός του λαού*, Εκδ. Oxford University Press, 2016.
- Φλάισερ, Χ. «Κατοχή και Αντίσταση 1941-1944», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000.
- Φλάισερ, Χ., «Νέα στοιχεία για τη σχέση γερμανικών αρχών κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας», *Μνήμων*, 8, 1980, σ σ. 189-203.
- Χαραλαμπίδης, Μ., *Δεκεμβριανά 1944. Η μάχη της Αθήνας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014.
- Χασιώτης, Λ., *Τα παιδιά του εμφυλίου. Από την Κοινωνική Πρόνοια του Φράνκο στον Έρανο της Φρειδερίκης*, εκδ. Εστία, Αθήνα 2013.
- Χατζηβασιλείου Ε., (26/9/2010), Το μεγαλύτερο σαμποτάζ στην κατεχόμενη Ευρώπη, Καθημερινή, <https://www.kathimerini.gr/society/406027/to-megalytero-sampotaz-stin-katechomeni-eyropi/>, Ανακτήθηκε στις 18/12/2020.
- Ψαρά, Α., «Πολιτικές διαδρομές των γυναικών στην εμπόλεμη Ελλάδα», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα: Ανασυγκρότηση-Εμφύλιος-Παλινόρθωση: 1945-1952*, τ.ΔΙ, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009.

Παραρτήματα

Παράρτημα 1. Το Καρναβάλι της Νίνας Ξανθού

Αρχίζει αλήθεια σαν παραμύθι,
Από αυτά που έλεγε η γιαγιά,
Πως απ' τα σίδερα και τον πόνο,
Θα 'ρθει μία μέρα η λευτεριά.
Χαρείτε νιες, γριούλες, παιδιά,
Θα 'ρθει κι αληθινή χαρά,
Αυτό που λέει το παραμύθι
Θα γίνει αλήθεια μια φορά.
Πως απ' τα σίδερα και τον πόνο
Θα 'ρθει μια μέρα η λευτεριά.
Το καρναβάλι κίνησε, μπήκε,
Μες στους θαλάμους τριγυρνά.
Φέρνει το κέφι και το τραγούδι,
Τις πίκρες πέρα τις πετά.
Χαρείτε νιες, γριούλες, παιδιά,
Θα 'ρθει κι αληθινή χαρά,
Αυτό που λέει το παραμύθι
Θα γίνει αλήθεια μια φορά.
Πως απ' τα σίδερα και τον πόνο
Θα 'ρθει μια μέρα η λευτεριά.
Το καρναβάλι δεν θέλει σίδερα,
Θέλει ελεύθερη απλωσιά.
Μα στην ψυχή μας κλείνουμε κόσμους
Που φτερουγίζει η λευτεριά⁸.

⁸ Το Καρναβάλι, σε στίχους της Νίνας Ξανθού είναι τραγούδι που ηχογραφήθηκε τις γυναικείες φυλακές Αβέρωφ, από τη χορωδία των φυλακών.

Παράρτημα 2. Στις Ελληνίδες Αδερφές μου

(Γράμμος, Ιούνης '49)

Αδελφές μου της ελπίδας, ω, γυναίκες γενναίες,

Έχετε κλείσει συμφωνία ενάντια στο θάνατο

Ω, αθάνατες αγαπημένες μου,

Παίζετε τη ζωή σας

Για να θριαμβεύσει η ζωή

Είναι κοντά η μέρα, ω, αδελφές μου του μεγαλείου,

Που θα κοροϊδεύουμε τις λέξεις πόλεμος και μιζέρια

Γιατί θα έχετε νικήσει.

Πωλ Ελυάρ (1949).

Παράρτημα 3. Στα άρματα, στα άρματα

*«Βροντάει ο Όλυμπος, αστράφτει η Γκιώνα,
μουγκρίζουν τ' Άγραφα, σείεται η στεριά.*

*Στ' άρματα, στ' άρματα, εμπρός στον αγώνα,
για τη χιλιάκριβη τη λευτεριά.*

*Ξαναζωντάνεψε τ' αρματολίκι,
τα μπράτσα σίδερο, φλόγα η ψυχή.*

*Λουφάζουν έντρομοι οι ξένοι οι λύκοι
στην εκδικήτρα μας αντρίκεια ορμή.*

*Ο Γοργοπόταμος στην Αλαμάνια
στέλνει περήφανο χαιρετισμό,
νέας ανάστασης χτυπά η καμπάνα,
μηνάν τα όπλα μας το λυτρωμό.*

*Σπάμε την άτιμη την αλυσίδα,
που μας εβάραινε θανατερά.*

*Θέλουμε λεύτερη εμείς πατρίδα
και παναθρώπινη τη λευτεριά.»*

Παράρτημα 4. Το κείμενο της Συμφωνίας της Βάρκιζας

1. Άμα τη υπογραφή της παρούσης Συμφωνίας, το Γενικόν Στρατηγείον του ΕΛΑΣ θά κηρύξη περαιωμένον τό έργον εσωτερικής αντιστάσεως και τό Γενικόν Στρατηγείον του ΕΛΑΣ θα εκδώση διαταγάς καταθέσεως των όπλων και γενικώς αποστρατεύσεως των ενόπλων δυνάμεων ΕΛΑΣ (τακτικού και εφεδρικού), ΕΛΑΝ και 'Εθνικής Πολιτοφυλακής συμφώνως προς τους όρους τοῦ ειδικού σχεδίου αποστρατεύσεως.
2. Το Γενικόν Στρατηγείον του ΕΛΑΣ θα λύση των προς τον ΕΛΑΣ και το ΕΑΜ υποχρεώσεων τους μονίμους αξιωματικούς και θα απολύση των τάξεων του ΕΛΑΣ, ΕΛΑΝ Καί Ε.Π. άπαντας τους εφέδρους αξιωματικούς και οπλίτας.
3. Η Κυβέρνησις θεωρεί τους μονίμους αξιωματικούς παντός όπλου του ΕΛΑΣ εν ενεργεία, αλλ' οὔτοι θα κριθώσιν ως και οι λοιποί συνάδελφοι των υπό των Συμβουλίων των προβλεπομένων υπό της υπ' αριθ. 7 Συντακτικής Πράξεως. Επίσης θεωρεί εν ενεργεία τους μονίμους υπαξιωματικούς και οπλίτας παντός όπλου.
4. Η Κυβέρνησις αναλαμβάνει την υποχρέωσιν να θεωρήση προσωρινώς έν ενεργεία, τους εφέδρους εκ μονίμων τους μη υπαγόμενους εις κρίσιν υπό Συμβουλίων δυνάμει της υπ' αριθ. 7 Συντακτικής Πράξεως. Διά τούτους θά λάβη μέριμναν όπως υπαχθώσιν εις τους νόμους τους αφορώντας τους λοιπούς συναδέλφους των της αυτής κατηγορίας τους παραμείναντας εις την Ελλάδα ή υπηρετήσαντας εις ομάδας εσωτερικής αντιστάσεως.
5. Η Κυβέρνησις αναγνωρίζει εφέδρους αξιωματικούς τους αποκτήσαντας τόν βαθμόν μέχρι της 28 Απριλίου 1941. Η Κυβέρνησις δεν αναγνωρίζει τους εφέδρους αξιωματικούς του ΕΛΑΣ και λοιπών Οργανώσεων τους ονομασθέντας υπό των Οργανώσεων κατά τήν διάρκειαν τής κατοχής. Διά τούτους αναλαμβάνει την υποχρέωσιν όπως εις περίπτωσιν προσκλήσεως των υπό τα όπλα και εφ' όσον θα συγκροτηθώσι σχολαί εφέδρων αξιωματικών εκ της κλάσεως των, κέκτηνται δε τα υπό των νόμων προβλεπόμενα προσόντα, εισάγονται υποχρεωτικώς εις τάς Σχολάς Εφέδρων.
Την αυτήν υποχρέωσιν αναλαμβάνει και διά τους διατελέσαντας καπετανέους. Εξαιρετικώς και μόνον η Κυβέρνησις θά αναγνωρίση ως εφέδρους αξιωματικούς κατόπιν αυστηρών ανακρίσεων εκείνους εκ των υπό των μονάδων αντιστάσεως ονομασθέντων αξιωματικών, οίτινες κατέστησαν ανάπηροι ή έφονεύθησαν.

6. Ο χρόνος της υπηρεσίας αδιακρίτως αξιωματικών και οπλιτών υπηρετησάντων εις μονάδας εσωτερικής αντιστάσεως, θα άναγνωρισθή υπό τής Κυβερνήσεως ως πολεμικός.
7. Υπό τοϋ Γενικού Στρατηγείου τοϋ ΕΛΑΣ θά παραδοθώσιν εις το Γενικόν Επιτελείον Στρατοϋ εντός 30 ήμερων από τής υπογραφής τής παρούσης αι κάτωθι καταστάσεις:
- α) Των μονίμων αξιωματικών κατά κατηγορίας καί των εφέδρων έκ μονίμων.
 - β) Των 1500 εφέδρων ονομασθέντων προ τής 28 Απριλίου 1941.
 - γ) Των 1270 εφέδρων ονομασθέντων υπό του ΕΛΑΣ.
 - δ) Των 1001 καπετανέων τοϋ ΕΛΑΣ.
 - ε) Των αναπήρων καί φονευθέντων Εφέδρων Αξιωματικών των ονομασθέντων υπό του ΕΛΑΣ.

Εις τας καταστάσεις των Εφέδρων Αξιωματικών και των καπετανέων θα εμφανώνται καί τα στρατολογικά των στοιχεία.

8. Το υπό του ΕΛΑΣ καί ΕΛΑΝ κατεχόμενον παντός είδους πολεμικών υλικόν αρμοδιοτήτων Επιμελητείας Πυροβολικού, Μηχανικού, Ιππικού, Ιππωνειών, Αυτοκινήτων, Κτηνιατρικού, Υγειονομικού (ήτοι τυφέκια, πιστόλια, αυτόματα όπλα, ελαφρά καί βαρέα, όλμοι, πυροβόλα, πυρομαχικά παντός είδους, έκκρητικά ύλαι, νάρκαι, ασύρματοι, τηλεφωνικόν υλικόν, αυτοκίνητα, τρακτέρ, οχήματα παντός είδους, ιστιοφόρα, βενζινόπλοια, τρόφιμα, υγειονομικόν καί φαρμακευτικόν υλικόν, κτήνη παντός είδους), περιέρχεται εις την κυριότητα του Ελληνικού Δημοσίου.
- Αι λεπτομέρειαι συγκεντρώσεως καί παραδόσεως του υλικού τούτου εις την Κυβέρνησιν καθορίζονται εις το ειδικόν σχέδιον αποστρατεύσεως. Αι υποχρεώσεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ προς ιδιώτας κλπ. θά ρυθμισθώσιν υπό του Κράτους ως ορίζεται εις τό γενικόν πρακτικόν.
9. Ο Έλεγχος εκάστης περιοχής κατεχόμενης ήδη υπό του ΕΛΑΣ καί η ασφάλεια ταύτης θα περιέρχεται διαδοχικώς εις τά Τμήματα Εθνοφυλακής συμπαρισταμένων και Βρετανικών Δυνάμεων συμφώνως τω ειδικώ σχέδιω αποστρατεύσεως και κατόπιν λεπτομερειακόν διαταγών εκδοθησομένων υπό του Βρετανικού Στρατηγείου και Γενικού Επιτελείου Στρατοϋ. Οι υπό του ΕΛΑΣ καί τής Ε.Π. κρατούμενοι υπόδικοι στρατιωτικοί καί ιδιώται θα παραδίδονται εις τας Μονάδας Εθνοφυλακής άμα τη εγκαταστάσει των μετά των σχετικόν δικογραφιών.

10. *Εις την διάθεσιν των τοπικών Μονάδων Εθνοφυλακής άμα τη εγκαταστάσει των εις εκάστην περιοχήν κατεχομένην υπό του ΕΛΑΣ τίθενται άπαντες οι Μόνιμοι και Έφεδροι εκ Μονίμων αξιωματικοί του ΕΛΑΣ ώς και Μόνιμοι υπαξιωματικοί και οπλίται. Ούτοι μέχρις οριστικής διαθέσεως των υπό του Υπουργείου Στρατιωτικών θα μισθοδοτούνται μερίμνη τής Εθνοφυλακής ώς και οί λοιποί έν ενεργεία συνάδελφοι των.*
11. *Άπαντες οί Έφεδροι αξιωματικοί και οπλίται του ΕΛΑΣ θά μεταφερθώσιν εις τας εστίας των μερίμνη τοϋ ΕΛΑΣ χρησιμοποιούντος τα μεταφορικά του μέσα μέχρι πέρατος των μεταφορών και τή συνδρομή των Βρετανικών Αρχών. Εκ τούτων οι ανήκοντες εις κληθείσας κλάσεις στρατευθεισών περιοχών θα παρουσιασθώσιν εις τά οικεία Κέντρα Κατατάξεως εντός δεκαήμερου μετά την εις τας εστίας των επιστροφήν των. Τροφοδοσία θα χορηγηθή εις τους απολυόμενους εκ των διατιθεμένων πόρων του ΕΛΑΣ. Αι κατά τόπους στρατιωτικά και πολιτικοί αρχαί θα μεριμνήσωσι δια την στέγασιν και τροφοδοσίαν των διερχομένων.*
12. *Τά Νοσοκομεία του ΕΛΑΣ θά διατηρηθώσι προσωρινώς ως έχουσι μέχρι συγκροτήσεως τακτικών Στρατιωτικών Νοσοκομείων. Τό προσωπικόν των θα είναι άοπλον. Τά ιδρύματα ταύτα θά ενισχυθώσι τό ταχύτερον μερίμνη του υπουργείου Στρατιωτικών εις υγειονομικόν προσωπικόν και υλικόν.*
13. *Ειδική μερίμνα θα ληφθή υπό του ΕΛΑΣ διά τήν συντήρησιν των κτηνών μέχρι παραδόσεως τούτων. Το προσωπικόν το όποιον θα διαθέση διά την συντήρησιν των κτηνών θα είναι άοπλον. Τά περί συγκροτήσεως του Εθνικού Στρατού περιλαμβάνονται εις τό γενικόν.*

Εν Αθήναις τη 12 Φεβρουαρίου 1945

Παράρτημα 5. Μαρτυρία του Θ. Κουβαρά για τη Θύελλα

«Η ιστορία του χοντρού μπλε παντελονιού, το οποίο η Θύελλα δεν αποχωριζότανε ποτέ, είναι ιδιαίτερα διασκεδαστική. Σε μια από τις συγκρούσεις μεταξύ του ΕΛΑΣ και του Ζέρβα, η Θύελλα έπιασε έναν συνταγματάρχη! Στον υπεροπτικό στρατιωτικό δεν άρεσε καθόλου η ιδέα ότι αιχμαλωτίστηκε από μια γυναίκα κι έκφρασε τη οργή του γι' αυτό. Αλλά η Θύελλα δεν αστειευότανε και θύμωσε ακόμα περισσότερο απ' την αναίδεια του αιχμαλώτου της. Έτσι λοιπόν, όπλισε το ντουφέκι της, έτοιμο να πυροβολήσει, και διάταξε το συνταγματάρχη να βγάλει το παντελόνι του. Μια και δεν αστειευότανε, ο συνταγματάρχης αναγκάστηκε να συμμορφωθεί. Έπειτα, η Θύελλα έβγαλε τη φούστα της και τον διάταξε να τη φορέσει. Από τότε φορούσε πάντοτε το λάφυρό της κι αρνιότανε να το ανταλλάξει με οτιδήποτε άλλο. Όταν η γυναικεία μονάδα πρωτοοργανώθηκε, ο επικεφαλής αξιωματικός διάταξε τη Θύελλα να αλλάξει το μπλε παντελόνι της μ' ένα χακί, για να είναι ομοιόμορφη με την υπόλοιπη μονάδα. Αυτή αρνήθηκε να υπακούσει και η υπόθεση οδηγήθηκε στο διοικητή της μεραρχίας, που αποφάσισε ότι η Θύελλα είχε με το σπαθί της κερδίσει το δικαίωμα να είναι διαφορετική, στην περίπτωση του μπλε παντελονιού!»

Παράρτημα 6. Παράδειγμα σφαγής μαχητών του ΔΣΕ από ακροδεξιές παρακρατικές οργανώσεις

«Στο Μοναστήρι των Μελατών όπου ήταν η έδρα του κυβερνητικού στρατού βρίσκονταν και οι συμμορίες του Α. Παπαδόπουλου, Κ. Βοΐδαρου και άλλων. Εδώ μεταφέρθηκαν οι τραυματίες και οι αιχμάλωτα αντάρτες. Μόλις νύχτωσε δόθηκε εντολή να γίνουν βασανιστήρια και σφαγή. Οι αδίστακτοι εγκληματίες πολέμου άρχισαν με τα μαχαίρια και τις λόγχες των όπλων τους να κατατρυπάνε τα σώματα των αιχμαλώτων και τελικά έκοψαν τα κεφάλια από τους περισσότερους αντάρτες. Στη συνέχεια άνοιξαν ομαδικό τάφο στη σμίξη του χειμάρρου που βρισκόταν ΒΑ στην είσοδο του συνοικισμού με τον Μελατιώτικο ποταμό και εκεί τους έριξαν όλους και τους σκέπασαν. Αρκετά από τα κομμένα κεφάλια τα έριξαν μέσα σε τσουβάλια και τα μετέφεραν με αυτοκίνητα στην Άρτα.

(...) Περίπου στις 23/4/1947 και ώρα 11π.μ. (εγώ ήμουν τότε 16 χρόνων) βρέθηκα στην Άρτα με 2 γαϊδούρια φορτωμένα καυσόξυλα, πήγα να τα πουλήσω στην πόλη. Προχωρώντας μέσα στο κέντρο της πόλης, και αφού έβγαινα από την πλευρά του Κάστρου στην πλατεία Μονοπωλίου, είδα να έρχονται προς την πλατεία στρατιωτικά αυτοκίνητα τύπου "Στουνταμπέκερ". Πάνω σ' αυτά στέκονταν αξιωματικοί και στρατιώτες και κράταγαν στα χέρια τους τα κεφάλια των ανταρτών κάνοντας μάλιστα και επίδειξη στο κοινό, βρίζοντας και αισχρολογώντας με την πιο χυδαία ορολογία του υποκόσμου. Τα κεφάλια που ήταν στα 2 πρώτα αυτοκίνητα που πρόκανα να αντικρίσω ήταν κεφάλια παλικαριών, πρωταγωνιστών του Αλβανικού Έπους και της Εθνικής Αντίστασης, που σεμένα ήταν γνωστά από την ΕΑΜική Αντίσταση στο νομό Άρτας. Όλοι είχαν μακριά μαλλιά και γένια, τα κεφάλια κρατιόνταν από τα μαλλιά, η εικόνα ήταν φρικιαστική και αποτρόπαια και γύριζε τη μνήμη κάθε λογικού ανθρώπου στον Μεσαίωνα.

Ο κόσμος που βρέθηκε στην πλατεία και στους δρόμους κοντά σ' αυτή, αφού αντίκρισε την εικόνα φρίκης, απόστρεψε το βλέμμα του από το φρικτό θέαμα και τράπηκε σε φυγή πέρα από τους κεντρικούς δρόμους και τις πλατείες της πόλης. Από ό,τι μου διηγήθηκαν και άλλοι γνωστοί μου χωριανοί και συγχωριανοί, που βρέθηκαν εκείνη την ημέρα στην Άρτα, η στρατιωτική αυτή επίδειξη κατέληξε στην άλλη άκρη της πόλης στην πλατεία Κιλκίς και από εκεί στη διοίκηση της Χωροφυλακής της πόλης. Σε όλη την παραπάνω διαδρομή όπως προανέφερα, ο απλός κόσμος γύριζε τις πλάτες στην εικόνα και τρεπόταν σε μαζική φυγή.

Ο λαός της Άρτας, πολύ καλά γνώριζε τον Θεόδωρο Ζαλοκώστα (καπετάν Παλιούρας) ως αξιωματικό στο Αλβανικό Μέτωπο το 1940-1941, σεμνότατο κομμουνιστή, στέλεχος και καθοδηγητή της ΕΑΜκής Αντίστασης, άξιο καπετάνιο του 3/40 και 24^ο Συντάγματος του θρυλικού ΕΛΑΣ. Επίσης, γνωστός ήταν στο νομό της Άρτας, ως καπετάνιος τάγματος του 3/40 Συντάγματος, ο Κώστας Μίντζας. Η Άρτα γνώριζε πολύ καλά τον Γιάννη Φωτονιάτα, παλιό στέλεχος του ΚΚΕ, που ήταν μπροστάρης και οργανωτής στους αγώνες του λαού της Άρτας την περίοδο της κατοχής, ένας από τους οργανωτές του ΕΑΜ-ΕΑΑΣ στο νομό.

Από τον κλοιό κατάφεραν να ξεφύγουν βγαίνοντας πέρα από τα σύνορα του νομού Άρτας, κάποια τμήματα και μικρές ομάδες, που η τύχη τους δεν είναι καθόλου γνωστή. Δεν έχει ερευνηθεί, ποια ήταν η παραπέρα τύχη τους, τι έγιναν τα τμήματα αυτά, ποιοι είναι οι νεκροί, οι τραυματίες, και ποιοι τελικά διασώθηκαν. Ίσως μερικοί να βρίσκονται ακόμα ζωντανοί. Είναι ανάγκη σήμερα που ακόμα υπάρχουν επιζώντες σύντροφοι και συναγωνιστές, που έζησαν τα παραπάνω γεγονότα, να συμβάλουν στο να καταγραφούν αυτά που έγιναν σε εκείνη την ταραγμένη εποχή, παρουσιάζοντας το αγωνιστικό ύφος και ήθος των συναγωνιστών που έπεσαν ηρωικά στις μάχες του εμφυλίου πολέμου για την εθνική ανεξαρτησία της πατρίδας και για ένα καλύτερο μέλλον του λαού».

Παράρτημα 7. Μαρτυρία για τη μάχη της Φλώρινας και τον ρόλο των γυναικών σε αυτή

«Φύγαμε από την έδρα της Μεραρχίας που ήταν στο Λέσιτς, απέναντι από τον Κώττα και φτάσαμε στο Πισοδέρι, τότε το χωριό ήταν πάνω στο δρόμο. Αρχισε να σουρουπώνει, αλλά όσο ανεβαίναμε, ανέβαινε και το χιόνι. Ανεβήκαμε στη Βίγλα και μέχρι να ανεβούμε πάνω σχεδόν με σκέπαζε το χιόνι, τόσο πολύ. Όταν φτάσαμε, ήταν τόσο πολύ το χιόνι, που νόμιζα ότι θα μείνω εκεί, ήθελε δύναμη για να ανέβεις. Φύγαμε αριστερά και πήγαμε στο Μπούφι. Πολύς κόσμος, μείναμε στο σχολείο και λόγο μετά το μεσημέρι, ξεκινήσαμε για τη Φλώρινα. Πορεία στο πλάι του βουνού, βγήκαμε πιο πάνω από το χωριό μου. Χιόνι παντού. Κινηθήκαμε ψηλά, παράλληλα με τον δρόμο που πήγαινε Γιουγκοσλαβία. Μπροστά ήδη γινόταν μάχη. Φτάσαμε σε ένα ύψωμα και είχαμε όλη την πόλη από κάτω. Είχα τον ασύρματο διοίκησης με αρχηγό διοίκησης τον Μπέλτσο. Ήμασταν τρεις ασυρματιστές. Η Φρόσω είχε πάει με την ταξιαρχία του Λευτεριά στην κάτω πλευρά στο ποτάμι. Εκεί σκοτώθηκε ο Λευτεριάς. Παγιδεύτηκαν μόλις μπήκαν μέσα στην πόλη. Είχαν μπει πρώτοι οι ελεύθεροι σκοπευτές, αλλά πήραν διαταγή να γυρίσουν, Στην επιστροφή κινηθήκαμε περίπου στο ύψος του δρόμου που έρχεται σήμερα από τη Βίγλα. Συμπυχθήκαμε. Είχαμε καταλάβει ότι το σχέδιο της μάχης ήταν ήδη γνωστό στο στρατό. Αφήσαμε πολλά θύματα. Ακούγαμε τους τραυματίες νύχτα μέσα στο χιόνι που ήταν βαμμένο από τα αίματα. Μετά μάθαμε πως τους θάψανε νεκρούς και τραυματίες στο λάκκο.»

Παράρτημα 8. Η τιμωρία των γυναικών της Θεσσαλίας στον Αλμυρό για τη σύμπραξή τους με τους εχθρούς

«Από τον Αλμυρό.

Η εμφάνιση των ανταρτών στον Αλμυρό και η στάση τους έκανε κατάπληξη και επέσυρε τον θαυμασμό του κόσμου. Μόλις μπήκαν, εκάλεσαν τις γυναίκες που είχαν σχέσεις με τον κατακτητή και τις εχώρισαν σε δύο κατηγορίες. Στη μία κατηγορία έβαλαν εκείνες που πηγαίνουν από ανάγκη με τους κατακτητές. Στην άλλη κατηγορία εκείνες που είχαν όλα τα καλά, αλλά πήγαιναν γιατί είχαν αρρωστημένα μυαλά. Στις πρώτες είπαν ότι έπρεπε να βρούνε δουλειά και, αν δεν βρίσκανε ότι έπρεπε να προτιμήσουν να πεθάνουν από την πείνα, παρά να πέφτουν στην αγκαλιά του κατακτητή. Τους υπέδειξαν δε να ακολουθήσουν αυτό τον δρόμο. Στις δεύτερες δεν βρήκαν ότι έχουνε ούτε ένα ελαφρυντικό και τις εδίκασαν. Η ποινή ήταν γνωστή... Κούρεμα και δύο Π στα μάγουλα, Τις ανάγκασαν δε ορισμένες φορές τη μέρα να γυρίζουν μέσα στην πόλη, ώστε να τις βλέπουν οι άλλες και να έχουν υπ' όψη τους τι τους περιμένει σε περίπτωση που θα θέλουν να τις μιμηθούν. Τέλος, δίκασαν τους προδότες. Ανάλογα με τις πράξεις τους, τους τιμώρησαν.

Ο τρόπος αυτός της ενέργειας των τμημάτων μας έδωσε να καταλάβει στον κόσμο πόσο σοβαρό και πολύμορφο είναι το έργο τους, καθώς και πόσο υψηλά στέκονται ηθικώς.»

Παράρτημα 9. Διακήρυξη των καθηκόντων του ΕΑΜ σχετικά με τις γυναίκες που εκδόθηκε σε εαμική εφημερίδα της εποχής

«Να δώσουμε ιδιαίτερη προσοχή στην οργάνωση της γυναίκας. Η κάθε γυναίκα είναι μεγάλη δύναμη για κάθε λαϊκό προοδευτικό κίνημα. Την δύναμη αυτή πρέπει να τη δώσουμε στα χέρια του λαού. Αυτό για να το πετύχουμε επιβάλλεται να ανυψώσουμε από τώρα τη θέση της γυναίκας, να την κάνουμε ισότιμη απέναντι στον άνδρα σ' όσα ζητήματα μας επιτρέπει η σημερινή εποχή. Πρέπει η γυναίκα να αναδειχθεί στις εθνικο-απελευθερωτικές οργανώσεις, στα όργανα αυτοδιοίκησης, να εκλέγει και να εκλέγεται. Να της δώσουμε εαμική διαπαιδαγώγηση. Να ενδιαφερθούμε για την καλλιτέρευση της οικονομικής και εκπολιτιστικής της θέσης. Πρέπει να σπάσουμε τα δεσμά της γυναίκας απέναντι των αντρών. Ο φασισμός θέλει τη γυναίκα δούλα της κουζίνας και κουνέλα να γεννάει αράδα παιδιά που χρειάζονται για το σφαγείο των αρπακτικών πολέμων. Εμείς πρέπει να δώσουμε τέλος σε αυτή τη θέση του φασισμού για την γυναίκα συντρίβοντας τον φασισμό.»

Παράρτημα 10. Μαρτυρία για τη θέση των γυναικών της Θεσσαλίας πριν και μετά την οργάνωσή τους στον αντιστασιακό αγώνα

«Οι γυναίκες του κάμπου μας

Τα κατορθώματα του ΕΑΜ δεν ανάγονται μόνο στη δημιουργία αγωνιστικής διάθεσης και ακατάπαυστης πάλης του Έθνους μας ενάντια στους εχθρούς μας, μα και στο γυναικείο ζήτημα, όπου κατόρθωσαν πολλά. Οι γυναίκες άλλοτε, ιδιαίτερα των χωριών του κάμπου μας, ήταν σε πολύ χαμηλό επίπεδο από την άποψη του πολιτισμού. Χωρίς μόρφωση, χωρίς κανέναν πολιτικό προσανατολισμό, γεμάτες από μοιρολατρία, φόβο και μυστικοπάθεια. Οι Καραγκούνες, μάλιστα, σε άλλους καιρούς βρίσκονταν σε κατώτατο επίπεδο από την άποψη του εκπολιτισμού των. Ήξεραν μονάχα να δουλεύουν σαν υποζύγια, να είναι πειθήνιες στον άνδρα, να γεννούν συνεχώς παιδιά... Περνούσαν μία κρυφή ζωή. Τα άλλα ζητήματα όπως το πολιτικό, το πνευματικό, το εκπολιτιστικό ήταν για αυτές άγνωστα. [...] Η κόρη, ήταν κάτω από την εξουσία του αρχηγού της οικογένειας, πατέρα ή αδελφού. Αυτοί μπορούσαν να τη διαθέσουν πουλώντας την κατά θέληση στον υποψήφιο γαμπρό που θα διέθετε το ανάλογο χρηματικό ποσό[...]

«Αέρας εκπολιτιστικός πνέει και στα χωριά του κάμπου μας... Το ΕΑΜ, με μεγάλη προσπάθεια, οργάνωσε τις γυναίκες και τις υψώνει σε ανώτερο πνευματικό επίπεδο, τις προετοιμάζει για την πολιτική τους χειραφέτηση, τις εξυψώνει με τους άνδρες και τις δίνει δικαίωμα να εκλέγονται. [...] Το ΕΑΜ έδωσε στις γυναίκες περιεχόμενο και τις ύψωσε στο ζηλευτό σημείο και κατανοούν τον αγώνα. Οι γυναίκες των χωριών του κάμπου, του βουνού και της πόλης αμιλλώνται στην ευγενικότερα άμιλλα για τον αγώνα. [...] Και η Καραγκούνα του κάμπου, με το σαγιά και τη σεγκούνα βρίσκει τον δρόμο της σήμερα. Έχει μέσα της πλούσιον ηθικόν κόσμο, που τώρα με την Επανάστασή μας, τον εκδηλώνει τραγουδώντας, παλεύοντας, αφηφώντας τις αντιξοότητες του καιρού, αγωνίζονται και φέρνουν τρόφιμα στους ήρωες αντάρτες μας. Και είναι ικανή για την υπέρτατη θυσία. Η Καραγκούνα μας αρχίζει να πλησιάζει τον τύπο της ανώτερης γυναίκας.»

Παράρτημα 11. Μαρτυρία γυναίκας από το Παλιούρι Καρδίτσας για την εισχώρηση της στην αντίσταση σε ηλικία 15 ετών

«Τότε που ήρθαν οι γερμανοί, εγώ ήμουν δεκαπέντε χρονώ. Ημασταν πέντε αδέρφια- τρία κορίτσια και δύο αγόρια, από δυο μάνες και από έναν πατέρα. Εκεί στο χωριό μου, στο Παλιούρι Καρδίτσας, είχαμε έναν κομμουνιστή. Από εκείνους του παλιούς κομμουνιστές, που πέρασαν χρόνια στις φυλακές, στις εξορίες. Είχε γεννηθεί εκεί πάνω στην Ήπειρο, το όνομά του, Κουτσίνας. Ήταν χτίστης, ζούσε στο χωριό μας. Είχε γυναίκα, τρεις κόρες κι ένα γιο. Αυτός, λοιπόν, οργάνωσε τους πρώτους άνδρες- είχαν περάσει μόνο δυο μήνες από τη μέρα που ήρθαν οι Γερμανοί. Σε λίγον καιρό, έρχεται και με πλησιάζει η κόρη του, εκείνη που είμαστε συνομήλικες και φιλενάδες. Μου λέει, πρέπει να οργανωθούμε, πώς θα πολεμήσουμε τους κατακτητές; Μας καταπιέζουν, μας αρπάζουν το βίος, μας σκοτώνουν, να αγωνιστούμε όλοι. Έτσι, ου είπε. Εγώ φυσικά δέχτηκα. Οι γονείς μου όμως δεν ήθελαν να οργανωθώ. Φοβόνταν τους Γερμανούς, φοβόνταν και την κατακραυγή του κόσμου... αν έμπαινα στην οργάνωση, δεν θα 'μουν πια το καλό κορίτσι. Κάναμε, λοιπόν, αγώνα για να φέρουμε τους γονείς μας με το μέρος μας, για να μας βοηθήσουν. Μα τι; Θα κάμω κάτι που θα σας ντροπιάσω; Είπα στους δικούς μου. Κι αυτοί, με τα πολλά, συμφώνησαν. Τέλος, πάντων, μου απάντησαν, σ' έχουμε εμπιστοσύνη.»

Παράρτημα 12. Μαρτυρία για τη δράση των γυναικών της επαρχίας στον ΔΣΕ κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου

«Πρώτη τρέχει η μικρή σύνδεσμος, η Χρυσούλα Κεραμίδου, η ζανθούλα αετοπούλα των 16 χρόνων, που κατατάχθηκε στον Δ.Σ. στις 23-8-47. Τα εχθρικά πολυβόλα χτυπούν. Οι σφαίρες σφυρίζουν γύρω της. Μα αυτή ανεβαίνει, Φτάνει πάνω στο ύψωμα πρώτη από όλους.

Προχωράτε! Ακούγεται η βροντερή φωνή της. Οι φασίστες σκιάζονται. Άδικα ο αξιωματικός τους προσπαθεί να τους ξεγελάσει για να σταθούν στο ύψωμα. – Είναι δικοί μας, τους λέει, οι συμμορίτες είναι μακριά. Μα η φωνή της Χρυσούλας ακούγεται άλλη μία φορά και τους κάνει να τα χάσουν.

Κοπέλλες βγήκαν στο ύψωμα κι εσύ μας λες να σταθούμε, φωνάζουν κι όσοι προφταίνουν το βάζουν στα πόδια. Η Χρυσούλα φωνάζει και προτείνει το ντουφέκι της. Ψηλά τα χέρια! Παραδοθείτε! Και παραδίνονται πέντε [...]»

Παράρτημα 13. Πίνακας περιεχομένων εικόνων

Εικόνα 1. Θεραπεία κρυοπαγημάτων σε νοσοκομείο του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, Αθήνα 1940-1941, Πηγή: Βούλα Θεοχάρη Παπαϊωάννου.....	5
Εικόνα 2. Αφίσα για τη "Φανέλα του Στρατιώτη" στο Ζαχαροπλαστείο Φλόκα στην οδό Κοραή, Αθήνα, Νοέμβριος 1940, Πηγή: Βούλα Θεοχάρη Παπαϊωάννου.....	6
Εικόνα 3. Ενέδρα, Πηγή: Σπ. Μελετετζή, Με τους αντάρτες στα βουνά, Αθήνα, 1996, εικ. 228.....	11
Εικόνα 4. Από την κηδεία του Κωστή Παλαμά. 28 Φεβρουαρίου 1943. Στην πρώτη σειρά από αριστερά, διακρίνονται ο Σπ. Μελάς, Η Μαρίκα Κοτοπούλη και ο Άγγελος Σικελιανός. Πίσω του ο Ηλ. Βενέζης. Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο Κώστα Μεγαλοκονόμου, Αθήνα.....	11
Εικόνα 5. Σπύρου Μελετετζή: "Αποφασισμένοι για όλα", Αγραφα, Άνοιξη 1944, Πηγή: Με τους αντάρτες στα βουνά, Αθήνα, 1966, σ. 242.....	14
Εικόνα 6. Συναγερμός. The Alarm. του Φ. Δημητριάδη, http://sendec.blogspot.gr/2009/10/blo-spot28.html	15
Εικόνα 7. Οι γυναίκες του εμφυλίου (1946-1949). Πηγή Solidaritywebradio.gr.....	19
Εικόνα 8. Εφημερίδα Λαοκρατία, ΕΑΜ Τρικάλων, φ. 24, 10/12/1944 Πηγή: http://62.103.28.111/askijpg2/paranomos%20tipos/efimerides%201936-1967/Συλλογή%20παράνομου%20τύπου%20ΑΣΚΙ/3176007.jpg	25
Εικόνα 9. Εφημερίδα Λαϊκή Φωνή, ΚΚΕ Λάρισας, φ. 7, 10/9/1943. Πηγή: http://62.103.28.111/askijpg2/paranomos%20tipos/efimerides%201936-1967/Συλλογή%20παράνομου%20τύπου%20ΑΣΚΙ/21011001.JPG	26
Εικόνα 10. Εφημερίδα ΛΑΟΚΡΑΤΗΣ, ΕΑΜ Μαγνησίας, 29/9/1943, Βόλος, Αρ. Φυλλου 1, Πηγή: http://62.103.28.111/askijpg2/paranomos%20tipos/efimerides%201936-1967/Συλλογή%20παράνομου%20τύπου%20ΑΣΚΙ/20529001.jpg	27
Εικόνα 11. Εφημερίδα Φλάμπουρο, ΕΛΑΣ Θεσσαλίας, φ.1, 20/4/1943. Πηγή: http://62.103.28.111/askijpg2/paranomos%20tipos/efimerides%201936-1967/Συλλογή%20παράνομου%20τύπου%20ΑΣΚΙ/15735001.jpg	28
Εικόνα 12. Εφημερίδα Ιερολοχίτης, ΕΠΙΟΝ Θεσσαλίας, Φύλλο 3, 30/4/1943, Πηγή: http://62.103.28.111/askijpg2/paranomos%20tipos/efimerides%201936-1967/Συλλογή%20παράνομου%20τύπου%20ΑΣΚΙ/8245001.jpg	29

Εικόνα 13. Φωνή της Καρδίτσας (ΕΑΜ), Φ. 83, 27/2/1944, Πηγή: http://62.103.28.111/askijpg2/paranomous%20tipos/efimerides%201936-1967/Συλλογή%20παράνομου%20τύπου%20ΑΣΚΙ/3239001.JPG	30
Εικόνα 14. Η φωνή της Καρδίτσας, Φ. 374, 18/12/1945 Πηγή: http://62.103.28.111/askijpg2/paranomous%20tipos/efimerides%201936-1967/Συλλογή%20παράνομου%20τύπου%20ΑΣΚΙ/3239002.jpg	31
Εικόνα 15. Εφημερίδα Ο Ρήγας, Πανθεσσαλική Επιτροπή του ΕΑΜ, Φύλλο 2, 11 Αυγούστου 1943, Πηγή: http://62.103.28.111/askijpg2/paranomous%20tipos/efimerides%201936-1967/Συλλογή%20παράνομου%20τύπου%20ΑΣΚΙ/6201001.jpg	32
Εικόνα 16. Η Καλλιρόη Παρρέν, εκδότρια του περιοδικού Εφημερίς των Κυριών. Πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B9%CF%81%CF%81%CF%8C%CE%B7_%CE%A0%CE%B1%CF%81%CF%81%CE%AD%CE%BD#/media/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Callirrhoe_Parr_Parren.png).....	37
Εικόνα 17. Ελένη Σκούρα (1896-1991), η πρώτη Ελληνίδα που εξελέγη βουλευτής. (Πηγή: https://www.sourlas.gr/index.php/politic-action/magnesia/55-categ-historical-pesonalities-of-magnesia/eleni-skoura/718-eleni-skoura-viografia0)	38
Εικόνα 18. Γυναίκες του ΕΛΑΣ που προσέφεραν σημαντικά στην Αντίσταση. (Πηγή: https://www.koutipandoras.gr/article/megalo-alma-ton-ellinidon.).....	45
Εικόνα 19. Η Μένη Παπαηλιού, γνωστή και ωμε το ψευδώνυμο «Θύελλα», από τις σημαντικότερες αγωνίστριες του αντάρτικου. (Πηγή: https://atexnos.gr/thiella-meni-rapailiou-h-protantartissa-tis-roumelis-agnosti-martiria-kai-fotografies/)....	45
Εικόνα 20. Λογότυπο του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας. (Πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82_%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CF%8C%CF%82_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1%CF%82#/media/%CE%91	48
Εικόνα 21. Μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας στα βουνά της Μακεδονίας. (Πηγή: Μαραντζίδης, 2010).....	50
Εικόνα 22. Μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, μεταξύ των οποίων και ανήλικα κορίτσια. (Πηγή: Μαραντζίδης, 2010).....	52

Εικόνα 23. Αντάρτισσες εκπαιδεύονται στη σκοποβολή για να ενταχθούν στον ένοπλο αγώνα. (Πηγή: http://kokkinosfakelos.blogspot.com/2012/02/blog-post_8981.html)	54
Εικόνα 24. Γυναίκες μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας. (Πηγή: https://ethniki-antistasi-dse.gr/oi-gynaikes-tou-dse.html).....	55
Εικόνα 25. Ο Κώστας Κουβαράς στο βουνό 1944 (Πηγή: https://atexnos.gr/thiella-meni-papailiou-h-protantartissa-tis-roumelis-agnosti-martiria-kai-fotografies/)....	57
Εικόνα 26.Ερειπωμένα κτίρια στη Λάρισα κατά τη διάρκεια της Κατοχής (1941-1944). (Πηγή: Δήμος Λαρισαίων, Λεύκωμα φωτογραφιών. Η μνήμη της πόλης. Λάρισα. Κατοχή- απελευθέρωση 1941-1944, Λάρισα 2018).	64
Εικόνα 27. Αντάρτες του ΕΑΜ στην περιοχή της Θεσσαλίας. (Πηγή: Δήμος Λαρισαίων, Λεύκωμα φωτογραφιών. Η μνήμη της πόλης. Λάρισα. Κατοχή- απελευθέρωση 1941-1944, Λάρισα 2018).	68
Εικόνα 28. Τα κρεμασμένα κεφάλια του Άρη Βελουχιώτη και του Τζαβέλλα στα Τρίκαλα. (Πηγή: https://www.mixanitouxronou.gr/to-onoma-tou-proin-katsikoklefti-pou-ekopse-ke-metefere-to-kefali-tou-ari-velouchioti-gia-na-echi- evnoiki-metachirisi-apo-to-kratos-perissotera-stichia-gia-tin-katadioxi-tou-ari-apo-ta-nea/).....	70